

63.3
Г95

ГУЛБАДАНБЕГИМ
ЗАХИРИДДИН МУҲАММАД
БОБУР КИЗИ

ҲАМЛОҶИ

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Количество предыдущих выдач	
1155 10.10.18	

ООО «Пиринская городская типография» Зав. 1003-3341.

Тўлқунолу

ГУЛБАДАНБЕГИМ
ЗАХИРИДДИН МУҲАММАД
БОБУР ҚИЗИ

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»

2016

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

УЎК: 94(575.1)

КБК 63.3(5Ў)

Г 95

Масъул муҳаррир: **Ансориiddин Иброҳимов**

Форс тилидан **Аҳмад Қуронбеков** таржимаси.

«Хумоюннома» асари Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг кизи Гулбаданбегим томонидан ёзилган. Гулбаданбегим бу китобни ўзининг шахсий кузатувлари асосида ёзиб қолдирган. Қўлингиздаги ушбу нашр форс тилидан таржима қилинган бўлиб, баъзи изоҳлар қўшилган ҳолда тақдим этилмоқда.

Асар кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

ISBN 978-9943-28-619-1

© Аҳмад Қуронбеков (тарж.), 2016.

© «O'zbekiston» НМИУ, 2016.

Ҳисмиллаҳур роҳманнур роҳийм

Ун фирдавс макон ва жаннат ошиён [Бобур]
маъналаридан инмани билсангиз, ёзингиз, деган
баруқ бўлганди. Ҳазрати фирдавс макон фоний
дунёдан боқий дунёга йўл олганларида, бу ҳақир
[Ҳуҷабданбегим] саккиз ёшда эди, шу сабабли бўлиб
унинг ноқалларининг камроқ қисми хотирамда қолган
эди. Подшоҳнинг амрига биноан, нимаики эшитган
ун хотирамда қолган бўлса, қозоғга туширдим.

Бу китобчининг бошида ҳазрати подшоҳ отам-
нинг бондан кечирганлари ёзилади. Гарчи бу сўзлар
ҳазрати подшоҳ отамнинг «Вакое»'сида битилган
бўлса ҳам уларнинг табарруқ, саодатли хотираларига
хурмат-иззат юзасидан [унинг бошдан кечирганлари]
ёзилди.

Ҳазрати Соҳибқирон [Амир Темур] замонидан
ҳазрати фирдавс макон [Бобур] замониғача ўтмиш
подшоҳлардан ҳеч ким уларга тенг келадиган
юрини қолмаган. [Бобур] ўн икки ёшлигида подшоҳ
бўлдилар, 909 хижрий рамазон ул-муборак ойининг
бешинчи санасида (1504 йил 22 февраль) Фарғона ви-
лоятининг пойтахти Андижон ўлкасида хутба ўқилди.
Мукаммил ўн беш йил муддатда Мовароуннахр
ўлкасида чигатоийлар, темурийлар ва ўзбекий-лар

«Вакое» деб, аслида «Бобурнома» назарда тутилмоқда.

Ўзбекийлар – Шайбоний султонлар маъносида.

султонлари билан жанг ва юришлар қилдилар. Уларнинг саноғини шарҳлашга қаламнинг тили ожизу нотавондир. Жаҳонгирлик бобида бизнинг ҳазратимиз [Бобур] бошидан ўтказган қийинчилик ва машаққатларга кам киши дуч келган. Жанглار ва ҳаф-хатарлар пайтида ул ҳазрат кўрсатган довюраллик, мардлик ва сабр-тоқат камдан-кам подшоҳда учрайди.

[Бобур] икки марта қилич зарби билан Самарқандни фатҳ қилдилар. Биринчи мартада ҳазрати подшоҳ отам ўн икки ёшда эдилар ва иккинчи мартада эса ўн тўққиз ёшда эдилар, учинчи мартада йигирма икки ёшда эдилар – олти ой қамалга тушдилар. Султон Хусайн Мирзо Бойқародай амакилари Хуросонда бўла туриб, улардан қўмак бўлмади. Қошғардаги Султон Махмудхон уларнинг тоғалари эди, бироқ улар ҳам ёрдам юбормадилар. Ҳеч қаердан мадад келмагач, умидсизликка тушдилар.

Шундай бир пайтда Шоҳибекхон [Шайбонийхон], агар опангиз Хонзодабегимни бизга узагсангиз, биз ва сизнинг орамизда сулҳ тузилади ҳамда иттифокчилик алоқалари ўрнатилади, деб айтиб юборадилар.

Охири зарурат юзасидан Хонзодабегимни мазкур хонга узатиб, ўзлари ташлаб чиқдилар.

Икки юз киши пиёда [аскар] билан елкаларида чопон, оёқларида чорик, қўлларида таёк – шу алфозда яроқсиз, Ҳазрати Ҳақ субҳонахуға таваккал қилиб, Бадахшонот ва Кобулга юзландилар.

Қундуз ва Бадахшонотда Хўшрӯвош [Хусравшоҳ]нинг лашкари ва одамлари бор эди. Гарчи ёмонлик қилиб Бойсунғур мирзони шахид этиб, Султон

Мазкур мирзонинг кўзларига мил торттирган эсалардан, ҳазрати подшоҳ отамизнинг хузурларига келиб мулозимат кўрсатдилар. Бу иккала подшоҳ отамизнинг амакиваччалари эдилар.

Бурунроқ ул ҳазрат [Бобур]нинг козоқлик [қочиб юрган] пайтларида зарурат юзасидан йўллари унинг вилоятига тушганида, ул ҳазрат [Бобур]ни беанди-налик ва лағаллик билан вилоятидан чиқариб юборган эди. Мардоник, инсонийлик ва мурувват намуни билан ҳазрати подшоҳ [Бобур] умуман ундан ҳисса олмас пайидан бўлмадилар, аксинча, жавоҳир ва тилла буюмлардан қанча қўнгли тиласа, олсин, деб буларнилар [Хусрав] беш-олти туя ва беш-олти ҳаҷир олиб билан ижозат олиб, сихат-саломат Хуросонга келиб кетди ҳамда ҳазрати подшоҳ [Бобур] Кобулга келиб кетди.

Ушш даврда Кобул ҳокимлиги Зуннун Арғуннинг ўғли Муҳаммад Муқимга тегишли эди. [Зуннун Арғун] Ноҳидбегимнинг бобоси эди.

Кобулнинг Улуғбек Мирзонинг вафотидан кейин Абдураззоқ мирзодан олганди. Мазкур Абдураззоқ мирзо подшоҳ [Бобур]нинг амакиваччаси эди.

Подшоҳ [Бобур] ғалаба билан Кобулга келди. Наво-уч қун қалъани қамал қилгач, бир неча қун ўтказиб [Муҳаммад Муқим] аҳду паймон билан Кобулнинг ҳазрати подшоҳ [Бобур] кишилариға топшириб, мол-дунёсини олиб Қандахорга, отасининг олдига кетди.

Ҳажрий 910 рабиъ ус-соний (1504 йил, сентябрь) охирида Кобул фатҳ бўлди. Кобул амири бўлгандан кейин Бағлашга юриш қилдилар ва бир йўла ўлжа олиб, Кобулга кайтдилар.

Хазрати хоним – хазрати подшоҳнинг она-лари олти кун ичида иситмалаб, фоний оламдан дорилбакога равона бўлдилар. Ҳазрати хонимни «Наврузий» боғига қўйдилар. Боғнинг эгалари бўлган Васил атка [ака]нинг кишиларига бир минг мисколий танга (4,68 гр) бериб қўйдилар.

Шу аснода Султон Ҳусайн мирзодан «Биз ўзбек [Шайбонийхон кўшини] билан жанг қилиш ниятимиз бор, агар Сиз ҳам келсангиз, жуда яхши бўлади», дея таъкид қилиб хат келди. Ҳазратнинг Худодан тилаги ҳам шу эди. Оқибатда улар томон йўлга отландилар.

Йўл асносида «Султон Ҳусайн мирзо учибди», деган хабар келади. Ҳазрати подшоҳ [Бобур]нинг амирлари, хазрати Султон Ҳусайн мирзо ўтган бўлса, йўлдан қайтиб, Қобулга кетиш аини муддао бўлур эди, деб аргга етқурдилар. Ҳазрат: «Шунча йўл босиб ўтдик, энди Мирзо [Султон Ҳусайн]нинг азасини йўқлаб қайтамиз», деб буюрдилар. Оқибатда Хурсонга йўл олдилар.

Подшоҳ [Бобур] таширф буюрганларини эшитиб, Бадиуззамон мирзодан ташқари ҳамма мирзолар кутиб олишга чиқдилар. Султон Ҳусайн мирзoning амирларидан Бурунчукбек ва Зуннунбек айтибдиларки, подшоҳ [Бобур] Бадиуззамон мирзодан ўн беш ёшлик кичик бўлганлари учун хузуруларида тиз чўкиб таъзим бажо келтирсалар, муносиб бўлур эди. Шу аснода Қосимбек айтадиларки, ёшда кичик, лекин тўраликда улуғ, чунки бир неча бор қилич зўри билан Самарқандни фатҳ қилганлар. Шунинг учун подшоҳ [Бобур] тиз чўкиб хузур топса [муносибми?].

Бадиуззамон мирзо подшоҳ [Бобур]нинг таъзимига пешвоз чиқиб, хузурига қабул қилсинлар.

Шу пайғада подшоҳ [Бобур] эшикдан кириб келадилар.

Мирзо гафлатда қолдилар, Қосимбек хазрати подшоҳнинг фўта [белбоғ]сини ечиб, Бурунчукбек ва Зуннунбекка қарата: «Мирзо пешвоз чиқиб кутиб олишнинг келишмаганмидик?» деди. Шу орада буғунай саросимага тушган мирзо [Бадиуззамон] подшоҳга чиқиб, хазрати подшоҳни кутиб олдилар.

Хурсонда ўтказган бир неча кун мобайнида мирзолар қар кайнеси мезбонлик мулозаматини бажо келтирдилар, базм уюштирдилар. Барча боғ-роғларни айланиб, сайр қилдилар.

Мирзолар қишни шу ерда ўтказишни тақлиф қилдилар. «Қишдан чиққач, ўзбек билан жанг қиламиз», – дедилар. Аммо ҳеч узил-кесил қарорга келолмадилар.

Султон Ҳусайн Мирзо саксон йил давомида Хурсонни обод ва маъмур қилгандилар, аммо мирзолар отасининг жойини олти ой сақлаб туришга ярамадилар.

Подшоҳ [Бобур] уларнинг бепарволигини кўриб, уларнинг сарф-харажатлари учун ажратилган жойларини кўриш бахонасида Қобул томонга йўл олдилар. Уша йили қор қалин ёққанди. Йўлдан адашадилар. Ҳазрат [Бобур] ва Қосимбек йўлнинг яқинлигини тасоғга олиб, ана шу йўлни ихтиёр қилгандилар. Нўқон амирлар кенгашда бошқа йўлни маслаҳат бергандилар. Амирларнинг айтганларини қилмаганлари учун улар ўзларини кўриб-кўрмасликка олиб борардилар.

Хазрат [Бобур] ва Қосимбек ўғиллари билан уч-тўрт кунлаб йўлни қордан тўзалашди. Кўшин орқадан келди.

Шу алфозда Ғурбангача келишди. У ерда ёғий хазоралар хазратга қўлаб қўй ва чорва моллари, Хазоралар аҳолисидан кўп одамлари кўлига туш-сон-саноксиз ашёлар поди. Қобулга юзландилар. Улар ҳисобсиз ўлжа билан, Мирзохон ва Мирзо Пойи Минорга етишганда, Мирзохон бош кўтариб, Қобулни Мухаммад Хусайн Кўрағонга етиштирди.

Қамалга олишти, деб эшиттишди.

Хазрати подшоҳ [Бобур] Қобул аҳолисига «Бизлар етиб келдик, мардон тасалли бериб кўнглини деб фармон ёзиб, уларга кўтардилар. «Биби Моҳринахона тепасида гулхан хан ёкамиз, сизлар ҳам келганимиздан хабардор ёқинлар, токи бизнинг тонг чоғи сиз у томондан, бўлганингизни билайлик. рўпара бўламиз». Аммо биз бу томондан ғанимат қалъа одамлари етиб келганда, хазрат жанг қилиб, қатъ қилгандилар.

Мирзохон подшоҳнинг охири ўғлини олиб келиб, кига яширинади. Хоним Ғуноҳидан ўғлини сўрайди.

Мирзо Мухаммад [подшоҳнинг] кичик ҳоласи кириб, хизматқорига уйда ўринқопнинг ичида буюради.

«Устимдан боғлаб қўй», деб буюради.

Охир-окибат, подшоҳнинг ўринқопдан чиқардилар Мирзо Мухаммад Хусайн олиб келадилар. Ниҳоятки, ва подшоҳнинг олдида келиб юз-хотирини қилиб, хазрат [Бобур] ҳолаларнинг

Мирзо Мухаммад Хусайннинг ғуноҳидан ўтдилар. Ғуноҳларининг хотирига қулфат ғубори кўнмасин деб, ҳар кунгидай ҳолаларининг уйларида борди-келди қилар, илгаридан ҳам кўпроқ кўнглини олардилар. Уларга ер-сув ва мулк тайин қилдилар.

Аллоҳ таолонинг инояти билан Қобулни Мирзохон қамалидан ҳалос қилдилар. Ўша пайтда йигирма уч ёшда бўлиб, фарзандсиз эдилар. Фарзанд кўришни жуда орзу қилардилар.

Ўн етти ёшларида Султон Аҳмад мирзонинг кизи Ойша Султонбегимдан бир киз туғилган эди. Чақалоқ бир ой ҳам яшамади. Худойи таоло Қобулнинг олишинини муборак қилиб, ўн саккиз фарзанд ато этди.

Авал окам (фарғонача «онам» маъносид) Моҳимбегимдур – улардан хазрати Ғуноҳон подшоҳ, Борбўл мирзо, Меҳронбегим, Эшон Давлатбегим ва Форуқ мирзо;

Яна Султон Аҳмад мирзонинг кизи Маъсума Султонбегимдан бир қизалоқ дунёга келди – у туғруқ пайтида вафот қилди – кизига онанинг номини қўйишди;

Дилдорбегимдан эса Гулрангбегим, Гулчехрабегим, Ҳиндол мирзо, Гулбаданбегим ва Олур мирзолар туғилдилар.

Ғуноҳа шуки, Қобулнинг олишинини яхшиликка йўйишганди: ҳамма фарзандлар Қобулда туғилдилар. Ғуноҳа Моҳимбегимдан Меҳронбегим ва Дилдорбегимдан дунёга келган Гулрангбегимлардан бошқаси [Қобулда туғилган эди].

Хазрати фирдавс макон [Бобур]нинг катта ўғли хазрати Хумоюн подшоҳнинг туғилиши

Уларнинг муборак таваллуди сешанба кечаси зулкаъда ойнинг тўртинчи куни 913 хижрий сана (7 март 1508 йил)да Кобул аркида, куёш хут буржига баробар келганида юз берди.

Худди ўша йили хазрати фирдавс макон амирларига ва бошқа кишиларга: «Мени Бобур подшоҳ деб атанглар», деб буюрди. Негаки ундан илгари, хазрати Хумоюн подшоҳ туғилмасдан бурун уни Бобур мирзо деб аташ одат бўлган эди. Колаверса, шахзодаларни «мирзо» дейишарди. Улар [Хумоюн] туғилган йили ўзларини Бобур подшоҳ деб эълон қилдилар. Хазрати жаннат ошиён [Хумоюн]нинг туғилиш тарихини روضۃ الطالبین (Шохи Фирузқадр) сўзларидан топганлар¹.

Фарзандлар туғилгандан сўнг хабар келдики, Шох Исмоил Шохибекхонни ўлдирипти.

Хазрати подшоҳ [Бобур] Кобулни Носир мирзога топшириб, ўзлари аҳли аёл ва фарзандлари – Хумоюн подшоҳ, Меҳржонбегим, Борбўл мирзо, Маъсу-ма Султонбегим ва Мирзо Комронлар билан бирга Самарқандга йўл олдилар. Бомдод пайтида Шох Исмоил Самарқандни фатҳ қилдилар. Мовароуннахр саккиз ой унинг [Бобур] қўл остида бўлди. Ака-укалар ўргасидаги мурасасизлик ва мўғул аҳлининг мухолифлиги натижасида Қўли Маликда Убайдуллахондан мағлуб бўлдилар ҳамда вилоятда бошқа қоллоқлар. Шундан сўнг Бадахшонга, кейин Ко-

¹ Араб алифбосидаги абжод ҳисоби назарда тутилган.

булга жўнадилар. Ундан сўнг ҳаёлидан Мовароуннахр оғузини чикардилар.

910 хижрий сана (1505 йил)да Кобул ҳокимлиги уларнинг қўлига ўтганди.

Доим Ҳиндистонга кирсам, деб ҳавас қилардилар, лекин амирларнинг раъйи сустиги ва ака-укаларининг рози бўлмаганлиги сабабли бу ишга эришолмасди.

Нихоят ака-укалар кетиб, амирлардан уларнинг мақсадига қарши гапира оладиган бир кимса қолмагач, 925 хижрий сана (1519 йил)да икки-уч қимладан кейин жанг билан Бажоурни олдилар.

Худди шу куни Малик Мансур Юсуфзай (Афғоний Оғочанинг отасидир) хазратнинг мулозаматига келди. Хазрати подшоҳ [Бобур] унинг кизи Афғоний Оғочани ўз никоҳларига олиб, Малик Мансурга руҳсат бердилар. Уларга от ва шохона сарпо иноят қилдилар. Бориб деҳқонлар ва бошқа кишиларини олиб келиб, ўз ватанларини обод қилишларини буюрдилар.

Кобулда қолган Қосимбек арзга етқуриб хат юборибдиларки, «Яна бир шахзода туғилди. Ҳинднинг фатҳ этилишини яхши аломатга йўйиб, яхши истаклар таъсирида беадаблик қилиб ёздим, энди нимани лозим топсалар, ихтиёр подшоҳнинг ўзларида». Подшоҳ ўша заҳоти Мирзо Ҳиндол деб исм қўйдилар.

Бажоур фатҳидан кейин Бхира томонга йўл олдилар. [Бхира]ни талон-тарож қилмадилар, унга омон бердилар. Тўрт юз лак¹ шохрухий (Шохрух мирзога мансуб тангалар) тоvon олиб, навқарлар сонига қараб лашқар одамларига тарқатдилар-у, Кобулга йўл олдилар.

¹ Бир лак – юз минг.

Шу аснода Бадахшон аҳолисидан арзнома келди, «Мирзохон вафот қилди, Мирзо Сулаймон хали ёш, ўзбек эса яқин, бу вилоятнинг чорасини кўргайсиз, токи Бадахшон қўлдан кетмасин».

Бадахшоннинг чорасини кўргунча бўлмай, Мирзо Сулаймоннинг онаси номи ёд этилган мирзони олиб ўзлари келдилар. Ҳазрати подшоҳ [Бобур] муддаога кўра ҳамда уларнинг юз-хотири учун уй-жой ва отасининг ер-мулкини унга бердилар. Бадахшонни эса Ҳумоюн подшоҳга бердилар. Ҳумоюн подшоҳ ўша музофотга жўнаб кетди.

Унинг кетидан подшоҳ хазратлари билан окам (Мохимбетим) бир неча кун бирга ўтказиш учун Бадахшонга жўнадилар. Ҳазрат Ҳумоюн подшоҳ ўша ерда қолдилар. Сўнг подшоҳ отам ва окам Кобулга қайтдилар.

Бир муддат ўтгач, Қаллот ва Қандаҳор томонга йўл олдилар. Қаллотга етиш ҳамону уни фатҳ қилиб, Қандаҳорга жўнадилар. Қандаҳор аҳолиси бир ярим йилгача қалъа ичида қамалда бўлдилар. Бир ярим йилдан сўнг оғир жангу жадаллардан кейин Худонинг инояти ила фатҳ қилдилар. Катта микдорда зару зевар қўлга кирди. Сипоҳийлар ва лашкар аҳлига жуда кўп тилла билан туялар тарқатдилар. Қандаҳорни Мирзо Комронга бериб, ўзлари Кобулга қайтдилар.

Ғуррат ул-сафар ойи 932 хижрий сана (17 ноябрь 1525 йил)да подшоҳлик чодир ва уй жиҳозларини ортиб, Яқланга (ҳозирги номи Яковланг) тепаликларидан ошиб, Дех Яёқуб воҳасида манзил курдилар. Кечани ўша ерда ўтказиб, эртаси куни қўча-қўча Ҳиндистон томонга йўл олдилар.

925 хижрий сана (1518 й. м.) (матнда 935 й. де-йилган) дан кейинги етти-саккиз йил орасида бир неча марта Ҳиндистон томонга лашкар тортиб, ҳар марта-си бир вилоят ёки паргана (хирож олинадиган ер)ни, жумладан, Бхира, Бажар, Сиёлкут, Диболпур, Лохур ва бошқаларни олдилар. Бешинчи мартасида ғуррат ул-сафар ойи 932 хижрий сана (1525 й. м.) жума куни Дехи Яёқубда манзил тутиб, ундан Ҳиндистонга йўл олдилар. Лохур, Сирхинд ва йўл устидаги ҳар вилоятни қўлга киритдилар. Ражаб ойининг саккизи 932 хижрий сана (1526 йил 20 апрель) жума куни Панипатда Султон Иброҳим бинни Султон Искандар бинни Бахлул Лудийга қарши жангга саф торгдилар. Аллоҳнинг инояти билан ғолиб келдилар. Бу жангда Султон Иброҳим ўлдирилди. Бу фатҳ фақат Аллоҳнинг марҳамати ила қўлга киритилди. Негаки Султон Иброҳимнинг 180 минг отлик аскари ва бир ярим минггача маст филлари бор эди. Подшоҳ хазратларининг лашкари эса савдогарлар ва яхши-ёмон билан бирга ўн икки минг киши эди. Жангга яроқли аскар бор-йўғи 6–7 минг киши эди.

Бешта подшоҳнинг хазинаси уларнинг [Бобур] қўлига тушди, ҳаммасини бўлиб бердилар. Ўшанда, Ҳиндистонда ўтмиш подшоҳларнинг хазинасини сарфлаш айб иш ҳисобланади, балки унинг ёнига қўшиб қўпайтиришади, хазратлари уни аксини қилиб, борлиқ хазинани тарқатиб бердилар, дейишади.

Ҳожа Калонбек «Ҳиндистон хавоси мизожим-га тўғри келмаяпти» деб бир қанча марта Кобулга рухсат тиладилар. «Агар рухсат бўлса, бироз муддат Кобулда бўлсам», – дедилар. Хазратлари хожадан жу-лоликка сира рози эмасдилар. Ахийри хожа хаддан ортиқ зорланиб қўймагач, рухсат бердилар.

«Ҳамоки кетадиган бўлсангиз, Султон Иброҳимнинг фатҳидан қўлга тушган хинд совғаларидан валинеъматларга, опа-сингилларга ва ҳарам аҳлига бериб юбормоқчимиз, ўзингиз билан бирга олиб кетасиз. Муфассал рўйхатини берамиз, ўшанга қараб тарқатасиз. Айтинг, ҳар бир бегим боғ ва девонхонада алоҳида подшоҳий чодирлар тутсинлар, яхшилаб маърақа ўтказиб, тўла-тўқис ғалаба қозонилгани шукронасига Ҳақ субҳонаху ҳақларига дуо қилсинлар», деб буюрдилар. Рўйхатга биноан, ҳар бир бегимга Султон Иброҳимнинг хос ўйинчиларидан бир раққоса, бир жавоҳир, лаъл, марварид, ёқут, олмос, зумрад, феруза, забаржад ва шунга ўхшаш нарсалар тўла тилла лаган, садаф, товоқча тўла ашрафий (Шоҳ Ашрафга мансуб тилла танга), яна икки товоқча шохрухий (Шохрух мирзога мансуб тилла танга) ҳамда тўққиз-тўққиз хар хил матолар; [валинеъматларга] тўрт товоқ ва бир ўйинчи, бир лаган жавоҳир, бир товоқ ашрафий ва шохрухий [тангалар] ҳукм қилгандилар. Валинеъматларга совға қилган ўша лагандаги жавоҳир ва ўйинчиларни элтиб берсинлар, бошқа совғаларни ундан кейин қўйсинлар, деб амр қилдилар. Опа-сингиллар, фарзандлар ва ҳарам аҳли, қариндошлар, бегимлар, оғалар, энагалар, кўкалар, оғачалар ва барча дуогўйларга алоҳида-алоҳида жавоҳир, ашрафий, шохрухий ва матолардан шу тартибда бердилар. Ўша зикр қилинган девонхона ва боғда уч кунгача маърақаю хурсандчилик давом этди. Бундан бошлари осмонга етиб, ҳазратнинг ҳаққи ва давлатига дуойи фотиҳа қилиб, шукроналик саждасини адо этдилар.

Ҳожа Калонбекнинг қўлига Миршаб [Мухаммад] амакиларига агаб уч подшоҳий сир¹ катта ашрафий бердилар. «Агар миршаб, подшоҳ хазратлари менга нима бериб юбордилар, деб сўраса, бир ашрафий [танга] деб жавоб берасиз», – дея Ҳожа [Калонбек]га тайинлаган эдилар. Аслида ҳам бир ашрафий эканлигидан таажжубланиб, уч кунгача қойиндилар.

«Ашрафийни тешиб, кўзини боғлаб, бўйнига осиб ҳарам ичкарисига киритинглар», – деган ҳукм бўлган эди. Ашрафийни тешиб бўйнига осилган ҳамоно, унинг оғирлигидан бетоқаг бўлиб, изтиробга тушиб миннатдорчилик билдирдилар. Ашрафиймни тортиб олмасин, деб икки қўллаб тутиб, турфа ҳолатга тушарди. Ҳар бир бегимларга ўн-ўн икки ашрафийдан тортиқ қилдилар, ҳаммаси бўлиб етмиш-саксон ашрафий бўлди.

Ҳожа Калонбек Қобулга келганидан кейин Аграда Ҳумоюн подшоҳ ва барча мирзолар, султонлар, амирлар хазинадан тортиқ қилдилар. Ён-агроф ва вилоятларга фармонлар юбориб, ҳар киши бизнинг мулозимлигимизга келса, айниқса, отамиз ва боболаримизга хизмат қилган кимсаларга ҳар томонлама риоятини қилгумиздир, агар келсалар, инъомларимизга мушарраф бўлғайлар, дея таъкид қилдилар.

«Кимки Соҳибқирон ёки Чингизхоний наслидан бўлса, бизнинг даргоҳимизга келсинлар. Ҳақ субҳонаху Ҳиндистон мамлакатларини бизга ағо қилди, келиб давлатни биз билан баҳам кўргайлар».

Султон Абу Саид мирзонинг қизларидан олти бегим: Гавҳаршодбегим, Фаҳри Жаҳонбегим, Халича

¹ Бир сир – 441 г.

Султонбегим, Бадий ул-Жамолбегим, Окбегим, Султон Бахт, подшоҳнинг тоғаси Султон Махмудхоннинг қизи Зайнаб Султон хоним, подшоҳ хазратларининг кичик тоғаси Олачохоннинг қизи Муҳиб Султон хоним келдилар. Сирасини айтганда, ҳамма бегимлар ва хонимлар тўқсон бир киши эди. Уларнинг барчасига ўзлари истаганча ер-мулк ва инъомлар тайин қилдилар.

Аграда ўтказган тўрт йил давомида ҳар жума кунни [Бобур] аммаларини йўқлаб борарди. Бир кунни ҳаво ниҳоятда иссиқ эди ва ҳазрати окам (онам) айтди: «Ҳаво ниҳоятда иссиқ, агар бир жума бормай қўя қолсангиз, не бўлмай? Бегимлар бундан ранжирмасалар керак!» Подшоҳ [Бобур] окамга дедилар: «Моҳим, бу сўзларни тапиришинг ажабланарли. Ота-сидан ва акаларидан айрилган ҳазрати Абу Саид мирзонинг қизларидан мен кўнгил сўрамасам, қандай бўларкин?»

Хожа Қосим меъморга ҳукм қилдилар: «Мен сен-
га бир яхши вазифа топшираман, у ҳам бўлса — амма-
ларимнинг саройда қандай муҳим ишлари ва хизмат-
лари бўлса, валинеъматларнинг саройдаги хизматла-
рини бажонидил [бизга] тақдим этгайсан».

Аграда сувнинг у томонида иморатлар [барпо қилишни] буюрдилар. Ҳарам ва боғнинг ўртасидаги тошдан қурилган уй-хилватхонани ҳамда девонхонада ҳам тошдан иморат кўтарган эдилар. Уйнинг ўртасида бир ховуз, уйнинг тўрт минорасида тўрт хужра, дарёнинг киргоғида чўвганди [шийпон] барпо қилгандилар. Дҳолпурда бир яхлит тошдан ўнга ўн [газ] қилиб ховуз қуришни буюргандилар, қачон бу ховуз битса, унга тўлдириб шароб қуяман, дер-

дилар. Рано Санго жангидан илгари шаробдан тавба
қилганлари учун лимон шарбати билан тўлдирдилар.
Султон Иброҳимнинг фатҳидан кейин бир йил
ўтгач, Рано сон-саноксиз лашкар билан Манду тараф-
дан пайдо бўлди.

Подшоҳ хазратларнинг хизматларини бўйнига олган амирлар, рожалар ва роилар – ҳаммаси ёғий бўлиб Ранога бориб қўшилдилар. Кўли Жалолдан тортиб Самбал ва Ропригача барча парганалар, рои ва рожалар, афгонлар ёғий бўлиб, икки юз мингга яқин отлик аскарлар тўиланди.

Шу пайтда мунажжим Муҳаммад Шариф: «Подшоҳ хазратлари [Бобур] ҳозир жанг қилмаса, давлатта муносиб иш қилган бўлур, чунки саккиз юлдуз қаршида турипти», — деб лашқар қишиларига айтиди.

Подшоҳ лашкарлари ажаб бир хайронликда қолиб, чуқур ўй-ғамга толдилар ва саросимага тушиб қолдилар. Лашкар аҳлининг бу ҳолатини кўриб, ҳар томонлама мулоҳаза қилиб кўрдилар.

Ғаним яқинлашиб келгач, муборак хотирлари-
га келган тадбир шу бўлдики, қочиб кетган ва ёғий
бўлганлардан қолган барча амирлар, хонлар ва сул-
тонлар – каттаю кичик, асилу факирга тўпланишни
буюрдилар. Уларнинг барчаси ййгилиб келишдилар.
Уларга қараб дедиларки: «Бизнинг турган жойимиз
билан ватан ва ўрганган шаҳарларимиз орасидаги
фўл нўзвекўтон респонсў биласизларми ўзи? Киши-
зорима о'рта маънавиятнинг казирини
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIK
SAKLADAVLAT RESPUBLIKASIDAKI
AXBOROT RESURSLARINI MARKAZI
1-FILIALI

шимиз керак: агар ғанимни ўлдирсак, ғозий бўламиз, агар ўлсак, шахид кетамиз. Ҳар икки тақдирда ҳам бизнинг фойдамиз – буюклар даражаси ва буюклар мартабасидир».

Ҳаммалари яқдиллик билан розилик бердилар. Хотинталок бўлайлик, деб Куръон олиб касам ичдилар, дуойи фотиҳа килдилар: «Подшоҳ, иншооллоҳ, токи танимизда бир қатра қон қолғунича, жонимизни фидо қилишга тайёرمىз», дедилар.

Рано Санго жангидан икки кун олдин подшоҳ хазраглари [Бобур] шаробдан тавба қилгандилар, [нафақат бу] балки барча ман қилинган ишлардан тавба қилгандилар.

Мардоналик, яқдиллик ва бирдамликка даъво қилувчи тўрт юз таниқли йигитлар улар билан ҳамжихатлик ва тобелик аломати сифатида подшоҳ хазраглари туфайли [шаробдан] тавба қилдилар. Барча ман қилинган асбоб-анжом, тилла ва қумуш буюмлар: пиёла, кўза ва бошқа нарсаларни синдириб, бева-бечора, мискинларга тортиқ қилдилар.

Чор атрофга катъий таъкид қилиб фармонлар жўнатдилар, бож ва тамго солиғидан, ғалла зақотидан, номашруъ мажбуриятлардан озод қилинсин, ҳеч бир кимса савдогарларнинг борди-келдисига ҳалал бермасин, маъмурчилик ва хотиржамликда келдикетди қилишларига йўл берсин, деб буюрдилар.

Рано Санго билан жанг бўладиган кунга ўтар кечаси Қосим Хусайн мирзо, Султон Хусайн мирзонинг қизидан туғилган невараси, Ойша Султонбегимнинг ўғли Хуросондан келибди, деган хабар келди. Қосим Хусайн мирзо 10 курух¹ жойга етиб

¹ Курух – икки милъ.

келди, дейишди. Бу хабарни эшитиб хазратнинг [Бобур] кўнгиллари тоғдай кўтарилди. «Уларнинг ёнларида неча киши бор экан?» – деб сўрадилар. Суриштирилса, ўттиз-қирк чамаси отлик аскар экан. Шу заҳоти ярим кечада мукаммал қуролланган минг отликни юбордилар. Ўша кечанинг ўзида бирга қайтишди. [Бу] иш ғаним кишилари ва бегоналар бўлиб қўйсин, кўмак етиб келди, вақтида келди, деб амалга оширилди. Ким бу режа ва тадбирни эшитгани бўлса, олқишлайди.

Ўша куннинг эртасига 933 хижрий сана жумодул-аввал ойида (1527 йил февраль) Сикри тоғ этақларида (ҳозир бу тоғ тепасида Фатхпур барпо бўлган) Рано Санго билан жангга саф тортилди ва Аллоҳнинг инояти билан ғалаба қозониб, ғозий бўдилар.

Рано Санго устидан ғалаба қозонганларидан бир йил ўтгач, окам [онам] Моҳимбегим Кобулдан Ҳиндистонга келдилар. Бу ҳақир [Гулбадан] ҳам улар билан бирга опа-сингиллардан олдин келиб, подшоҳ отамларнинг хизматларига ҳозир бўлдим. Окам [онам] Кўл [Жалол]га етганларида подшоҳ хазраглари [Бобур] иккита тахтиравон билан учта отлик юбордилар. Кўлдан Агра томонга жадал жўнадилар. Подшоҳ хазраглари Кўли Жалолнинг бориб кутиб оламан деган ниятлари бор эди. Намози шом пайти бир киши келиб: «Хазраглари [Моҳим] икки курух [~4 милъ] жойда қолдириб келдим», – деди.

Отам хазраглари от келтиргунларича ҳам сабри чидамай, пиёда йўлга тушдилар ва Моҳим ойимлар [нанача]нинг юклари олдида учрашдилар. Окам [онам] пастга тушмоқчи бўлдилар, подшоҳ отам қўймадилар ва окамнинг жиловларида уйғача пиёда келдилар.

Окам [онам] подшоҳ отамнинг олдиларига келадиганлари менга: «Кундуз кунни келиб, хазратлари [Бобур]нинг хизматларини бажо айла», – деб буюрдилар.

... Тўқизта отлик ва икки тўқиз от, подшоҳ отам юборган иккита қўшимча тахтиравон, Кобулдан олиб келинган битта тахтиравон, окамнинг юзга яқин зебзийнатга безанган, тўбичок отларга минган мўғул хизматкорлари...

Отамнинг халифаси ўзининг аёли Султоним билан бирга Навгролда бизга пешвоз чиқдилар. Мен тахтиравонда эдим. Момоларим [энага] мени кичик боғчада пастга туширдилар ва ерга шолча солиб, шолчага ўтказдилар. Менга отамнинг халифаси келганда, ўрнингиздан туриб кутиб олинг, деб ўргатдилар. Отамнинг халифаси келгач, мен ўрнимдан туриб кутиб олдим. Шу орада уларнинг аёли Султоним ҳам келдилар. Мен билмасдан ўрнимдан турмоқчи бўлгандим, отамнинг халифаси «Бу кампир бор-йўғи сизнинг канизингиз. Унга туришнинг ҳожати йўқ. Отангиз бундай вазифа юклаб, бу қари кулларини бошини осмонга етказдилар. Хукм бўлгач, бандаларининг уни бажармасликка не мажоли бор?» деб муболага килдилар.

Отамнинг халифасидан беш минг шохрухий ва беш от тортиқ олдим. Унинг аёли Султоним уч минг шохрухий ва уч от совға килди. Мохазари [таом] тайёр, агар тановул ихтиёр қилсалар, бандаларини кўкси осмондай кўтарилгай [дедилар]. Мен рози бўлдим.

Бир яхши жойда қатга супа ясаган эди. [Унда] кизил мовутдан чодир қурилди, унинг ичи Гужарот зарбафтидан эди ва [яна] олтига бошқа ранда шо-

миёна [тепаси текис чодир] тикилганди. Тўртта мовутдан ёғочлари турли рангда саропарда [подшоҳлар чодир] тикилганди. Мен отамнинг халифасининг манзилида ўтирдим. Таом келтиришди: элликка яқин қовурилган қўй гўшти, нон, шербат ва жуда кўп ме-налар [эди]. Таомланиб бўлгач, тахтиравонга ўтириб, отам подшоҳ хазратлари [Бобур]нинг хузурига келиб, таъзим бажо айладим ва тиз чўқдим. Хазрат [Бобур] узок саволга тутдилар. Бир муддат ёнларига ўтказдилар. Шу мазгилда бу хақир [Гулбаданбегим] шунчалар шодмон бўлдиларки, ундан ортиғи тасав-нурга сиймайди.

Аграга келганимиздан сўнг уч ой ўтиб, подшоҳ хазратлари Дхўлпурга йўл олдилар. Моҳимбегим хазратлари ва бу хақир [Гулбаданбегим] Дхўлпур сайрига бордик. Дхўлпурда бир яхлит тошдан ўнга-ўн [газ] ховуз ясалган эди. У ердан Сикрига кетдилар. Кўлнинг ўртасида бир қатга супа ясашни буюрдилар. Супа ясалгач, кемага ўтириб, у ерга борардилар ва сайр қилар, ўша ерда ўтирардилар. Ўша супа ҳозир ҳам бор. Сикридаги боғда бир шийпон ҳам қурдиргандилар. Отам подшоҳ хазратлари ўша шийпонда тўрхона [пашахона] ясадиб, унинг ичида ўтириб «Мусхаф» [Қуръон] ёзардилар¹.

Мен билан афғоний оғоча [Биби Муборақ] пастда ўтирардик, окам [онам] намозга кетдилар. Мен афғоний оғочага «Қўлимдан тортинг», дедим. Афғоний оғоча қўлимдан тортидилар. Қўлим чиқиб кетди. Мен бетоқат бўлиб, йиғлай бошладим. Охири синикчинни олиб келиб, қўлимни бойлашди ва Аграга жўнаб кетдик.

¹ Қуръони каримни кўчириш назарда тутилмоқда.

Аграга етиб келганларида «Бегимлар Кобулдан келяпти», деган хабар келди. Отам подшоҳ хазратлари Навроғмгача бориб, катта аммам, отам подшоҳ хазратларининг опаси бўлган ожажоним [Хонзода]га пешвоз чиқдилар. Бегимларнинг ҳаммалари ожажонимнинг манзилларида [унга] таъзим бажо келтирдилар. Ҳамма хурсандчилик изҳор қилишди, шукроналик саждасини бажо келтириб, Аграга йўл олдилар. Ҳамма бегимларга ховдлар иноят қилдилар. Бир неча кундан кейин Зарафшон боғига сайрга чиқдилар. Мазкур боғда таҳоратхона бор эди. Уни кўриб [Бобур] дедилар: «Салтанат ва подшоҳликдан кўнглим олинди. Шу Зарафшон боғида хилватга чекинсам. Хизматкорликка битта Тохир офтобачининг ўзи менга етиб ортади. Подшоҳликни Ҳумоюнга топширсам».

Шунда окам [онам] хазратлари ва ҳамма фарзандлар фиғон чекиб йўғладилар. «Худойи таоло Сизни кўп йиллар, саноксиз асрлар ўз паноҳида асрасин, барча фарзандлар Сизнинг соянгизда ўсиб-улғайсинлар», – дедилар.

Бир неча кундан сўнг Олур мирзо касалга чалиндилар, уларнинг касали ич оғриққа уланди. Ҳакимлар ва табиблар канча даволамасин, уларнинг касали зўрайса-зўрайдики, камаймади. Охири ўша касал билан фоний оламдан боқий оламга равона бўлдилар. Подшоҳ хазратлари каттиқ ғам чекдилар.

Мирзо Олурнинг оналари бўлган Дилдорбегим нодири жаҳон, аср ягонаси бўлган фарзандларидан айрилгач, савдойи бўлиб қолдилар. Дилсиёҳлик хаддан ошиб кетгач, подшоҳ хазратлари [Бобур] окам [онам] ва бошқа бегимларга қараб: «Ке-

линглар, Дхўлшур сайрига борайлик», – дедилар. Ўзлари кемага ўтириб, соғ-саломат сувдан ўтдилар ва ўша Дхўлшурга етиб бордилар. Бегимлар ҳам кемага ўтириб сувдан ўтмоқчи бўлдилар. Шу мазгилда Дехлидан Мавлоно Муҳаммад Фақр Алининг арзномалари етиб келди. Улар ёзгандиларки, Ҳумоюн мирзо беморлар ва ажаб бир ҳолатдалар, бу хабарини олгач, бегим хазратлари [Моҳим] тезлик билан Дехлига отлансинлар, чунки мирзо [Ҳумоюн] ўта сабрсизлик билан кутмоқдалар.

Окам хазратлари бу хабарни эшитишлари биланок сабр-тоқатини йўқотдилар, худди ташналикдан азоб чеккан кишидай Дехлига жўнаб кетдилар.

Матхурага етиб келганларида, ўзларининг жаҳонни кўргувчи кўзлари билан фарзандларини эшитганларидан ўн чандон заифроқ ва нотававроқ кўрдилар. У ердан она ва бола иккаласи худди Марям ва Исодек Аграга йўл олдилар.

Аграга етиб келганларидан кейин бу ҳақир [Гулбаданбегим] опа-сингиллари билан ул фаришта табиятли хазратлари [Ҳумоюн]га таъзим бажо келтиришга бордик. Уларнинг ҳоллари борган сари оғирлашиб бораётгани туфайли ҳар гал хушларига келганларидан, дур сочувчи тиллари билан ҳол-ахвол сўрадилар ва: «Сингилларим, хуш келибсизлар, қани, сизлар билан дийдор кўришайлик, халигача кўришмадик», – дердилар. Уч қайта гавҳар сочувчи тиллари билан шу сўзларни айтиб, бизни мамнун қилдилар.

Хазратлари [Бобур] келиб дийдор кўришгач, нурафшон чехраларида ғам-кулфат сояси кўринди. Уларни кўришлари ҳамоно [Ҳумоюн] багтар дардини изҳор қилардилар.

Шу пайт окам [онам] хазратлари айтдилар: «Сиз менинг фарзандимдан ғофилсиз. Сиз подшоҳсиз, не ғамингиз бор? Бошқа фарзандларингиз бор. Ғамни ҳаммаси менда, чунки битта битта фарзандим бор!» Хазратлари [Бобур] жавоб бердилар: «Моҳим, гарчи бошқа фарзандларим бўлса ҳам ҳеч бир фарзандимни сенинг Ҳумоюннингчалик яхши кўрмайман, чунки салтанату подшоҳлик ва ёруғ дунёни факат жаҳонда ягона, нодири даврон, толеи кулган, фарзанди дилбанд Ҳумоюн учун истайман, бошқаларга эмас».

Улар [Ҳумоюн] бетоблик пайтида хазратлари [Бобур] хазрати Муртазо Али (карамуллоҳи ваҷҳуҳу) зиёратига борувчини кутардилар. Ўша борувчини чоршанба кун кутишарди. Улар [подшоҳ] изтироб ва безовталиклдан сешанба кунидан кута бошладилар. Кун ниҳоятда иссиқ. Уларнинг дилу жигари ўрганди. Ўша борувчидан шундай дуо қилишни сўрадилар: «Эй Худо, агар жон ўрнига жон бериш мумкин бўлса, менким Бобурдурман, ўз умрим ва жонимни Ҳумоюнга бағишладим».

Ўша куннинг ўзидаёқ хазрати фирдавс макон [Бобур]нинг товлари қочиб қолди. Ҳумоюн подшоҳ бошидан сув қуйиб, ташқарига чиқдилар ва қабул маросими ўтказдилар. Отам подшоҳ хазратларини бетоблиги туфайли ичкарига олиб кирдилар. [Бобур] қарийб икки-уч ой ётувлик бўлиб қолдилар. Мирзо Ҳумоюн Қолинжар томонга кетгандилар. Подшоҳ хазратларининг бетоблиги зўрайганлиги туфайли Ҳумоюн подшоҳ хазратларини тилашиб бир кишини юбордилар. Улар тезлик билан етиб келдилар. Ул хазратларига таъзим бажо келтиргач, уларни ўта

ҳолдан тойган ҳолатда кўрдилар. Ҳумоюн подшоҳ хазратлари қаттиқ изтиробга тушиб, хаддан ташқари безовталандилар. Хизматкорларга қараб: «Нега бир-даннига бунчалик озиб-тўзиб кетдилар?» – дедилар ва табибу ҳакимларни чакиртирдилар. Улардан: «Мен уларни соғ-саломат қолдириб кетгандим, бирданига нима бўлиб қолди?» деб сўрадилар. Ҳакимлар ва табиблар бир нарсалар дейишди.

Отам подшоҳ хазратлари тинмай ҳар лаҳза «Ҳумоюн қаерда? Нима қиляпти?» деб сўрадилар.

Шу аснода бир киши келиб: «Мир Ҳўрдабекнинг ўғли Мир Бердбек хузурларига келибдилар», – деб хабар берди. Отам подшоҳ хазратлари шу ондаёқ уларни хузурларига чақириб, безовта бўлиб сўрадилар: «Ҳиндол қаерда? Қачон келади? Нима бало бўлди? Нега бунча куттиради?» Мир Бердбек жавобан: «Бахтли шахзода Дехлига етиб келдилар. Бугун-эрта хизматларига етиб келса керак», – деди. Шунда отам подшоҳ хазратлари Мир Бердбекка қараб: «Эй, бадбахт кимса, эшитишимча, синглингни Кобулда узатишибди, сени Лоҳурда уйлантиришибди. Мана шу тўйлар туфайли бўлса керак, ўғлимни эртароқ олиб келмадинг, интизорлик хаддан ошиб кетди-ку!» – дедилар. «Ҳиндол мирзо қанча ўсган? Кимга ўхшайди?» деб сўрадилар.

Мир Бердбек мирзонинг [Ҳиндол] кийimini кийиб олганлиги учун уни кўрсатиб: «Бу шахзоданинг либоси эди, бу бандаларига иноят қилдилар», – деди. Хазратлари [Бобур] яқинроқ келишни сўраб: «Қани кўрай, Ҳиндолнинг қадди-қомати қанча бўлганийкин», – дедилар. Ҳар сония: «Во дариг, Ҳиндолни кўрмадим», – деб надомат чек-

дилар. Ким келса, ундан: «Ҳиндол қачон келади?» – деб сўрадилар.

Бетоб бўлиб ётган пайтларида окам [онам]га: «Гулрангбегим ва Гулчехрабегимни узатиш керак», – деб хукм қилдилар. «Қачонки Жев'нинг амма хазратлари ташриф буюрсалар, уларга маълум қилинглarki, подшоҳ айтдилар, менинг хаёлимдан кечдики, Гулрангни Эсан Темур Султонга, Гулчехрани Тўхта Буга Султонга унашгирсак бўларди». Окажоним табассум ила келдилар. Уларга: «Подшоҳ хазратлари хаёлимдан шундай қилсак, деган фикр ўтди, қолганини улар нимага розилик берсалар, шундай қилинглар, деб буюрдилар», – дейишди. Окажоним хазратлари [Хонзода] ҳам: «Худо муборак қилсин. Ўзи ёрлақасин. Хотирларига жуда яхши фикр келибди», – дедилар. Чечам [онам]нинг ўзлари, Бадий ул-Жамолбегим ва Окбегим ҳар иккала аммани дахлизга олиб кетдилар. [У ерни] тозалатиб, гиамлар тўшаб, Мохим ойим ҳар иккала султонни тиз чўктириб, уларни бахтиёр этадиган соатнинг маслаҳатини қилдилар.

Шу орада уларнинг [Бобур] қорин оғриклари кучайди. Хумоюн подшоҳ хазратлари отасининг ахволи оғирлашганини кўриб, безовталиги янада ошди. Табиблар ва ҳақимларни чақиртириб, яхши-лаб қаранглар, хазратлари [Бобур]нинг дардини даво-ланглр, деди.

Ҳақимлар ва табиблар тўпланишиб, бизнинг толеимиз пастлиги шундаки, бирон-бир дори қор қилмаётипти, фақат Ҳақ субҳонаху хазратларидан

¹ Жев – Гулбаданбегимнинг эркалатиб айтиладиган номи.

умидормизки, ўз ғайб хазиналаридан шифойи ожил ато қилсин, деб зорланишди.

Шундан сўнг ул хазратларининг томирларини ушлаб кўриб, табиблар: «Ўша Султон Иброҳимнинг оналари берган захарнинг асаридир», – дейишди. Бу шундай рўй берганди: бахтиқаро Байда қанзи орқали бир чимдим захар бериб, буни Аҳмад чошнагир'нинг қўлига топшир ва айт, қандай йўл билан бўлса ҳам подшоҳнинг хос ошига ташласин, деб буюриб, унга қатта ваъдалар қилганди.

Подшоҳ хазратлари [Бобур] ўша бахтиқаро Байдадан она дейишига ва унга ер-мулк тайин қилиб, ҳар томонлама хурматини жойига қўйишига ва мени Султон Иброҳим ўрнида кўр, дейишига қарамай, шунини қилди. Аммо бу халқда жаҳолат устун турганини учун кўрсатилган иззат-икромни назарга олманди. Қазисан, қартасан, асли наслинга тортасан, деган гап бор. Хуллас, захарни ўша ошпазга олиб келиб берган эди. Аллоҳ таоло ўша ошпазни кўр ва қар қилиб қўйди. У захарни овқатнинг устига сепган эди. Улар ўша овқатдан озгина тановул қилгандилар. Қасалликнинг асл сабаби ўша захар бўлиб, қуддан-қун озиб-тўзиб, бетоблиги кучаяр, ранги ўзгариб борарди.

Эртасига барча амирларни чорлаб буюрдилар: «Неча йиллардан бери подшоҳлигимни Хумоюнга бериб, ўзим Зарафшон боғининг бир чеккасида узлатга чекилсам деб қўнглимни бир чеккасига тугиб юардим. Аллоҳнинг қарами билан ҳаммаси муюссар бўлди, лекин шу ишни таним соғлигида

¹ Чошнагир – овқатнинг мазасини тотиб кўргувчи, подшоҳнинг ишончли ошпази.

килмокчи эдим, бўлмади. Эндиликда бу хасталик мени енгди. Ҳаммангиз Ҳумоюнни менинг ўрнимда кўринглар ва унинг давлатини қўлаб-қувватлашда Ҳимматларингни кам қилманглар, у билан ҳамжихат, ҳамнафас бўлинглар. Ҳақ субҳонаху таолодан умид қиламанки, Ҳумоюн ҳам одамларга яхши муносабатда бўлади. Энди, Ҳумоюн, укаларингни, барча кариндош-уруғ ва халқни сенга, сени Худога топширдим». Бу сўзлардан ҳозир бўлганлар зор чекиб йиғладилар ва уларнинг муборак кўзлари ҳам ёшга тўлди.

Бу воқеани ҳарам ахли, ичкари кишилари эшитдилар. Безовталиқ, дод-фарёд кўтарилди. Уч кундан кейин фоний дунёдан абадий оламга равона бўлдилар. 937 хижрий сана (1530 й. 26 декабрь) жумод ул-аввал ойининг бешинчиси душанба кунни бу дунёдан ўтдилар.

Табиб ва ҳақимлар кўргани келиш баҳонаси билан аммамиз ва оналаримизни олиб чиқиб кетишди. Ҳамма ўрнидан турди, бегимлар ва оналаримни катта хонага киритишди. Фарзандлар, яқинлар ва бошқа кишиларнинг бошига қора кунлар тушди, ҳаммалари зор-зор йиғлар, дод-фарёд солар, тоқатсизланарди. Ҳар бири бир бурчакда қора кунларни яширин бошдан кечирарди. Ўзларининг бошига тушган воқеани яширин тутишарди.

Охири Оройишхон номли хинд амирларидан бири арз қилди: «Бу ишни яшириш яхши эмас, негаки Ҳиндистонда агар подшоҳлар шундай воқеага дуч келишса, одамлар бозорларни талон-тарож қилишади. Баски, мўғуллар билмасдан хонадонлар ва ховлиларга кириб талон-торож қилишмасин. Би-

рон кинига кизил либос кийдириб, филга ўтказиб, бобур подшоҳ хазратлари дарвешликни ихтиёр этиб, подшоҳликни Ҳумоюн подшоҳга топширибди, деб жар чиқиртирилса, маъқул бўларди».

Ҳумоюн подшоҳ хазратлари «Шундай қилинглар», деб ҳукм қилдилар. Шундай жар чақирилиши билан одамлар анча тасалли топишди. Халқ уларнинг давлатлари [бардавом] бўлсин, деб дуо қилди.

Шу ойнинг тўққизида, жума куни Ҳумоюн подшоҳ хазратлари тахтга ўтирдилар. Уларнинг подшоҳлигини барча олам муборакбод қилди.

Шундан сўнг ўзининг оналари, сингиллари, яқинларини йўқлаб, ҳол-аҳвол сўрадилар, уларга меҳрибонлик ва ғамхўрлик кўрсатдилар.

«Ҳар ким қандай мансаб, хизматда бўлса, қандай ер-мулкка эга бўлса, ўз ҳолича қолади ва аввалги тартибда ўз хизматларини адо этаверсинлар!» – деб ҳукм қилди.

Худди шу кунни Мирзо Ҳиндол Кобулдан келиб, подшоҳ [Ҳумоюн] хазратларига таъзим бажо келтирдилар. Уни [кўриб] ўта хурсанд бўлдилар, меҳрибонлик кўрсатдилар. Отадан қолган хазинадан анча нарсаларни Мирзо Ҳиндолга иноят қилдилар.

Отам подшоҳ хазратлари вафотидан кейин биринчи улуғ айём кунларининг маъракалари мазор бошида ўтказиларди. Муҳаммад Али миршабни хазратлари [Бобур]нинг мазорига мутавалли қилиб тайинлашди. Жамоат билан беш вақт намаз ўқиб, хатми қуръон қилсинлар ва жаннат-макон хазратларининг арвоҳларига дуои фотиҳа қилсинлар, дея олтмиш хушовоз хофиз ва қироати юксак қориларни тайинладилар. Сикри (ҳозирда

Фатхпур номи билан машхур)ни унга боғлаб кўйишди ва токи мазорга тегилли бўлган уламо, хофизлар ва бошқаларга сарфласинлар, деган ниятда ундан тушадиган беш лакдан ортиқ даромадни хазратларининг мазорига вақф қилдилар.

Окам [онам] икки маҳал ош беришни тайинладилар. Эрталаб бир бука, икки кўй, беш эчки ва на мозигарда беш эчки [дан овқат қилишарди]. Окам [онам] ҳаётлик пайтида икки йилгача икки маҳал бу таом окамнинг мол-дунёсидан мазор бошига эҳсон қилинади.

Окам [онам] ҳаётлик пайтларида подшоҳ хазратлари [Хумоюн]ни окамнинг давлатхона [уй]ларида кўрардим. Окам [онам] мазалари қочганда, каминага, менинг вафотимдан кейин подшоҳнинг кизлари акалари [Хумоюн]ни Гулбарғибининг уйларида кўришлари мушкул кўринади, дедилар.

Окам [онам] хазратларининг сўзларини подшоҳ хазратлари юрак-юрагига жо қилган эканми, токи Ҳиндистонда экан, доимо бизнинг уйга келиб, бизларни йўқлаб турдилар ва беҳад меҳрибонлик иноят қилдилар. Маъсума Султонбегим, Гулрангбегим, Гулчеҳрабегим ва бошқа бегимлар оилалик бўлган эдилар. Подшоҳ хазратлари бу ҳақирнинг уйига келиб, подшоҳ хазратларига таъзим бажо айтадилар. Мақсад шуки, подшоҳ отам ва окам вафотларидан кейин подшоҳ хазратлари [Хумоюн] бу кўнгли синикдан кўнгил сўраб турар, бу бечорага шунчалар иноят ва беҳад шафқат қилардиларки, ўзимнинг етимлигим ва бошимда соябонларим йўқлигини сезмасдим.

Жаҳангир ошпоян хазратлари [Хумоюн] фирдавсдан хазратлари вафотидан кейин Ҳиндистонда бўлган ўн йил давомида барча кишилар маъмур ва ашф-хатарсиз, тоат-итоатда ҳаёт кечирдилар.

Фирдавс макон хазратлари [Бобур] воқеаларидан кейин Биббан ва Боязид Гур томондан келдилар. Бу хабарни эшитишлари биланок подшоҳ хазратлари Аградан улар томонга йўл олдилар. Биббан билан Боязидни мағлуб қилиб, Чанодага келдилар. Чанодани ҳам қўлга киритиб, Аграга келдилар.

Окам – Мохимбегим, ягона орзу-тилагим – Хумоюннинг фарзандларини кўрсам, дердилар. Қаерда соҳиби хусну жамол киз кўрса, подшоҳ хазратларининг хизматларига келтирардилар. Меважон – Хаданг ясовулнинг кизи – менинг хизматимда эди. Иттифоқо, фирдавс макон хазратлари [она] хали ҳаётликларида бир куни: «Хумоюн, Меважон ёмон эмас, нега ўз хизматингга олмайсан?» – дедилар. Охири улар [она]нинг сўзлари билан Хумоюн подшоҳ ўша кеча никоҳ қилиб Меважонни олдилар.

Уч кундан кейин Бекабегим Кобулдан келдилар ва хомиладор бўлдилар. Бир йилдан кейин киз туғилди. Исмини Ақиқабегим қўйишди.

Меважон ҳам окам Мохимбегимга: «Мен ҳам хомиладорман», – деди. Окам икки хил яроқ [сарпо] тайёр қилдилар. «Икковингдан қай биринг ўғил туғсанг, яхши яроқни ўшанга бераман», – дедилар. Бир даста яроқ, тилла, қумушдан бодом ва ёнғоқлар ясатириб қўйган ҳамда ёлғон яроқ ҳам ясатириб қўйган эдилар. Буларнинг икковидан бири ўғил туғса керак, деб димоғлари чоғ эди. Интизорлик билан куттанларида, Бекабегим Ақиқабегимни туғдилар.

Энди кўзлари тўрт бўлиб Меважонни кутардилар. Ён ой тўлиб, ён биринчи ой ҳам ўтди. Меважон эса: «Холам Мирзо Улуғбекнинг оиласи эдилар, ён икки ойда ўғил туққанлар. Эҳтимол, мен ҳам унга ўхшагандурман», – дердилар. У чодирлар тикиб, кўрпа-тўшаклар кавитганди. Охирида маълум бўлдики, елбўғоз эканлар.

Чанода тарафга кетган подшоҳ ғалаба ва саодат билан кайтдилар.

Окам – Мохимбегим, катта тўй бериб, бозорларни безатдилар. Илгарилари савдо ахлининг ўзигина бозорларга зеб берардилар. Охири улар [Мохимбегим] одми кишилар ва аскарларга ҳам ҳукм килдилар, токи яхши жойлар, сўлим маконлар кўтарсинлар. Шундан сўнг кўча безаш Ҳинда расм бўлди.

Тўрт зиналик тахтнинг устига зардўзи адраски, зардўзи тўшак ва ёстик ташланганди. Чодирларнинг усти ва қабулхона ичкараси фарангий зарбоф, ташкараси португал сакарлоти [мовут] билан ёшилганди. Чодир ва қабулхонанинг ёғочларига тилла хал югуртирилиб, уларга ниҳоятда зеб берилганди. Хартоҳ [чодир]нинг турлуғ [ишлари] Гужарат зарипакларидан, каннат ва сарканнат (жомашов), офтоба, чилолчин, шамлон, идиш-оёқ, гулобпош (гулоб сепадиган)ларнинг ҳаммаси тилладан ясалиб, кимматбаҳо тошлар қадалганди. Ҳамма анжомларни тайёрлаб, бинойндай тўй беришди. Ён икки қатор туя ҳамда ён икки қатор хачир, етмишта тўбичоқ от, юзта юк ташувчи от тортик килишди ва етти минг кишига махсус сарпо беришди. Бир неча кунгача шодиёна давом этди.

Шу аснода, Муҳаммад Замон мирзо Ҳожи Муҳаммад Кўкайнинг отасини ўлдирибди, энди исён

кўтарини пайда деб эшитдилар. Подшоҳ хазратлари уларни келирин учун бир кишини юбордилар. Уларни тутиш, Ёлғанда қамаб, Ёлгор тоғайга топширдилар. Ёлгор тоғайнинг одамлари биргалашиб, Муҳаммад Замон мирзонини қочирдилар. Шу мазгилда Султон Муҳаммад мирзо ва Найхуб Султон Мирзонинг кўзига миқ тортилсин, деган ҳукм бўлди. Найхуб мирзонинг кўзларига мил тортиб, кўр килишди. Муҳаммад Султон мирзонинг кўзига мил тортган кишини унинг кўзига зарар етказмади. Бир неча кундан кейин Муҳаммад Замон мирзо ва Муҳаммад Султон мирзо ҳамда ўғиллари Улуғ мирзо, Шох мирзо қочинди. Бир неча йил давомида ҳамиша уларнинг ғаввоси бўлди.

Подшоҳ хазратлари Биббан ва Боязид лашкарларидан қайтган окам [онам] бир йилга яқин Аграда бўлдилар. Онам хазратларига, шу кунларда юрагим сикиляти агар ҳукм килсалар, сизнинг хизматингизда Гувалёр сайрига борсак, дея арз килдилар. Окам хазратлари, онам ва сингиллар Маъсума Султонбегим (мен Моҳчеда дердим) билан Гулрангбегим (мен Гулчеда дердим) валинеъматларнинг хизматларида Гувалёрда бўлди.

Гулчеҳрабегим Удалаликларида, уларнинг эрлари Тўхта Буа Султон Ҳақ раҳматига етишдилар. Бегимнинг хизматинда бўлган кишилар: «Тўхта Буа Султон вафот қилди, бегимни нима қилай?» – деб Удалан хазратларининг арзига еткурдилар. Подшоҳ хазратлари мирноҳга: «Бориб бегимни Аграга келтиринг, биз ҳам Аграга борамиз», – деб ҳукм килдилар.

Шу орада онам хазратлари: «Агар ижозатлари бўлса, Бекабегим ва Акикани чақирсам, улар ҳам Гувалёрни кўришсин», – дедилар.

Наварлар ва Хожа Кабирни жўнатишди, Бекабегим билан Ақиқа Султонбегимни Аградан олиб келишди. Гувалёрда икки ойни бирга ўтказишди. Шундан сўнг Аграга жўнашди. Шавбон ойида Аграда эдилар.

Шаввол ойида онамининг коринларида оғрик пайдо бўлди. Шу ойнинг ўн учинчи куни 940 хижрий санада (27 апрел 1534 й.) фоний дунёдан бокий дунёга сафар қилдилар.

Подшоҳ отам хазратлари фарзандларининг етимлик доғи янгиланди. Айниқса, меникиким, ўзлари парвариш қилгандилар. Менинг бошимга бир турфа ҳолат, бетокатлик ва оғир мусибат тушганди. Кечаю кундуз зор-зор йиғлаб, дод-фарёд солардим. Подшоҳ хазратлари бир неча бор келиб, тасалли бердилар, меҳрибонлик ва ғамхўрлик қилдилар. Онам хазратлари икки ёшлитимда мени ўз уйларига олиб кетиб, тарбияладилар ва ўн яшарлигимда бу дунёни тарк этдилар. Яна бир йилгача онамининг уйида бўлдим.

[Хумоюн] Хазратлари Дхўлпур сайрига кетган вақтларида ўн бир ёшга қадам қўйгандим, ачам [Дилдор]га ҳамроҳ бўлдим. Гувалёрга жўнашдан аввал иморат бино қилишга тушдилар.

Онам [Мохим]нинг қирки ошини ўтказиб, подшоҳ Дехлига ташриф буюрдилар ва у ерда динпаноҳ қалъа тамал тошини қўйдилар, сўнг Аграга келдилар.

Онажоним [Хонзода] подшоҳ хазратларидан: «Мирзо Ҳиндолнинг тўйини қачон қиласиз?» – деб сўрадилар.

Ҳазрат: «Бисмиллоҳ!» – дедилар. Мирзо Ҳиндолни никоҳ қилган пайтларда онам [Мохим] хали

нирик эдилар. Тўйни ўтказамиз деб, тўй асбоб-анжомларини тайёрлашга машғул бўлаётганларида, [подшоҳ] «Тилсим» [тўйхона]нинг тўй анжомлари ҳам тайёр, аввал «Тилсим» зиёфатини берай, сўнг Ҳиндолни тўйини қилай, деб буюрдилар.

Подшоҳ хазратлари онажонимга [Хонзода]: «Амма хазратлари нимани буюрадилар?» – дедилар. Улар эса: «Худо муборак қилсин, хайрли бўлсин», – дедилар.

Дарё лабида қурилган ва «Тилсим» деб аталган тўйхонанинг шарҳи

Биринчи саккиз бурчакли хона ва хонанинг ўртасида саккиз бурчакли ховуз, ховузнинг ўртасида саккиз бурчакли суфа ва унинг устига шохона гиламлар тўшалганди. Кўпчилик ёшлар ва гўзал қизлару соҳибжамол аёллар ҳамда созандалару хушовоз хонандалар ховуздаги [суфа]га ўтирсин, деб ҳукм қилинганди.

Хонанинг тўрида онам [Мохим] тўйда иноят қилмиш жавохир билан безалган тахт қўйилган, унинг олдида зардўзи тўшак ташланганди.

Подшоҳ хазратлари ва онажоним [Хонзода] тахтнинг олдидаги бир тўшакка ўтирдилар. Онажонимнинг ўнг қўлларида уларнинг аммалари, Султон Абусаид мирзонинг қизлари Фаҳр Жаҳонбегим, Бадий ул-Жамолбегим, Оқбегим, Султон Бахтбегим, Гавҳаршодбегим ва Ҳадича Султонбегим ўтирдилар.

Бошқа тўшакда бизнинг аммаларимиз – фирдавс макон [Бобур] хазратларининг опа-сингиллари бўлмиш Шаҳбонубегим, Ёдгор Султонбегим, Сул-

тон Хусайн мирзонинг кизи Ойша Султонбегим, подшоҳ хазратларининг аммаси Зайнаб Султонбегимнинг кизи Улуғбегим, подшоҳнинг амакилари Султон Аҳмад мирзонинг кизи Ойша Султонбегим билан Султонийбегим, подшоҳнинг амакиси Султон Халил мирзонинг кизи Калонхонбегимнинг онаси Бекабегим, подшоҳнинг амакиси Улуғбек мирзо Кобулуйининг кизлари Моҳимбегим билан Бегибегим, она томондан Поянда Муҳаммаднинг невараси Султон Масъуд мирзонинг кизи Хонзодабегим, подшоҳнинг аммаси Султонбегим, Бадий ул-Жамолбегимнинг кизи Шоҳхоним, Окбегимнинг кизи Хонимбегим, подшоҳнинг катта тоғалари Султон Маҳмудхоннинг кизи Зайнаб Султонхоним, Олачахон номи билан машхур бўлган подшоҳнинг кичик тоғаси Султон Аҳмадхоннинг кизи Муҳибба Султонхоним, подшоҳнинг холасининг кизи Мирзо Хайдарнинг сингиллари Калон ва Хониш, Бека Калонбегим, Кичикбегим, подшоҳнинг аммаси Фахр Жаҳонбегимнинг кизи Дилшодбегимнинг онаси Шоҳбегим, Султон Бахтбегимнинг кизи Кичкинабегим ва Оппокбегим ҳамда подшоҳнинг аммаси Меҳликбегим, подшоҳнинг она тарафдан аммаси Султон Хусайн мирзонинг невараси Шодбегим, Султон Хусайн мирзонинг невараси Музаффар мирзонинг кизи Меҳрангизбегим (Уни жон-дилдан яхши кўришар, унга эрларнинг кийимини кийдиришарди. У анвои хунарсохиб эди. У зехиртарошлик¹, чавгонбозлик, ёй отишни билар ва кўлаб созларни чаларди), Гулбегим, Фавкбегим, Жон Султонбегим,

¹ Ёй отиш учун бармоққа такаладиган ангишвонасимон буюм.

Афрузбонбегим, Оғабегим, Ферузабегим ва Барлосбегимлар ўтиришарди.

Бошқа бегимлар ҳам кўп бўлиб, жами тўқсон олтинини эди ва ҳаммаси маошлик эдилар. Бир канча бошқалари ҳам бор эди.

«Тилсим»нинг зиёфатидан кейин Мирзо Хиндолнинг тўйи бўлди. Юкорида зикр этилган бегимлардан баъзилари вилоятларга кетдилар. Шунингдан хозир бўлган баъзилари ўнг қўл тарафда ўтиришарди. Бизнинг бегимлардан Оға Султон, Ёдгор Султонбегимнинг онаси Оғоча, Отун момо, Салима, Сакина, Биби Ҳабиба ва Ҳанифабекалар эдилар.

Подшоҳнинг чап томонидаги зардўзи тўшақда Маъсума Султонбегим, Гулрангбегим, Гулчехра ва бу кўнгли синик хакирлари Гулбаданбегим, Акика Султонбегим, бизнинг онамиз бўлмиш Дилдорбегим – ачамиз, Гулрангбегим, Бекабегим, нанача Моҳим, Амир халифанинг оиласи Султоним, Алушбегим, Нохидбегим, Хуршид кўка, подшоҳ отамининг кўкаларининг болалари – Афғоний оғоча, Гулнор оға, Нозгул оғача, Хиндубекнинг аёли Маҳдума оға, Равшан Кўканинг онаси Фотима Султон энага, Мирзоқули кўканинг аёли Надим кўканинг онаси Фахруннисо энага, Муҳаммад кўканинг аёли, Муайиндубекнинг аёли, подшоҳнинг кўкалари – Хуршид кўка, Шарафнисо кўка, Фатҳ кўка, Робия Султон кўка, Моҳлико кўка, бизнинг энагалар ва кўкалар, бегимларнинг одамлари, амирларнинг аёллари ўтирардилар.

Ўнг қўл тарафда ўтирган одамлар Салимабека, Бибибека, Хожа Абдулла Марвориднинг кизи Хоним оға, Мўғулбекнинг онаси Нигор оға, Нор Сул-

тоң оға, Миршох Хусайннинг кизи Абасбека, Кесак Мохим, Кобули Мохим, Беги оға, Хоним оға, Саодат Султон оға, Биби Давлатбахт, Насиб оға, Абас Кобули, бошка оғалар ва бекалар – амирларнинг аёллари эдилар. Барчалари ана шу тўй маросимида қатнашгандилар.

«Тилсим» уйининг тарҳи қуйидагича эди: саккиз бурчак катта хона – шу ерда тўй берилган эди. Кичик хона ҳам [каттаси]га ўхшаб саккиз бурчакли эди. Ҳар иккала саккиз бурчакли хона анвои безаклар билан безалганди. Саккиз бурчакли катта хонада-қим – тўйхонадур – жавохирлар билан безалган тахт қўйилган, тахтнинг усти ва тагида зардўзи адраски [тўшаклар] солинган, бир ярим газлик марварид шодлар осилганди. Ҳар бир шоданинг тагида икки юмалоқ ойна ва пастда ўттиз-қирқ шода марварид ясаб осилганди.

Саккиз бурчакли кичик хонада, жавохирлар билан безалган каравот ва тоқчаларга қимматбаҳо тошлар қадалган пондон¹, кўза, пиёла, тилла ва қумуш уй аңжомлари қўйилганди.

[Яна бир хона] қиблага қараган томони девонхонага, шарқ томонда бокка, жанубга қараган томони саккиз бурчак катта хонага ва шимолга қараган томонида кичик саккиз бурчакли хонага эшик очилганди. Бу юкорида зикр этилган учта хонанинг тепасида учта болохона бор эди. Уларнинг бирини «давлат хонаси» дейишарди. Бу хонада тўққизта жанг яроқлари: садаф қадалган қилич, қўр², камар ва ханжар, жамудхар³,

¹ Пон – хиндлар чайнайдиган хушбўй барг.

² Қўр – ўк-дори идиши.

³ Жамудхар – эгри ханжар.

вазнух¹, ўқдон бўлиб ҳаммасига қимматбаҳо тошлар қадалган ва қурол-аслаҳа устига зардўзи ёпинчик солинган эди. «Саодат хонаси» деб аталадиган иккинчи хонада жойнамоз, китоблар, садаф қадалган вақимдонлар, чиройли жуздон ҳамда чиройли расмлар ва хатлар билан безалган мураккаб² қўйилганди.

«Мурод хонаси» деб аталадиган учинчи хонада қимматбаҳо тошлар қадалган каравот сандал солинган идиш ва акли лол қолдирадиган тўшаклар солинган, пастки томонда ҳам айриқча тўшаклар солинган бўлиб, бу кўрпачаларнинг олдида ҳаммаси лол қолдирадиган зарбафддан тикилган дастурхонлар солинган, алвон мевалар ва анвои шарбатлар, барча айну тараб ва емишлар мухайё эди.

«Тилсим» уйининг тўйи бўлган кун: «Ҳамма мирзолар, бегимлар ва амирлар сочки тайёрласинлар!» – деган буйруқ бўлди. Уларнинг буйруқларига биноан ҳамма [сочки] келтирилди. «Бу сочкиларни уч тўда қилсинлар», – деб буюрилди. Уч товоқ ашрафий (танга) ва олти товоқ шохрухий (танга) бўлди. «Бу «Давлат» [хонасидагилар] хиссаси», деб бир товоқ ашрафий ва икки товоқ шохрухийни Хиндубекка бердилар: «Мирзолар, амирлар, вазирлар ва сипоҳийларга улашинг!»

«Бу «Саодат» [хонасининг] хиссаси», деб бир товоқ ашрафий ва икки товоқ шохрухийни Мулло Муҳаммад Фарғарийга мулозимат килдилар: «Буни ақобир ва аёнлар, уламо ва солихлар, зоҳидлар, ма-

¹ «Кахлух» сўзи хиндий ва форсий луғатларда қайд қилинмаган, афтидан милитикнинг оғзаки нутқдаги номи бўлса керак.

² Мураккаб – альбом.

шойхлар, дарвешлар, обидлар, факирлар, мискин-ларга улашинг».

Бир товок ашрафий ва икки товок шохрухийни: «Бу «Мурод» [хонасининг] хиссаси — бизники, олдимга келтиринг», деб буюрдилар. Келтирдилар. «Авал бир товокча ашрафий ва икки товокча шохрухийни бегимлар олдига олиб боринг. Сикимларига сикканича олишин!» — деб буюрдилар. Сўнг қолган икки товок шохрухий ва борлик ашрафий (чамаси икки минг танга ва шохрухий чамаси ўн минг танга эди) аввал валинеъматлар, сўнг бошқаларнинг олдига сочдилар. Йўғиндагиларнинг ҳар бири юз-юз эллик тангадан кам топмаган эди. Айниқса, ховуз ўртасида ўтирган жамоатга кўп тегди.

Подшоҳ хазратлари онажоним [Хонзода]га қараб: «Агар ижозат берсалар ховузга сув қуйилса», — деди. Онажоним: «Кўп яхши», — дедилар. Ўзлари бориб зинанинг тепасига ўтирдилар. Одамлар ғафлатда қолиб, бирданига шариллаб сув қуйилди. Ёшлар бирданига қий-чув солишди.

Подшоҳ хазратлари: «Ўз холига қўйинглар», — дедилар. «Ҳар қайсинглар бир юмалок шит (арпабодиён) ва бир бўлак маъжун енглар, кейин бу ердан чиқинглар», — деб буюрдилар. Шу орада ким маъжун еган бўлса, тезда у ердан чиқди. Сув тўпикка чиққан эди. Хуллас, ҳамма тўйгунча маъжун еди ва у ердан чиқишди. Тўй оши тортилади ва одамларга сарпо қўйилди. Маъжун еганлар ва бошқаларга ҳам инъомлар, сарполар улашилди.

Ховуз бўйида меҳмонхона бўлиб, унинг дарчаларига панжара тутилганди. Ёшлар ана шу

меҳмонхонада ўтиришди. Ўйинчилар ўйинга тушиш-ди, Қизлар базми ҳам авжида эди.

Кемалар ҳам безалганди. Бир кемада гўё олти кишини олти бурчакка тургазиб қўйишган ва теменга болохона ясашган, тагида чирмовукгул, гултожиҳўроз, гули нафармон, лола ўтказиб, боғча қилинганди. Бир жойда саккиз кемани бирлаштириб, бир кема ясашганди, у саккиз бўлак бўларди. Гапнинг кескаси, Худойи таоло уларнинг муборак дилларига шунга ўхшаш кўп ихтироларни солган эдики, ҳар ким кўрса, хайратдан ёқа ушларди.

Энди Меҳди хожанинг синглиси Султонимбегим билан Мирзо Ҳиндолнинг тўйлари шарҳи

Отанинг езна [почча]сини Жарфар хожадан бошқа фарзандлари йўқ эди. Фарзанд бўлмасди. Онажоним Султонимни фарзанд тутинган эди. Икки ёшдан бошлаб Хонзодабегим уни бокиб олган эди. Уни ўта яхши кўрарди. Уни ўз акасининг ўғли [Ҳиндол]га берди. Жуда серфайз, яхши тўй бўлди.

...Кўшк, адрас [кўрпа], бешта тўшак, бешта ёстик, битта қатта лўла болиш, иккита думалок кўшукаболиш¹, чимилдик чодир, учта тўшак билан парда — ҳаммаси зардўзи.

Мирзо [Ҳиндол]нинг сарпоси: чорқаб, зардўзи тож, фўта (белбоғ), дастрўмол, зардўзи сочик ва зардўзи кўрпуш².

Султонимбегимга тугмалари жавохирдан тўқ-иккита нимча: биттаси лаълдан, биттаси ёқутдан, бит-

¹ Қўшуқабалиш — кўш болиш.

² Қўрпуш — кўрпа ва тўшак солинадиган ғилоф.

таси зумрадан, биттаси ферузадан, биттаси забар-
жадан, яна биттаси шунга ўхшагандан. Ундан ке-
йин тўккиз шола гавхар, бир чорқаб¹ ҳамда тугмали
чорқаритчи² [нимча], бир жуфт лаъл узук, бир жуфт
дур узук, учта пакха³ ва шохона соябон, бир пояли
чироғ, Хонзолабегим йиккан ҳар хил асбоб-анжом,
кўрпа-тўшак, уй анжомлари ва буюм-тайимлар —
ҳаммасини бердилар.

Шундай бир тўй қилдиларки, подшоҳ отамнинг
бошқа фарзандларига унақа тўй муяссар бўлмади.
Ҳамма муҳайё қилган нарсаларини топширди-
лар: тўккизта эгар-жабдугига қимматбаҳо тошлар
қадалган тўбичок от, тилла ва қумуш уй асбоб-анжо-
ми, турк, черкас, ўрус ва хабаш куллар. Ҳар биридан
тўккиз-тўккиз инъом қилдилар.

Отамнинг езнаси Мирзо [Ҳиндол]га ҳадялари:
тилла-қумуш асбоб-анжомлари билан; бир тўккиз
тўбичок от, зардўзи, жавоҳир қадалган эгар-жабдук
яна икки тўккиз юк ташувчи отлар, баҳмал зарбафт
ва португал мовутидан эгар-жабдук; турк, хабаш ва
хинд куллари ҳаммаси уч тўккиздан ва уч занжирли
фил.

Тўйдан фориг бўлгач, Хўросонхон номли Султон
Баҳодирнинг вазири Баёнага чопқин ясади, деган
хабар келди. Подшоҳ хазратлари Мирзо Аскарыйни
Фахр Алибек, Мир Турдибек ва бошқа амирлар би-
лан жўнатдилар. Улар Баёнага бориб жанг қилиб,
Хўросонхонни мағлуб қилдилар.

¹ Чорқаб — қадимий зеб-зийнатлардан бири.

² Чорқаритчи — қадимий тақинчоқ.

³ Пакха — елпигич.

Бир муддатдан сўнг подшоҳ хазратларининг
увири саодат ва саломат ҳолатда Гужаратга йўл ол-
дилар. 941 хижрий сана ражаб ойининг ўн бешини
(1535 й., 29 январь) Гужаратга азму жазм кўрсатдилар.
Ярафшон боғида чодир тиктирдилар ва шу боғда
лашкар тўплангунча бир ой турдилар.

Девон кунлариким, яқшанба ва сешанбадир,
сунинг у томонига ўтардилар. Боғда бўлган кунла-
рининг аксарига очам [Дилдор], опа-сингиллар ва
ҳарам ахли хазратларининг хизматларида бўлардик.
Ҳаммадан юқорида Маъсума Султонбегимнинг чоди-
ри, ундан сўнг Гулрангбегим билан очамнинг чодир
ёнама-ён турарди. Онамнинг чодиридан кейин Гул-
бегимбегим, Бекабегим ва бошқа бегимларнинг чоди-
ри турарди.

Ошхоналар қуриб, тайёр қилишди. Биринчи
мартаба чодирлар тикилиб, айвон ва қабул сарой-
лари боғда тиклангач, эл-юртдаги тартиб-қондани
кўриш учун [подшоҳ] ташриф буюрдилар. Бегим-
лар ва опа-сингиллар ҳам қадам ранжида қилишди.
Маъсума Султонбегимнинг [чодир] яқинроқ туш-
гани учун уларнинг уйига ташриф буюрдилар. Бар-
ча бегимлар ва опа-сингиллар хазратларининг хиз-
матларида эди.

Ҳар қайси бегим ва опа-сингилларнинг уйига
ташриф буюрсалар, ҳамма бегимлар ва опа-сингил-
лар уларга қўшилиб бирга келардилар. Эртаси куни
бу ҳақир [Гўбадан]нинг уйига ташриф буюрдилар.
Ўтириш ярим кечагача давом этди. Кўпчилик бегим-
лар, опа-сингиллар, бекалар, оғалар ва оғачалар, со-
танда ва хончадалар бор эди. Туннинг уч хиссасидан
кейин [1 хисса — 3 соат] хазратлари [подшоҳ] дам

олишга ётдилар. Опа-сингиллар ва бегимларнинг ҳаммаси хазратларининг хузурларида ёнбошладилар. Бекабегим: «Намоз вақти бўлди», – деб уйготдилар. [Подшоҳ] хазратлари: «Тахорат сувини шу хонада тайёрласинлар», – деб буюрдилар. Бегимлар подшоҳ уйғонганини билишди. «Бу бокка ташриф буюрганингизга шунча кун бўлди, бир кун ҳам бизнинг уйга келмадингиз, – деб гинахонликни бошладилар. – Бизнинг уйнинг йўлига чакиртикан битмаганди-ку! Бизнинг уйга ташриф буюрасиз, йигин-маърака ўтказасиз, деб умид қиламиз. То-кайгача бу бечораларга нисбатан илтифотсизлик қиласиз?! Бизда ҳам кўнгил бор. Бошқа жойларга уч марталаб ташриф буюрдингиз, ўша ерда кеча-кундуз айш-ишрат билан ўтказдингиз».

Подшоҳ лом-мим демай намозга турдилар. Чошгоҳ пайти бўлганда опа-сингиллар, бегимлар, Дилдорбегим, Афғоний оғача, Гулнор оғача, Меважон, оғажон ва энагаларни чакирдилар. Биз ҳаммамиз йиғилгач, подшоҳ ҳеч нарса демادилар. Ҳамма билдики, подшоҳнинг жажли чиккан эди. Бир муддат вақт ўтгач: «Биби, сахарда нимага менадан гинахонлик қилдинг? Ўша жой гина қиладиган жойми? Сизлар валинъматларингизнинг уйида эканлигимни билардингиз-ку! Улардан кўнгил сўраб туришим лозим. Шунга қарамай, «кеч қўраман» деб уларнинг олдида уятлиман. Сизлардан узр сўрайман, деб кўнглимга тугиб қўйгандим. Ўзинглар тилга олганинглар яхши бўлди. Мен сархушман. Агар борди келдим кечикиб кетса, мендан ранжиманглар. Йўқса, «Хоҳ келинг, хоҳ келманг, ихтиёр ўзингизда. Биз сиздан розимиз», деб хат ёзиб беринг».

Гулбаргбегим шу ондаёқ ана шу мазмунда ёзиб берди. Гулбаргбегимнинг [хатини] олдилар. Бекабегим бироз муболага қилдилар: «Буларнинг гуноҳдан баттар узрига қаранглар. Бизнинг гинахонликдан мақсад – бизни ўз илтифотларидан сарафрон қилсинлар, деган эдик. Улар бўлса ишни бўёққа буриб юбордилар. Иложимиз қанча, подшоҳлар!» – деди ва хат ёзиб бердилар. Подшоҳ хазратлари олдилар.

Шавбон ойининг ўн тўртида (1534 й., 18 февраль) Зарафшон боғидан кўчиб, Гужаратга йўл олиб, Султон Баходир устига бостириб бордилар. Улар Минхасурда қарама-қарши келдилар. Жанг қилиб, Султон Баходирни мағлуб қилдилар. У қочиб, Чампонир тарафга кетди. Хазратларининг ўзлари бош бўлиб, таъкиб қилдилар. У Чампонирни ташлаб, Ахмадободга қочди. Хазратлари Ахмадобод вилоятини ҳам олдилар. Гужаратнинг борлигини одамларга бўлиб бердилар. Ахмадободни Мирзо Аскаринга иноят қилдилар. Баҳруччи Қосим Хусайн Султонга, Патанни Ёдгор Носир Мирзога бердилар. Хазратларининг ўзлари бир кичик гуруҳ кишилар билан сайр қилиб, Чампонирдан Канбойат томонга йўл олдилар.

Бир неча кундан кейин бир аёл: «Сизлар нима қилиб ўтирибсизлар? Канбойат одамлари тўпланишиб, устингизга бостириб келмоқчи!» – деган хабар келтирди. Хазратлари отга миндилар. Ул хазратнинг амирлари ўша жамоатнинг устига чопқин исадилар. Уларни қўлга олдилар ва бир қисмини қатл этдилар. Шундан сўнг Барудага келдилар, у ердан Чампонир томонга йўл олдилар.

[Биз] ўтирган эдик, шов-шув таркалди. Мирзо Аскарининг одамлари Аҳмадободни ташлаб подшоҳнинг олдига келдилар. Мирзо Аскарый билан Ёдгор Носир мирзо биргалашиб, Аграга бормокчилар, дея арзга етказдилар. Ҳазратлари бу гапни эшитгач, Аграга жўнашга зарурат пайдо бўлди.

Гужарат масаласини бир ёкли қилмай, Гужаратни ташлаб, кўча-кўча Агра томонга келдилар. Бир йилгача Аграда бўлдилар.

Шундан сўнг Чанода тарафга кетдилар ва Чанода ҳамда Банорасни олдилар. Шерхон Паркандада бўлиб, ҳазратларининг хузурига арз юбордиларки, «Бандалари ўзларининг қари куллариدير. Менга бир масканни муқим жой қилиб беринг, мен ўша ерда ўтирай».

Шунинг фикрида эдиларки, Гавр Банголаннинг подшоҳи ярадор бўлиб, қочиб ҳазратларининг олдидарига келди. Ҳазратлари бунга эътибор бермадилар ва қўчиб Гавр Банголага жўнадилар. Шерхон подшоҳнинг Гавр Банголага кетганини билди. Ўзи ҳам ёлғиз отланиб, Гаврга кетди ва ўғли билан бирлашди. Унинг [Шерхон] ўғли билан ўзининг кули Хавосхон Гаврда эдилар. Бориб Гарҳини ишғол қилинг, деб Хавосхон билан ўғлини жўнатди. Улар келиб, Гарҳини олишди. Ул ҳазратлари Жаҳонгирбекка [бўйрук] ёзгандилар ва у бир манзил олдига борарди. Гарҳига етиб келди. Жанг бўлди. Жаҳонгирбек ярадор бўлди, жуда кўп кишиларга талафот етди.

Ул ҳазратлари Кохл Гонуда уч-тўрт кун бўлдилар. Олдинга қараб кўчишга ва Гарҳи яқинида тўхташга маслаҳат бўлди. [Улар] олдинга қараб қўчиб, Гарҳи яқинида тушгач, кечаси Шерхон ва Хавосхон

юндилар. Эртаси кунни ул ҳазратлари Гарҳига кириб келдилар. Гарҳидан ўтиб, Гавр Банголага йўналдилар ва Гаврни олдилар.

Тўққиз ойгача Гавр вилоятида бўлдилар. Гаврга «Жаннатобод» деб ном қўйдилар. Гаврда давлатни бошқариб турган пайтларида «Амирлар қочиб, Мирзо Ҳиндолга бориб қўшилдилар», деган хабар келди. Хусравбек, Зоҳидбек ва Саййид Амир, Мирзо [Ҳиндол] хизматларига етишиб: «Подшоҳ давлат ишлари билан узокка кетдилар, мирзолардан Мухаммад Султон мирзо, ўғиллари Улуғ мирзо ва Шох Мирзо ана бош кўтардилар, гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда пайдо бўлиб турибдилар».

Бандалар пушти паноҳи Шайх Бахлул жанобларини шу орада ерўлада жубба¹, кажим² ва уруш анжомлари яшириб, сўнг араваларига ортиб, Шерхон на мирзоларга жўнатяпти», деб арз қилдилар. Мирзо Ҳиндол ишонмадилар. Охири бу ишни текшириб қўриш учун Мирзо Нуриддин Мухаммадни юбордилар. Жубба ва кажимларни топишди. Шайх Бахлул ҳазратларини қатл эттирдилар. Бу хабар подшоҳга етгач, Аграга қараб йўл олдилар ва Ганг дарёсининг у тарафи бўйлаб келардилар.

Мунгирнинг тўғрисида келганларида амирлар: «Сиз буюк подшоҳсиз, қайси йўлдан келган бўлсангиз, ўша йўл билан кетинг. Токи Шерхон «Келган йўлини қўйиб, бошқа йўлдан кетди», демасин», – деб арзга етказдилар.

Ул ҳазратлари яна Мунгирга қайтдилар. Одамларнинг кўпчилиги ҳамда уй аҳллари кемага солиб,

¹ Жубба – зирхнинг устидан кийиладиган узун енгли кийим.

² Кажим – зирхнинг тагдан кийиладиган кийим.

дарё орқали олиб кетдилар ва Ҳожинур Патнага етиб келдилар. Кетаётган пайтларида Қосим Султон у ерда қолдилар. Шу аснода «Шерхон келди», деган хабар етди. Ҳар гал жанг қилганларида ҳазратларининг одамлари ғолиб чиқардилар. Шу орада Бобобек Жуванпурдан, Мирақбек Чанодадан, Мўғулбек Ув-дадан етиб келдилар. Бу уч амир кўшилгандан кейин ғалланинг нархи ошди. Алалоқибат, Худонинг хоҳиши шу бўлса керак, ғофил бўлиб ўтирганларида, Шерхон келиб босди.

Лашкар яқсон бўлди. Кўпчилик оила аҳли ва одамлар асир тушдилар. Ҳазратларининг муборак қўллари яраланди. Уч кун Чанодада бўлдилар. Шундан сўнг Арайилга келдилар. Дарё лабига етганларида: «Энди кемасиз қандай ўтамин?» деб хайрон қолдилар. Шу аснода рожа [Бирбахон] беш-олти отлик билан келиб, уларни сувдан ўтказиб қўйдилар. Одамлар уч-тўрт кундан бери ош-овқатсиз ва сувсиз эдилар.

Нихоят, Рожа бозор уюштириб берди. Лашкар одамлари бир неча кунни айш-ишратда ўтказдилар. Отлар ҳам хордик чиқардилар. Ким пиёда қолган бўлса, бошқа от сотиб олди. Хуллас, рожа ўз хизматини қойил қилиб бажарди.

Эртаси кун рожага рухсат бердилар. Ўзлари соғу саломат пешин намози вақтида Жамна дарёсининг қирғоғига келдилар. Бир жойдан кечув топиб, лашкар одамлари сувдан ўтдилар.

Бир неча кундан кейин Каррага келдилар. У ерда озик-овқат ва жой бемалол эди, чунки бу ўзларининг вилояти эди. Лашкар одамлари осойишта Қолпига келдилар. У ердан Аграга қараб жўнадилар.

Аграга етиб келмасдан бурун «Шерхон Чавса та-рифта келяпти», деган хабар келди. Одамлар қаттиқ тирасимага тушишди. Бу тўс-тўполонда баъзилар умуман ном-нишонсиз йўқ бўлиб кетдилар. Шу жум-ладан, Султон Ҳусайн Мирзонинг қизи Ойша Сул-тонбегим, подшоҳ отамнинг халифаси бўлмиш Бача-во, Бекажон кўка, Акикабегим ва қорнида етти ойлик боласи билан Чондбиби ва Шодбиби (буларнинг уча-лиси подшоҳ ҳарамидан эдилар) сувга чўқдими ёки бошқа фожиа содир бўлдики, қанча излаб-суриштир-масини, умуман, нима бўлганини ҳеч ким билмади.

Улар [подшоҳ]нинг бетоблиги қирқ кунга чўзилди, шундан сўнг сихат топдилар.

Подшоҳ ҳазратларининг олдида келган Ҳусрав-бек, Девонабек, Зоҳидбек Сайид Амир: «Мухаммад Султон Мирзо ва унинг ўғли Канаужга келдилар», де-ган хабар келтирдилар.

Мирзо Ҳиндол Шайх Бахлул қатлидан ке-лин Деҳлига кетди. Мухаммад Султон Мирзо ва ўғилларини тору мор келтириш учун Мир Факр Али ва бошқа тарафдорларини бирга олиб кетди. Мир-золар у тарафдан қочиб, Канауж томонга келдилар.

Мир Факр Али Мирзо Ёдгор Носирни Деҳлига олиб келди. Мирзо Ҳиндол билан Мирзо Ёдгор Носир ора-сида ихлос ва тотувлик бўлмагани учун Мир Факр Алининг бундай хатти-ҳаракатидан жажли чиққан Мирзо Ҳиндол Деҳлини қамалга олиб ўтирди.

Бу хабарларни эшитган Мирзо Қомронда ҳам подшоҳлик даъвоси пайдо бўлди. Ўн икки минг қуролланган отлик [аскар] билан Деҳлига йўналди. Деҳлига етиб келганида, Мир Факр Али ва Мирзо Ёдгор Носир Деҳлининг дарвозаларини бекитдилар.

Икки-уч кундан кейин Мир Факр Али ахду паймон, ваъдаларни олиб, Мирзо Комронни кўргани келди: «Подшоҳ хазратлари ва Шерхоннинг шу қабилдаги хабарлари келмоқда. Мирзо Ёдгор Носир ўзидан андиша қилиб хизматингизга келяпти. Бундай пайтда давлат манфаати шуни такозо қиладики, сиз Мирзо Ҳиндолни олиб, Аграга кетинг ва Дехлида ўтиришни ҳаёл қилманг». Мирзо Комронга Мир Факр Алининг сўзлари ёқди, унга сарпо бериб, Дехлида [қолишга] рухсат бердилар. Ўзлари Мирзо Ҳиндолни олиб Аграга келдилар ва фирдавс макон [Бобур қабри] ни зиёрат қилдилар, онаси, опа-сингиллари билан кўришдилар ва Гулафшон боғига тушдилар.

Шу орада Нурбек келиб, подшоҳ хазратлари келяптилар, деган хабар келтирди. Мирзо Ҳиндол Шайх Бахлулни ўлдиргани учун ўзини ноқулай сезиб, Алвар томонга чекиндилар.

Мирзо Комрон подшоҳ хазратлари хузурига келдилар. Бир неча кундан сўнг Гулафшон боғидан келиб, подшоҳ хазратларига таъзим бажо айлашди. [Подшоҳ] хазратлари етиб келганда, кун кеч бўлган эди. Бориб, таъзим бажо келтирдик.

Бу ҳақир [Гулбадан]ни кўриб: «Аввалига сени танимабман, негаки мен зафарёр лашкарни Гаври Банголага олиб кетаётганимда, сен ҳали бошга дўппи киярдинг, ҳозир эса бошингда бекасам рўмол кўриб, танимабман. Гулбадан, мен сени кўп эсга олдим, гоҳида «Қошқийди ўзим билан бирга олиб келган бўлсам», деб ўзимдан пушаймон бўлдим. Аммо кейин тўс-тўполон қунлари «Худога шукр, Гулбаданни олиб келмаганим яхши бўлди», дедим, Ақиқа ҳали кичкина бўлишига қарамай, «Нега уни лашкар би-

лан олиб келдим», деб юз минг афсус-надомат чекдим», – дедилар.

Бир неча кундан сўнг подшоҳ хазратлари онамни кўргани келдилар. Ул хазратлари ўзлари билан Мухаф жилдини бирга олиб келгандилар.

«Бирпас одамлар ташқарига чиқиб турсинлар», – деб буюрдилар. Одамлар туриб кетишди ва холи қолдик. Охири хазратларни очамга ва бу ҳақирга, Афғоний оғочага, Гулнор оғачага, Норгул оғочага ва менинг энагамга қараб: «Ҳиндол менинг қўл ва қанотимдир, кўзимнинг нуридай, билагимни қувватидай азиз ва қадрдондир. Шайх Бахлул воқеаси бўйича мен Мирзо Мухаммад Ҳиндолга нима ҳам дердим? Тақдири илоҳий не буюрган бўлса, шу бўлди. Ҳозир мен Ҳиндолга нисбатан кўнглимда заррача ғубор йўқ! – дедилар. – Агар ишонмасанглари, деб Мухафни қўлга олган эдилар, онам хазратлари, Дилдорбегим, бу ҳақир Мухафни уларнинг қўлидан олдик ва ҳамма: «Маъқул кўрдик, нега ундай деяпсиз?» – дедик.

Шундан сўнг: «Гулбадан, сен бориб аканг Мухаммад Ҳиндол миззони олиб келсанг, нима бўларди?» – дедилар. Шунда онам хазратлари: «Бу кизалоқ ҳали ёш, ҳеч қачон сафар қилмаган. Агар ҳукм бўлса, мен бора!» – дедилар. Ул хазратлари эса: «Мен бу бошоғрикларни қандай раво кўраман? Ота-она ўз фарзандларига ғамхўрлик қилиши ўз-ўзидан аён-ку! Агар ташриф буюрсангиз, бизга қилган ғамхўрлигингиз бўлади», – дедилар.

Охири Мирзо Ҳиндолни тилатиб, онам хазратлари билан бирга Амир Абул Бакони жўнатдилар. Мухаммад Ҳиндол мирзо бу хабарни эшитиши

биланок хурсанд бўлиб, онам хазратларига пешвоз чиқдилар. Мирзо Ҳиндол онам хазратлари билан Алвардан келдилар ва подшоҳ хазратларига таъзим бажо айладилар. Сўнг ўша Шайх Бахлулнинг Шерхонга жубба, кажим, уруш анжомлари юбориб тургани ва суриштириб тагига етгач, шунга кўра Шайх Бахлулни қатл қилганини гапириб бердилар.

Шундай қилиб, бир неча кундан кейин Шерхон Лақнав яқинига келибди, деган хабар бўлди.

Ўша пайтларда подшоҳ хазратларининг бир мешкобчи куллари бўларди. Подшоҳ Чавса сувида [Ўтаётганида] отдан айрилгандилар. Бу кул мешкобчи ўйлаб ўтирмай, ўзини сувга ташлаган, унинг ёрдами билан подшоҳ хазратлари гирдобдан эсон-омон қутулиб чиқкандилар. Охири хазратлари бу мешкобчини тахтга ўтказадилар. Мен ўша қулнинг отини аниқ эшитмадим: баъзилар Низом дердилар, баъзилар Сумбул. Хуллас, ўша қулни тахтга ўтказадилар ва: «Ҳамма амирлар унинг хузурига келсинлар, кимга қанча хохласа, тортиқ берсин, қандай мансаб истаса, берсин!» – дейдилар. Ўша қулга икки кун подшоҳликни бердилар. Мирзо Ҳиндол ўша маросимда хозир эмасдилар. Улар курул-яроғ топиш учун яна Алварга кетгандилар. Мирзо Комрон ҳам бу йўлнингга келмадилар. Улар бетоб эдилар ва хазратларига: «Қулга бошқа сийлов ва риойиш қилиш лозим эди, тахтга ўтказишни нима кераги бор эди? Шерхон яқин келиб қолган шундай бир пайтда бу хазратларининг нима қилганлари?» – деб айтириб юбордилар.

Ўша кунлари Мирзо Комроннинг касали жуда қучайди. Шундай озиб, заиф бўлиб қолдиларки, озиб-тўзиб кетганларидан умуман рангида ранг қолмаган,

инишдан умидини узган эди. Аллоҳнинг инояти билан ахволи яхшиланди.

Мирзо Комронда «Подшоҳ хазратларининг маслахати билан оналар унга заҳар беришган», деган гумон пайдо бўлди. Подшоҳ хазратлари бу сўзни эшитиб, бир гал Мирзо Комронни кўргани бордилар ва: «Бизнинг ҳаёлимизга ҳам кириб-чиккани йўқ ва ҳеч кимга буйруқ берганимиз йўқ», деб қасам ичдилар.

Қасам ичишларига қарамай, Мирзо Комронни кўнгли осудахотир бўлмади ва Мирзонинг беморлиги кундан-кун ёмонлашиб, гапиришга ҳам холи келмай қолди.

«Шерхон Лақнавдан ўтипти», деган хабар етиб келиши биланок [подшоҳ] хазратлари кўчиб, Канаужга йўл олдилар ва Аграда Мирзо Комронни ўзининг ўрнида қолдирдилар. Бир неча кундан сўнг Мирзо Комрон «Подшоҳ хазратлари кўприк ясаб, Ганг сувидан ўтиптилар», деб эшитдилар ва Аградан кўчдилар.

Лохур томонда ўтирган эдик, Мирзо Комрон «Сизга мен билан Лохурга борсин», деган ҳукм бўлди, подшоҳ фармонини юбордилар. Мирзо Комрон мен ҳақимда подшоҳга: «Менинг касалим ўта оғир, ўта ғарибу кимсасиз ва ғамхўрсизман. Агар Гулбадан-бегимга мен билан бирга Лохурга бориши айтилса, аини иноят ва қарам кўрсатган бўлар эдилар», деган бўлса керак. Подшоҳ хазратлари: «Борсин!» деган бўлсалар керак.

Подшоҳ зафар ва саодат билан Лақнав тарафга икки-уч манзил юргач, Мирзо подшоҳ фармонини кўрсатдилар-у, «Сиз, албатта, мен билан кетасиз», деб қаттиқ туриб олдилар. Онам шу аснода: «Биз-

дан ажралиб ҳеч қачон сафарга чиқмаганлар. – Агар ёлғиз сафар қилмаган бўлса, сиз ҳам юринг, дебдилар.

Сипоҳийлар ва уларнинг катталаридан беш юзгача, иккала атка ва кўкаларини ҳам қўшиб юбордилар: «Агар бирга келмаса, бирон манзилгача бирга олиб келинглар», дебди. Охири ўша манзилга етганда «Мен сени қўймайман», деб қасам ичишни бошлади. Охири сўнгсиз йиғи-сиғи, доду фиғон билан оналардан, ўз туккан онамдан, ёшлиқдан бирга катта бўлган опа-сингиллардан, отамнинг одамларидан, ака-укаларидан – ҳаммасидан ажратиб, жабру зулм билан олиб кетди. Бу борада подшоҳнинг фармони борлигини кўрганимдан кейин иложсиз қолдим ва ҳазратларига арзи ҳол килиб ёздимки: «Ўз хизматларидан ажратиб, бу ҳакирни Мирзо Комронга тортиқ қиладилар деб, Ҳазратларидан ҳеч қутмаган эдим». Бу ҳакирнинг арзи ҳолларига жавобан подшоҳ ҳазратлари саломнома ёзиб юборибдилар: «Мен дилимда сени ўзимдан ажратиш ниятим йўқ эди. Аммо Мирзо ўз ожизлиги ва илҳақлигини айтиб қўядик, қўймагандан кейин сени Мирзога топширишим зарур бўлди. Негаки ҳозирда биз ҳам ўта муҳим ишлар билан бандмиз. Иншооллоҳи таоло қачон бу муҳим иш амалга ошса, биринчи навбатда сени тилатаман», – мазмунини битибдилар.

Мирзо Лоҳур тарафга қараб йўл олганидан кейин амирлар, савдогарлар ва кимнинг шунга қудрати етса, [от-арава] қира қилиб, аҳли оиласини Мирзо Комрон билан бирга қўчириб, Лоҳурга олиб кетдилар.

Лоҳурга етганимиздан кейин Ганг дарёси қирғоғида жанг бўлди ва ҳазратларининг лашкари

юр-мор бўлди, деган хабар келди. Хар қалай, шунчалик бўлдики, ҳазратлари ака-укалари ва яқинлари билан бу гирдобдан эсон-омон чиқиб олдилар.

Аграда қолган бошқа қариндошлар Алварга йўл олиб, ундан Лоҳурга жўнадилар. Шу аснода ҳазратлари Мирзо Ҳиндолга юзланиб: «Ўша биринчи тўс-тўполонда Ақиқабиди ғойиб бўлдилар. Нега кўз олдимда ўлдирмадим, деб қаттиқ пушаймон едим. Ҳозир ҳам шундай бир ҳолатда аёлларни бирон жойга етказиб олиб бориш ўта мушкул», – дедилар.

Мирзо Ҳиндол: «Она ва сингилларни қатл этаман, десалар, ҳазратлари ўзлари биладилар. То танамда жоним бор экан, уларнинг хизматида чора излайман, Ҳазрати ҳақ субҳонаху таолодан умид қиламанки, бу ҳакир волида ҳазратлари ва опа-сингиллар пойи қадамига жонимни фидо қилгайман», – деб арз қилдилар.

Шундан сўнг подшоҳ ҳазратлари жанг майдонидан омон чиққан Мирзо Аскарый, Ёдгор Носир мирзо ва амирларни олиб Фатхпур томонга жўнадилар.

Мирзо Ҳиндол оналари Дилдорбегим, сингиллари Гулчехрабегим, Афғоний оғача, Гулнор оғача, Норгул оғача ва амирларнинг оилаларини олдиларига олиб кетаётганларида, гаворлардан катта бир гуруҳи уларга ҳамла қилдилар. Унинг аскарларидан бир неча киши от қўйиб, гаворларни яқсон қилишди. Уларнинг муборак отларига бир ўк келиб тегди. Шиддатли жангу жадал бўлиб ўтди. Заифаларни гаворлар асирлигидан қутқариб, волида ҳазратлари, опа-сингиллари ва бир катта гуруҳ амирлар ҳамда бошқа кишиларни олдиларига солиб, Алварга етиб келдилар.

¹ Гавор – Ҳиндистондаги бир тоифа одамлар.

У ердан чодир ва керакли уй анжомларини ортиб, Лохурга йўл олдилар. Мирзолар ва амирларга керакли нарсаларни олиб, бир неча кунда Лохурга кириб келдилар.

Хазратлари [подшоҳ] Биби хожи Тож яқинидаги Хожа Ғозийнинг боғига тушдилар. Ҳар куни Шерхондан хабар келиб турарди. Уч ой муддат Лохурда бўлдилар ва кунига «Шерхон икки куруҳ-уч куруҳ яқин келипти», деган хабарлар келиб турарди. Ахийри, Сирхинд яқинига келипти, деган хабар келди.

Хазратлари [подшоҳ]нинг Музаффарбек номили туркман амирлари бўларди, унинг кизи Абдулла билан бирга Шерхонни олдига юбордилар. «Бу қандай инсоф? Борлик Ҳиндистон мулкани сенга қолдирдим. Орамизда бир Сирхинд қолди. Чегара мана шу Сирхинд бўлсин», – дедилар. Худодан кўрмаган рози бўлмадилар ва: «Сизга Кобулни қолдирдим. Ўша ерга кетишингиз керак», – дедилар.

Музаффарбек ўша захотийёк кўчиб кетди ва олдинроқ бир кишини юбориб: «Кўчиш керак», дебди. Хабар келиши биланок хазратлари [подшоҳ] кўчишга тушдилар. Гўё қиёмат қойим бўлгандай эди: ҳамма уй-жойларни қандай тузалган бўлса, шундай-лигича қолдиришди. Фақат нақд пуллар қанча бўлса, шунини олиб кетишга улгуришди. Шунисиғаям шукрки, Лохур сувидан ўтиб олдилар. Барча одамларни сув бўйида қолдирдилар ва дарёнинг қирғоғида бир неча кун манзил тутдилар. Шерхоннинг элчиси келди. Эртаси куни учрашишга қарор қилинди. Мирзо Комрон: «Эртага йўлдан бўларкан, Шерхоннинг элчиси келаркан. Агар хазратлари шолчаларининг бир чеккасида ўтирсам, токи мен билан ака-укалари ўртасида фарқ

ёнишса, бошим осмонга етган бўларди», – деб илтимос қилдилар.

Ҳамидабонубегимнинг айтишича, подшоҳ мирзога шундай рубойи ёзиб юборибдилар. Менинг эшинимча, Шерхонга жавобан ёзиб, элчидан бериб юборган. Бу рубойи қуйидагича:

Гарчи ойнада ўзингни кўрурсен,

Лек айрилиқни ўзингдан кўрурсен.

Ўзингни гўё бегонадек кўриш ажибдур,

Бу ажойибот фақат Худонинг иши.

Шерхондан келган элчи унинг хузурига келди.

Муборак дилларига ғам чўкиб, дилгир бўлиб уйкуга кетдилар. Тушларида бошдан оёқ кўм-кўк либос кийган, қўлларида хасса тутган бир азиз авлиё келиб: «Мардона бўл, ғам чекма, – [дедилар] ва муборак хассаларини қўлига бериб: – Худойи таоло сенга бир фарзанд беражак, исмини Жалолиддин Мухаммад Акбар қўйгил!» – дедилар. Хазратлари [подшоҳ]: «Исми-шарифингиз нима?» – деб сўрадилар. «Зинлафил Ахмади Жом», – дедилар. [Подшоҳ]: «Бу фарзанд менинг авлодларимдан бўлади», – дедилар.

Ўша пайтларда Биби Гунвар ҳомиладор эди. Ҳамма «Ўғил туғадим», дерди. Ўша Дўст муншийнинг боғида жумуд ул-аввал ойда Биби Гунвардан қиз туғилди. Уни Бахшибонубегим деб номлашди.

Ўша кунларда Мирзо Ҳайдарни Кашмирни олишга тайин қилишди. Шу орада «Шерхон етиб келди», деган хабар тарқалди. Ажиб бир саросима рўй берди. Эртаси куни кўчишга қарор қилинди.

Шу орада Лохурдаги ака-укалар ҳар куни маслаҳат ва кенгаш қилишарди. Сира бирон-бир қарорга ке-

лишолмасди. Окибатда, Шерхон етиб келди, деги хабар бўлди. Шундан сўнг иложсиз қолиб, эрталаб нонушта пайтида кўчишди. Ҳазратлари [подшоҳ]нинг Кашмир давволари бор эди. Мирзо Ҳайдар Кошғарийни юборган эдилар, аммо ҳали фатҳ хабари етиб келмаганди. Кенгаш қилишиб: «Агар Ҳазратлари Кашмирга отлансалар ва Кашмир шу заҳоти мусасар бўлмаса, Шерхон эса Лохурда бўлса, у холда ўтга кийин бўлади», дейишди.

Ҳожа Калонбек Сиёлқутда эди ва у Ҳазратлари [подшоҳ]нинг хизматларига отланди. Муаййидбек хожа билан бирга эди. У Ҳазратларига ари ҳол килди: «Ҳожа ҳузурингизга бориш тараддул-да, аммо Мирзо Комрон мулоҳазасини қилурлар. Агар Ҳазратлари зудлик билан етиб келсалар, Ҳожа томонидан Ҳазратларига таъзим бажо келтириш кўнгилдагидек муяссар бўлур», – деб ёзибдилар. Ҳазратлари бу сўзларни эшитишлари ҳамано эғни-ларига жубба кийиб, мукаммал куrollаниб, Ҳожа-нинг олдига отландилар ва Ҳожани ўзи билан бирга олиб келдилар.

Ҳазратлари [подшоҳ] биз ака-укалар билан Ба-дахшонга кетайлик, Қобул Мирзо Комронга тегиш-ли бўлсин, деб буюрдилар. Аммо Мирзо Комрон Қобулга боришга рози бўлмади ва: «Фирдавс макон Ҳазратлари [Бобур] ҳали ҳаётликларида Қобулни ме-нинг онамга берганлар – мени Қобулга боришим му-носибмас», – дедилар.

Ҳазратлари [подшоҳ]: «Фирдавс макон Ҳазратлари [Бобур] Қобул бобида Қобулни ҳеч кимга бермайман, дердилар, – дедилар. – фарзандларим Қобулни таъма қилмасинлар. Негаки Ҳудойи таоло ҳамма фарзанд-

ларини Қобулда ва Қобулни эгаллагандан кейин аксар фатх [ғалаба]лар рўй берди, дердилар».

«Бу мазмунга гувоҳлик берувчи далиллар фирдавс макон Ҳазратларининг «Воқеанома» [Бобурнома]сида жуда кўпдир. Мен меҳрибонлик ва ака-укалик юзаси-дан Мирзога инсонийлик қилган эдим. Нимага энди Мирзо ҳозир бундай дейдилар?» – дедилар.

Ҳазратлари [подшоҳ] кўнгилларини кўтариб, дал-да берсалар ҳам Мирзо баттар қайсарлик қиларди. Ҳазратлари Мирзонинг одамлари кўпчилигини кўргач ва у ҳеч қанақасига Қобулга боришга розилик бер-масгани учун иложсиз Бакхар ва Мўлтон томонга юзашига мажбур бўлдилар.

Мўлтонга етиб келгач, бир кун манзил тутди-лар. Бу ерда озроқ ғалла топилди. Қалъада топилган ғаллани одамларга улашиб, кўчишди ва етти дарё кўшилиб, бир дарёга қуйиладиган жойга етиб кел-дилар. Нима қилишга хайрон бўлиб қолдилар, кема етишмайди, қатта бир лашкар қошида.

Шу пайт хабар келдики, Хавосхон бир қанча амирлар билан орқадан келмоқда. Шу атрофда Бах-шу номли балуж бўлиб, турар жойи ва кемалари кўп эди. Ҳазратлари унинг олдига бир кишини юбориб, байроқ ва ногора, от ва сарполар бериб юбордилар. Ундан кема билан ғалла сўрадилар. Окибатда, Бахшу балуж ғалла билан тўла юзта кемани Ҳазратларига жўнатдилар. Ҳазратлари кемадаги ғаллани одамларга бўлиб бердилар ва соғ-саломат сувдан ўтиб олдилар.

Бу балужга раҳматлар бўлсин, бир муносиб хиз-мат бажо келтирдилар. Ниҳоят, орадаги масофани босиб ўтгач, Бакхарга етиб келдилар. Бакхар қалъаси дарёнинг ўртасида жойлашганди. Мустаҳкам қалъаси

бор эди. Қалъанинг подшоҳи Султон Махмуд бошларига кўкка етиб, жойлашганди. Ҳазратлари [подшоҳ] эсон-омон шу қалъа ёнига тушдилар. Қалъа яқинида Мирзошоҳ Хусайн Самандар тиклаган боғ бор эди. Шундан сўнг Мир Самандар (Мирзо шоҳ Хусайн Самандар)ни Шох Хусайн мирзонинг олдига жўнатди. «Зарураг юзасидан вилоятингга келдик. Вилоятинг ўзингга муборак бўлсин, бизнинг дахлимиз йўқ. Шунинг учун сен ўзинг келгин ва хизмат лозим топсак, бажо келтиргин. Биз Гужаратга даъвогармиз, сенинг вилоятингни ўзингга қолдирамиз», деб хабар қилдилар. Шу алфозда Шох Хусайн хазратларини беш ойгача хийла-макр билан Самандар [боғи]да ушлаб турдилар. Сўнг бир кишини хазратлари [подшоҳ]нинг хизматларига юбориб: «Қизимнинг тўй анжомларини тайёрлаб, хазратларининг хизматларига юборяпман, ўзим ҳам хузурларига етиб бораман», – деб хабар бердилар.

Ҳазратлари уларнинг гапларига ишондилар. Яна уч ой кутдилар, ғалла гоҳида топилади, гоҳида топилмайди. Лашкар одамлари ўз отлари ва туяларини сўйиб ейишади. Ҳазратлари яна бир марта Абдул Гафурни юбордилар: «Қачонгача кутдирасан? Келишингга тўсик бўлаётган ким ва маъталлик сабаби нима?» – деб сўратдилар. Бу гал тобора ахвол танг бўлиб, кўпчилик қочиб кетаётган эди.

«Қизимни Мирзо Комронга унаштирганман. Қўришга боришим ҳам амри маҳолдир, сизнинг хузурингизга боролмайман», – деб жавоб юбордилар. Шу аснода, баъзи бир кишиларнинг айтишича, Мирзо Ҳиндол сувдан ўтиб, Қандаҳор томонига йўл олган экан. Подшоҳ хазратлари эшитиб

орқасидан одам юбордилар: «Бориб сўранг: «Эшитинимча, Қандаҳорга кетаётган эмишсиз?» Мирзодан сўраганларида, Мирзо айтибдиларки: «Нотўғри эрз». Подшоҳ хазратлари бу хабарни эшитиб, волида (онам) хазратларини кўргани келдилар.

Бу йиғинда Мирзо [Ҳиндол]нинг аҳли ҳарам ва одамлари подшоҳ хазратларига таъзим бажо келтирдилар.

Ҳамидабонубегимни «Бу ким?» деб сўрадилар. «Мирбобо Дўстнинг кизи», – дедилар. Бузургвор хожа хазратларининг рўпарасида тургандилар.

«Бу ўғлон бизга хеш бўладилар», – дедилар. Ҳамидабонубегимни ҳам, бу бизнинг қариндошимиз, дедилар.

Ўша пайтларда Ҳамидабонубегим кўпинча Мирзонинг [Ҳиндол] жойларида бўлардилар. Кейинги куни хазратлари яна волидамиз Дилдорбегимни кўргани келдилар. «Мирбобо Дўст бизнинг яқинимиз, унинг кизини бизга унаштирсангиз, маъқул бўларди», – дедилар.

Мирзо Ҳиндол: «Бу кизни ўз синглим ва фарзандимдай кўраман. Ҳазратлари подшоҳлар, мабодо турмушлари яхши бўлмай, ғам-қулфат боиси бўлсачи?» – деб узларини айтдилар.

Подшоҳ хазратлари жаҳл билан ўринларидан туриб кетдилар. Шундан волидамиз хазратлари хат ёзиб жўнатдилар: «Қизнинг онаси бунданам баттар ноз қиляпти. Арзимайдиган гапга ранжиб, кетиб қолганлари қизик бўлди».

Подшоҳ хазратлари жавоб хатда: «Бу хикоятингиз бизга жуда ёқди. Ҳар қанча ноз қилсангиз, бош устига, биз розимиз. Турмуш борасида ёзибдилар.

Иншооллох, кўнгилдагидай бўлгай», – деб ёзибдилар.

Волида хазратлари бориб подшоҳни олиб келдилар. Ўша куни йўлдан келиб, йўлдан кейин ўз манзилларига ташриф буюрдилар.

Кейинги куни хазратлари волидамни олдида келдилар. «Бирон кишини юбориб, Ҳамидабонубегимни чакириб келсин», – дедилар. Волида хазратлари киши юборган эдилар, Ҳамидабонубегим келмади.

«Агар мақсад таъзим бажо келтириш бўлса, ўша куни ўзим дийдорларига мушарраф бўлдим. Эндиримамга боришим керак?» – дебдилар.

Кейинги гал хазратлари Субҳонкулини юбориб: «Мирзо Ҳиндолга бориб айт, бегимни юборсин», – дедилар. Мирзо [Ҳиндол]: «Мен қанча айтмай, бормасин, ўзинг бориб айт», – дедилар. Субҳонкули бориб айтса: «Подшоҳларни кўриш бир марта жондан. Кейингисидан номаҳрам бўлади. Мен бормайман», – деб жавоб берибдилар бегим. Субҳонкули бегимдан эшитган сўзларини арзга етказдилар. Хазратлари: «Агар номаҳрам бўлса, маҳрам қиламиз», – дедилар.

Хуллас, қирқ кунгача Ҳамидабонубегим устидан гап-сўз, бахс-мунозара бўлди, лекин бегим рози бўлмадилар.

Алаокибат, волидам хазратлари Дилдорбегим насихат қилдилар: «Охири ўзинг бошқа бировга тегсан, подшоҳдан ортик ким бор ўзи?» – дедилар. Бегим эса: «Шундай кишига тегаманки, кўлим унинг ёқасига етсин, кўлим этагига етмаслигини билиб туриб, кишига тегмайман», – деди. Волидам яна анча насихат қилдилар.

Хуллас, қирқ кундан кейин 948 сана жумод ул-аввал ойида (1541, сентябрь) душанба куни пешинда Потр манзилида подшоҳ хазратлари муборак кўллариغا устурлубни олдилар ва саодатли соатини белгиладилар. Мир Абул Бакони чакиртириб, никохлашга ҳукм қилдилар. Мир Абул Бакога никоҳ ҳақи деб, икки юз минг бердилар. Никоҳдан кейин уч кун ўша ерда бўлдилар. Ундан сўнг қўчиб, кемага ўтириб, Бакхарга жўнадилар.

Бир ой Бакхарда бўлдилар. Мир Абул Бакони Султон Бакхариининг олдида юбордилар. Ўша ерда бестоб бўлиб, Ҳақ раҳматига етишди.

Охири Мирзо Ҳиндолни Қандаҳорга руҳсаг бердилар. Мирзо Ёдгор Носирни Ларида ўзининг ўрнида қолдирдилар. Хазратларининг ўзлари Сийҳонга жўнадилар. Сийҳондан Тагтагача отли-егти кунлик йўлди. Сийҳоннинг мустаҳкам қалъаси бор. Подшоҳ хазратларининг мулозимлари Алика ана шу қалъада эди. Унда бир нечта тўплар ўрнатилган бўлиб, ҳеч кимнинг қалъага яқинлашишга чоғи келмасди.

Подшоҳ хазратларининг одамларидан бир қанчаси лаҳим қазиб, унинг яқинига етишдилар ва унга: «Шундай бир пайтда тузликка тупуриш яхшимас», – дейишди. Мир Алика кўнмади. Охири ердан остидан лаҳим қазиб, қалъанинг бир минорасини қўлатдилар. Лекин қалъани ололмадилар. Ғалланинг нархи қиммат экан, кўпчилик одамлар қочишга тушибди.

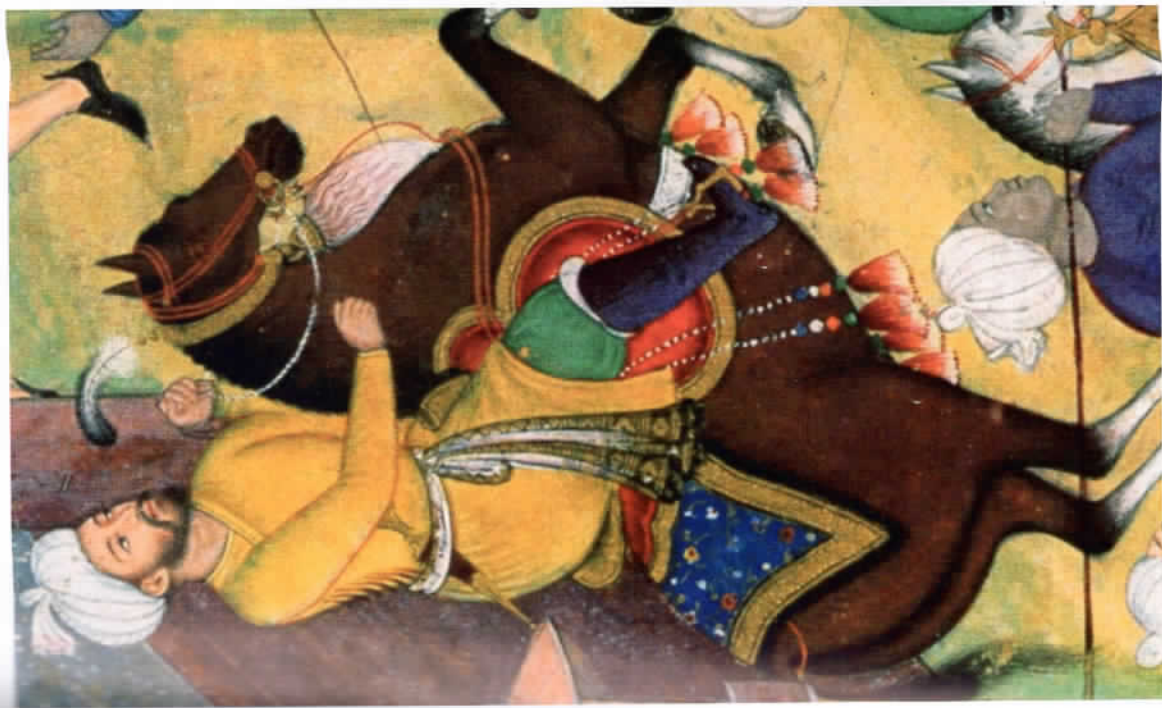
Олти-етти ой муддатгача ўша ерда бўлдилар. Мирзо Шох Ҳусайн нонқўрлик қилиб, ҳар томондан лашкар одамларини қўлга олиб, ўз одамларига

шўр дарёга [денгиз] ташлашни буюрарди. Уч юз-
тўрт юз кишини тўлаб, кемага солиб шўр дарёга
ташлашарди. Шу тарзда ўн мингча одамни шўр
дарёга ташлашди. Ҳазратларининг [подшоҳ] олди-
да кам одам қолгандан кейин [Мирзо Шох Хусайн]
бир неча кемага тўп ва милтиқ ортиб, Таттадан
ҳазратларининг устига бостириб келди. Сийохвон
дарёнинг яқинида жойлашган эди. Келиб, подшоҳ
ҳазратларининг кемаларини бор анжомлари билан
олиб кетди. Бир кишини юбориб: «Ичган тузим-
нинг хурмати хаки, тез бу ердан кўчсин», – дебди.
Ҳазратлари иложсиз қолиб, яна Бақҳарга қайтиб
кетдилар.

Ҳазратлари Бақҳарга етиб келмасларидан олдин
Мирзо Хусайн Самандар Мирзо Ёдгор Носирнинг
олдига одам юбориб: «Агар ҳазратлари [подшоҳ]
қайтиб, Бақҳарга борсалар, киришга қўйманг, нега-
ки Бақҳар сизга тааллуқли. Мен сиз томондаман ва
қизимни сизга бераман», – дебди. Мирзо Ёдгор Но-
сир унинг сўзларига ишониб, подшоҳ ҳазратларини
Бақҳарга келишга қўймадилар. Ҳийла билан ёки жанг
қилиб олдиларига келмоқчи бўлдилар.

Ҳазратлари бир кишини юбориб: «Отагинам,
сиз бизга фарзанд ўрнидасиз. Биз сизни ўзимизнинг
ўрнимизга қўйиб кетдикки, агар бизга бирон кори
ҳол бўлса, ёрдам қилинг, деб. Ҳозир эса навкарла-
рингизнинг ёмон ниятларига қўшилиб, бизга шундай
муносабатда бўляпсиз. Бу нонқўр навкарлар сизга
ҳам вафо қилмайди», – деб ёздилар.

Ҳазратлари ҳар қанча насиҳат қилмасин, фой-
даси бўлмади. Охири ҳазратлари: «Хўп, биз Рожа
Молдив томонга кетамиз, бу вилоятни сизга бердик.

Захириддин Муҳаммад Бобур. Миниатюра

Хумоюн. XVI аср

Ўша давр мусаввирлари ишлаган миниатюра

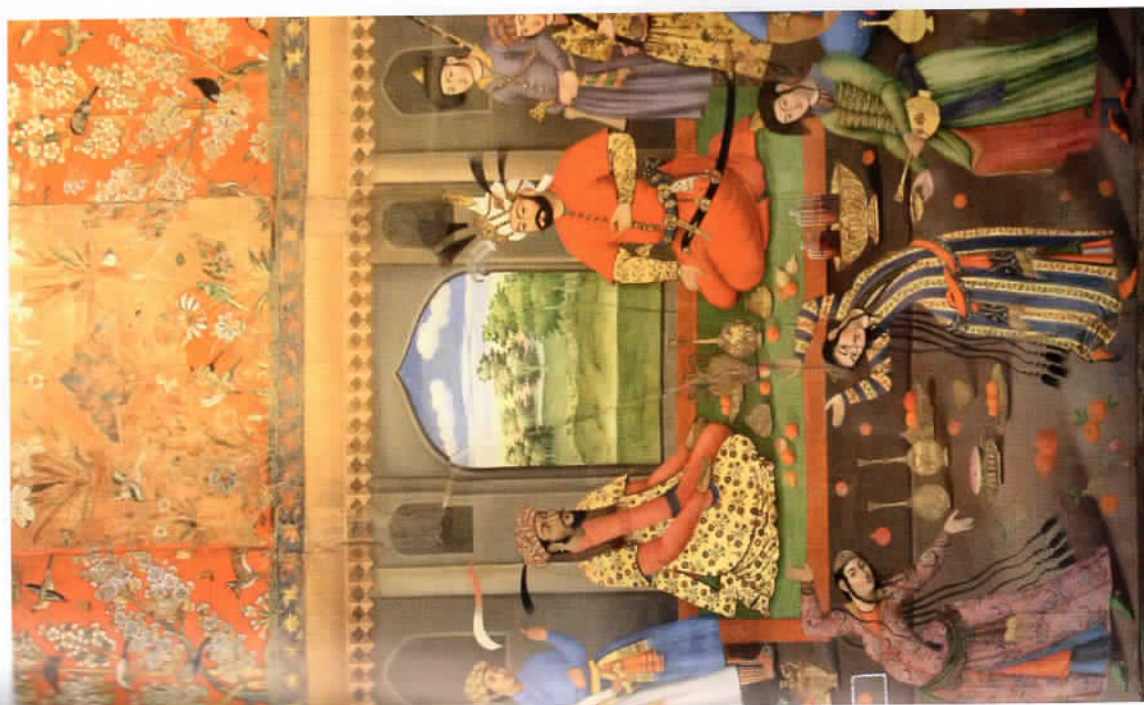
Ўша давр мусавирлари ишлаган миниатюра

Ўша давр мусавирлари ишлаган миниатюра

Ўша давр мусаввирлари ишлаган миниатюра

Ўша давр мусаввирлари ишлаган миниатюра

Ўша давр мусаввирлари ишлаган миниатюра

Аммо Шох Хусайн сизни бу ерда қўймайди. Менинг сузларимни ҳали эслайсиз», — дедилар.

Мирзо Ёдгор Носирга шу сўзларни айтиб, Молдив томонга йўл олдилар. Жисомир йўлидан олдинга караб кетдилар. Бир неча кундан кейин Диловар қалъасига етиб келдилар. Бу Молдив рожаesi вилоти-нинг чегараси эди. Икки кун шу ерда бўдилар. Ғалла ва жой топилмади. У ердан Жисомир томонга равона бўдилар.

Жисомирга яқинлашиб қолганларида, Жисомирнинг рожаesi бир тўда кишини юборди. Улар йўлни тўсиб чиқдилар. Жанг бўлди. Ҳазратлари бир неча киши билан йўлдан чекиндилар. Жангда бир неча киши ярадор бўлди.

Шоҳмхон Жалойирнинг укаси Алушбек, Пирмуҳаммад ахта, Равшанг тўшакчи ва бошқа бир неча киши ярадор бўдилар. Ниҳоят, ғалаба қозондилар. Кофирлар қочиб, қалъага кирдилар.

Ҳазратлари ўша кунни 60 курух (120 милга яқин) чамаси йўл босдилар. Бир кўл ёқасида жой топилади. У ердан чиқиб, Ситалмирга келдилар. Ситалмир халқи ўша кунни ташвишга солди, шунинг учун Молдивга қаршли Пахлуди номли паргана (туман)га етиб келдилар.

Молдивнинг рожаesi Жулхпурда эди. Бир жубба ва туяга ортиб ашрафий (танга) ҳазратлари хизматларига юборди. «Хуш келибсиз», деб дилларини кўп хушнуд қилди. «Мен сизга Биконирни бердим», — деди. Ҳазратлари хотиржам ўтирардилар. «Қандай жавоб бераркин», деб Аткахонни Молдив [рожа]сининг олди-га юбордилар.

Китобдор Мулла Сурх ўша Ҳинд [подшоҳлиги] тор-мор бўлиб, вайронага айланганида, Молдив ви-

лояти томонга кетиб, хизматга кирган эдилар. У ари-
за ёзиб жўнатибдики: «Зинҳор-минг бора зинҳор
хазратлари [подшоҳ] олдинга қадам босмасинлар.
Ҳозир каерда турган бўлсалар, ўша заҳоти кўчиб, у
ердан кетсинлар. Молдив сизни қўлга олиш пайи-
да. Унинг ваъдасига ишонманг. Шерхоннинг элчиси
келди. Шерхон: «Қўлингиздан келса, хазратларини
қўлга олинг. Агар шу ишни урдаласангиз, Ногур ва
Алвар, умуман, ўзингиз истаган жойни бераман», –
деб ёзипти.

Аткахон ҳам келиб: «Қўл ковуштириб туради-
ган вақт эмас», деди. Намозгар пайтида хазратлари
кўчдилар. Хазратлари отга минай деб турганларида,
иккита жосусни тутиб келтирдилар. Икковини сўроқ
қилишаётган эди, тўсагдан қўлларини бўшатиб,
Махмуд қиличбознинг белидан қиличини тортиб
олиб, аввал Махмудга қилич солди, сўнг Боки Гу-
валёрийни ярадор қилди. Нариги биттасининг бели-
дан ханжарини тортиб олиб, одамларга қараб ташлан-
ди, бир неча кишини ярадор қилди ва хазратларининг
минадиган отларини ўлдирди.

Хуллас, икковисини тинчитгунча роса овора
бўлишди. Шу пайт «Молдив [лашқари] етиб келди»,
деб ғавғо кўтаришди.

Ҳамидабонубегим минишига подшоҳ хазрат-
ларининг лойиқ отлари йўқ эди. Бегим миниши учун
Турдибекдан от сўрашади. Турдибек от бермабди.
Хазратлари: «Менга Жавоҳир офтобачининг туясини
ҳозир қилинлар. Мен туяга минаман, бегим менинг
отимга минсин», – дедилар.

Шунда Надимбек подшоҳ хазратлари ўзларининг
отларини бегимга тайинлаб, ўзлари туяга миниш-

ни мўлжаллаётганини эпитади. У онасини туяга
миндириб, онасининг отини подшоҳ хазратларига
тортиқ қилади. Хазратлари отга миниб, Умаркут-
га жўнадилар. Бир жойдан йўлни кўрсатиб бориши
учун йўл бошловчи олишади. Ҳаво ниҳоятда иссиқ,
отлар ва чорванинг оёқлари тиззагача қумга ботган,
устига-устак, оркадан Молдив лашқари яқин келиб
қолганди. Яна кўчишди. Оч-ташна холда йўл босиш-
ди. Аксар эркак ва аёллар пиёда эдилар.

Молдив лашқари яқинлашиб қолгач, хазратлари
Эшон Темур султон, Мунъимхон ва бошқаларга:
«Сизлар охишта келинлар ва ғанимни ушлаб ту-
ринлар, биз йўлга чиқиб, бир неча курух узоқроқ
кетиб олайлик», – деб буюрдилар.

Улар қолишди. Қоронғи тушди, йўлдан адашиш-
ди. Хазратлари кечаси билан йўл босдилар. Отлар
сув ичмаганига уч кун бўлганди. Тонг отгач, сувлок
жой топишди. Хазратлари отдан тушган эдилар, ким-
дир чопқиллаб келиб: «Жуда кўп отлик ва туя минган
хиндлар етиб келдилар», – деди.

Хазратлари Шайх Алибек, Равшан қўқа, Надим
қўқа, Мирвалиннинг укаси Мир Поянда Мухаммад ва
бошқаларга рухсат бердилар. «Бориб кофирлар билан
жанг қилинлар», – деб фотиҳа бердилар.

Хазратлари, Эшон Темур Султон, Мунъим-
хон, Мирзо Ёдгор ва бошқа қолдирган одамлари
ўлдирилган ёки кофирларнинг қўлига тушган, бу жа-
моат уларни ўлдириб устимизга бостириб келишди,
деб ишончлари қомил эди.

Хазратлари яна отга миниб, лашқар билан бир
неча кишини қолдириб, ўзлари олдинга қараб кет-
дилар. Хазратлари фотиҳа бериб, жангга юборган

Ўша жамоатдан Шайх Алибек ёй ўки билан отиб, рожугларнинг сардорини отдан кулатди. Қолганлар ҳам ўк отиб, бошқаларини кулатдилар. Кофирлар орқага қараб қочишди ва [подшоҳ одамлари] ғалаба қозонишди. Бир нечтасини тириклай тутиб келишди. Лашкар аста-секин йўл босар, аммо подшоҳ хазратлари узокка кетиб қолгандилар. Бу одамлар ғалаба қозониб, лашкарга етиб қўшилдилар.

Беҳбуд номли подачи бор эди. Уни хазратларининг оркаларидан чопар қилиб жўнатдилар. «Хазратлари астарок юрсинлар. Аллохнинг инояти билан ғалаба қозонилади. Кофирлар қочди», – деб хабар бердилар. Беҳбуд хазратларига етиб олиб хушхабарни етказди. Хазратлари отдан тушдилар. Озгина сув ҳам топилди.

«Уларнинг ахволи нима кечдийкин», деб амирларини ўйлаб турганларида, узокдан бир нечта отлик кўринди. Молдив [одамлари] бўлмасин, деб яна ваҳимага тушдилар. Бориб, хабар келтирсин деб бир кишини юборишди.

Эшон Темур Султон, Мирзо Ёдгор ва Мунъимхон ҳаммалари сихат-саломат келяптилар, деган хабар келди. Улар етиб келганидан хазратлари хурсанд бўлдилар ва Ҳақ таолога шукрона келтирдилар.

Эртаси куни яна қўчдилар. Уч кунгача сув топмадилар, уч кундан кейин қудукларнинг тепасига етиб келдилар. Бу қудуклар жуда чуқур эди. Ўша қудукларнинг тепасига жойлашдилар. Бу қудукларнинг суви ғоятда қизил эди. Хазратлари бир қудукнинг тепасига, бошқа бир қудукнинг тепасига Турдибекхон, яна бир қудук тепасига Мирзо Ёдгор, Мунъимхон, Надим кўка ва яна бир қудук тепасига

Эшон Темур Султон, Хожа Ғозий ва Равшан кўка тушдилар. Қудукдан ҳар челақни тортиб чиқарганда, яқин келиши билан одамлар ўзини челақка ташлашарди, аркон узилиб, беш-олти киши челақ билан қўшилишиб қудукка қуларди. Қанча одам ташналикдан ҳалок бўлишди.

Хазратлари ташналикдан одамлар ўзларини қудукка ташлаётганини кўриб, ўзларининг маҳсус мешқобидан одамларга сув ичирарди. Охири одамларни сувга қондириб, пешин намози пайтида қўчишди ва бир кеча-кундуз йўл босиб, бир саройга етишди. Бу ерда қатта ҳалқоб бор эди. Сувнинг ичига тушиб отлар ва туялар шунчалик кўп сув ичишдики, аксари [бўки] ўлди. Отлар қамайиб, туя ва ҳачирлар қолганди.

Ўша кундан бошлаб ҳар куни сув топилиб турди. Умаркутта етиб келишди. Бу яхши жой эди ва ҳалқоб сувлар кўп эди. Раъно хазратларига пешвоз чиқди ва қалъанинг ичига олиб кириб, яхши кўнок берди. Амирларнинг одамларига қалъанинг атрофидан жой берди.

Қўп нарса ниҳоятда арзон эди. Бир рупияга тўрт эчки берарди. Раъно қўй-қўзидан ва бошқа нарсалардан тортик қилди. Шундай хизматларни жойига қўйдик, таърифини не тил билан ёзай?! У ерда бир неча кун тинч-осойишта вақт ўтказишди.

Хазинада пул тутаганди. Турдибекхоннинг жуда кўп тилласи бор эди. Хазратлари қарзи ҳасана йўсинида ундан бир микдор маблағ сўрагдилар. У ўнга икки [фойда] ҳисобидан саксон минг ашрафий қарз берди. Хазратлари олиб, лашкарга ҳиссасини улашдилар.

Раънога ва фарзандларига белбогли ханжарлар, сарполар иноят қилдилар. Баъзи одамлар янги от со-тиб олдилар.

Мирзошоҳ Хусайн Раённинг отасини ўлдирган эди. Шунга қарамай, икки-уч минг жанговар отлик хозирлаб, хазратларининг хизматларига қўшиб бер-дилар. Хазратлари яна Бақхарга йўл олиб, кўпчилик оила аъзоларини Умаркутда қолдирдилар.

Харамдан хабар олиб туриш учун Хожа Муаззам-ни ҳам қолдирдилар. Ҳамидабонубегим хомиладор эди.

Хазратлари йўлга тушганларидан кейин уч кун ўтгач, хижрий 949, ражаб ул-муражжаб ойининг тўртида (1542 й. 2 август) якшанба куни сахар чоғида, олампадох оламгир подшоҳ хазратлари Жалолиддин Мухаммад Акбар подшоҳи Ғозий таваллуд топдилар. Ой асад буржида эди.

Бу буржда таваллуд топиш ниҳоятда яхшидир. Мунажжимлар: «Бу соатда [туғилган] фарзандлар иқболи баланд, умри узок бўлади», – дедилар.

Хазратлари [подшоҳ] ўн беш курух (~ 30 км) на-рида эдилар. Турди Мухаммадхон хабар етказди. Хазратлари жуда-жуда хурсанд бўлдилар ва бу хуш-хабар ҳамда башорат эвазига Турди Мухаммадхон-нинг олдинги гуноҳларидан ўтдилар.

Ўша Лоҳурда кўрган тушларига биноан Жалолид-дин Мухаммад Акбар подшоҳ деб ном қўйдилар. У ердан кўчиб, Бақхар томонга жўнадилар. Раённинг одамлари судма ва саминчадан¹ ўн минг кишича тўпладилар.

¹ Судма ва саминча – ҳинд қабилаларидан бири.

Жун парганаси [туман]га етиб келдилар. Жун-да Шох Хусайн мирзонинг кули бир неча отлик би-лан турарди. Улар қочиб кетдилар. У ерда Ойна боғ бир сафоли жой эди. Хазратлари ўша боққа тушди-лар ва унинг атрофидаги жойларни одамларга тайин қилдилар.

Жундан Тагтагача олти кунлик йўл эди. Хазратлари олти ой шу ерда турдилар ва Умаркутга одам юбориб, харам аҳли ва бошқа кўпгина кишилар-ни чақиртирдилар. Жалолиддин Акбар подшоҳ олти ойлик бўлганида, Жунга олиб келдилар.

Харам аҳли билан теварак-атрофдан келган жа-моат тарқалиб кетдилар. Раъно Турди Мухаммадхон билан ораларидан гап қочиб, совуқчилик тушгани ту-файли ярим кечада ўзининг вилоятига жўнади. Суд-ма ва саминча жамоаси ҳам унга қўшилиб кетишди. Хазратлари ўз жамоаси билан қолдилар.

Хазратлари марди майдон бўлган Шайх Алибек-ни Музаффарбек туркман билан бирга йирик парга-налардан бўлган Жоккога юбордилар. Мирзошоҳ Хусайн бир гуруҳ кишиларни уларга қарши юбор-ди. Икки лашкар ўртасида қонли жанг бўлди. Охири Музаффарбек яқсон бўлиб қочди, Шайх Алибек бир тўда бошқа одамлар билан ўлдирилди.

Холидбек билан Шохимхоннинг укаси Алушбек орасида гап қочди. Охири бир гуруҳ кишилар Алуш-бек тарафини олишди. Шу сабабдан Холидбек бир тўда кишилар билан қочиб, Мирзошоҳ Хусайннинг олдида кетди.

Подшоҳ хазратлари унинг Султоним номли онала-рини камокка буюрдилар. Гулбарбегим шу туфайли ранжиган эдилар. Охири унинг гуноҳидан ўтдилар ва

Гулбарбегим билан бирга Маккаи муаззамага рухсат бердилар.

Бироз мудардан кейин Алушбек ҳам қочди. Ҳазратлари уни дуоибад қилдилар: «Биз унинг ёниги олиб Холидбекка дағал [муомала] қилган эдик. Шунга қарамай, берган тузимизни оклаш ўрнига кўрнамалик қилиб кетдилар. Жувонмарг бўлгусидур».

Шундай ҳам бўлди. Ўн беш кундан кейин кемада ухлаётганида, кули пичок уриб ўлдирди. Ҳазратлари буни эшитиб, қаттиқ қайғуриб, ўйга толдилар.

Шох Хусайн кемаларини дарёдан Жун яқинига олиб келиб қўйганди. Курукликда ҳам хазратларининг одамлари Шох Хусайннинг одамлари билан жанг қиларди ва икки томондан одамлар халок бўларди. Подшоҳнинг кўпгина одамлари қочиб, хар куни Шох Хусайн тарафига ўтишарди. Жумладан, Мулло То-жиддинким илмда дурри якто эдилар ва унга бутунлай и요ят қилардилар, ана шу жангда ўлдирилди.

Турди Мухаммадхон билан Мунъимхоннинг ораларига совуқчилик тушди. Мунъимхон ҳам қочди. Санокли амирлар қолди. Жумладан, Турди Мухаммадхон, Мирзо Ёдгор, Мирзо Поянда Мухаммад, Мухаммад Вали, Надим кўка, Равшан кўка, Хаданг эшик оғаси ва бир қанча бошқалар хазратларининг хизматида эдилар. «Байрамхон Гу-жарағ томондан келяпти, Жожко парганасига етиб келибди», – деган хабар келди. Ҳазратлари хушнуд бўлдилар ва Хаданг эшик оғаси билан бир гуруҳ ки-шиларга Байрамхонга пешвоз чиқишни буюрдилар.

Шу аснода Шох Хусайн, Байрамхон келяпти, деб эшитди. Бир қанча одамларни Байрамхонни тутиб

келишга юборди. Бир жойда ғофил ётганларида, ке-либ босишди. Хаданг эшик оғаси ўлдирилди. Бай-рамхон бир нечта кишилар билан ўзини қутқариб, хазратларининг хизматларига мушарраф бўлдилар.

Шу пайтда подшоҳ хазратлари ва Мирзо Ҳиндолга Қорачахоннинг арз хатлари етиб келди: «Сизлар анча вақтдан бери Бакхар атрофида ўтирибсизлар. Шу мударда Шох Хусайн мирзо томонидан давлатга хайрихоҳлик сезилмади, балки ёмон муносабатда бўлди. Энди Аллоҳнинг инояти билан, агар подшоҳ ўз давлати ва саодати билан келсалар, айни муддао бўлур, агар хазратлари келмасалар, сиз [Ҳиндол], ал-батта, келинг».

Ҳазратлари тўхтаб турганлари сабабли Мир-зо Ҳиндол унга пешвоз чиқиб, Қандахорни Мирзо Ҳиндолга тортиқ қилган эди.

Мирзо Аскарйй Ғазнайнда эди. Мирзо Комрон: «Қорачахон Қандахорни Мирзо Ҳиндолга берди. Қандахор хақида ўйлаб кўриш керак», – деб арз қилди. Мирзо Ҳиндолдан тортиб олмоқчи бўлиб ишга киришди. Шу орада хазратлари бу хабарларни эши-тиб, аммалари Хонзодабегимнинг олдига келдилар. «Мени бахтиёр этиб. Қандахорга борсангиз. Мирзо Ҳиндол билан Мирзо Комронга насиҳат қилсангиз. Ўзбек ва туркман сизнинг яқинингизда, шундай бир пайтда биз ва сиз ўзаро иттифокда бўлсак, яхшироқ. Агар мен Мирзо Комронга ёзган хатларимга рози бўлса ва амалга оширса, улар кўнгиллари нимани тиласа, биз ҳам ўша қабилда иш қилгаймиз», – деб қаттиқ тайинладилар.

Бегим хазратлари Қандахорга етиб келганлари-дан тўрт кун ўтгач, Мирзо Комрон ҳам [Қандахор]га

етиб келдилар ва хар куни «Хутба менинг номимга ўқилсин», деб тинмай кисталанг қиларди.

Мирзо Ҳиндол: «Хутбани ўзгартиришда қандай маъни бор? Фирдавс макон хазратлари [Бобур] тирклигида подшоҳликни Ҳумоюнга бердилар ва уни ўзларига валиаҳд қилиб тайинлагандилар. Бизлар ҳаммамиз рози бўлиб, хозиргача хутбани уларнинг номларига ўқиб келдик. Энди хутбани ўзгартиришга зарурат йўқ», – дедилар.

Мирзо Комрон Дилдорбегим хазратларига хат ёзиб: «Биз Кобулдан сизни эслаб келдик, ажабланарлиси, сиз бир марта келиб бизни кўрмадингиз. Сиз Мирзо Ҳиндолга қандай она бўлсангиз, бизга ҳам шундай онасиз», – дедилар.

Сўнгра Дилдорбегим уларни кўргани келдилар. Мирзо Комрон: «Энди то Мирзо Ҳиндолни чақиртирмагунингизча сизни қўймайман», – дедилар. Дилдорбегим: «Хонзодабегим сизларнинг энг [ёши] улугингиз. Хутба ҳақидаги ҳақиқатни улардан сўранг», – дедилар. Охири она [Хонзода]га айтдилар. Хонзодабегим: «Агар менидан сўрасангиз, сизлар хозиргача фирдавс макон хазратлари подшоҳликни Ҳумоюн подшоҳга беришга қарор қилганлари бўйича уларнинг номига хутба ўқидингиз. Бундан буён ҳам уни ўз қаттангиз ҳисоблаб, унинг фармонларига бўйсунингиз», – деб жавоб бердилар.

Мирзо Комрон тўрт ойгача Қандахорни қамал қилиб, хутба ўқишни қаттиқ талаб қилди. Охири бир қарорга келдилар: «Хозирча подшоҳ узокдалар, хутбани менинг номимга ўқинглар. Қачонки подшоҳ келса, хутбани унинг номига ўқийсизлар».

Қамал узокка чўзилиб кетгани ва одамлар кийналиб кетганини инobatга олиб хутба ўқиш зарурати туғилди.

Қандахорни Мирзо Аскарыйга бердилар. Ғазнаини Мирзо Ҳиндолга ваъда қилдилар. Ғазнаинга келгач эса Лағмонот ва [унинг атрофидати] дараларни Мирзо Ҳиндолга бердилар. Шундай бўлгон ваъдалар.

Мирзо Ҳиндол Бадахшон томонга йўл олиб, Хўст ва Андаробда ўтирдилар. Мирзо Комрон Дилдорбегимга: «Сиз бориб, олиб келинг», – дедилар.

Дилдорбегим хазратлари бордилар. Мирзо [Ҳиндол]: «Мен уруш-талашдан кечдим. Хўст бир чекка жой, шу ерда бўлиб тураман», – деб жавоб бердилар. Бегим [Дилдор]: «Агар мақсад дарвешлик ва узлатга чекиниш бўлса, Кобул ҳам бир чекка жой, онла аъзоларингиз ва фарзандларингиз билан бир жойда бўлсангиз, яхшироқ», – деб уни зўрлаб олиб келдилар. Мирзо Ҳиндол анча вақт Кобулда дарвешлик холатида яшади.

Бу ерда эса Мирзо Шох Хусайн подшоҳ хазратларининг олдига биттасини юбориб: «Бу ердан кўчиб, Қандахорга кетсангиз, давлат [манфаати]га лойиқ иш бўлур эди», – дедилар. Хазратлари рози бўлиб: «Бизнинг қўшинда от билан туя кам қолди, бизга от ва туя беринг, токи биз Қандахорга кетайлик», – дедилар.

Шох Хусайн Мирзо рози бўлди ва: «Сувдан нариги томонга ўтсангиз, у томонда мингта туя бор, ўшани сизларга жўнатаман», – деди¹.

¹ Бакхар ва Синд сафарига тегишли сўзлар Хожа Ғозийнинг қариндоши Хожа Кепак томонидан битилган, жумлалар Хожа Кепакнинг ёзувлари асосида келтирилди. (Таржимондан.)

Охири ҳазратлари [подшоҳ] оила аъзолари, лашкар ва бошқа кишилари билан кемага чиқишди. Денгиздан ўтиш уч кунгача давом этди. У [Шох Хусайн]нинг чегарасидан ўтиб, Нуаси мавзесига жойлашдилар.

Султонкули номли қарвонбошини туяларни олиб келишга жўнатдилар. Султонкули бориб, минг туя келтирди. Ҳазратлари ҳамма туяларни амирлар, аскарлар ва бошқа лашкар одамларига улашдилар. Бу туялар шундай туялар эдики – етти пуштимас, етмиш пушти ҳам гўё шаҳар, одам ва юк кўрмаган эди.

Лашкарда от етишмаслиги сабабли, кўпчилик кишилар туяга минган эдилар ва уларнинг барчасидан ортганини юк ортишга тайин қилинди. Туялардан қайси бирига минишса, ўша заҳоти минган кишини ерга ағдарар ва ўрмонга қараб йўл оларди. Юк ташувчи туялардан қайси бирига юк ортилса, от туёқларининг товушини эшитиши билан сапчиб юкини ерга ағдарар ва ўзларини ўрмонга уриб қўздан йўқоларди. Юқлари маҳкам боғланган туялар қанча шатталамасин, юқлари ағдарилмас ва улар юк-пуки билан ўрмонга қочиб, ғойиб бўлардилар. Шу алфозда Қандаҳорга қараб кетаётганларида икки юзга яқин туя қочиб кетган бўлса керак. Шу хилда Сиви яқинига етиб келишди. Шох Хусайн мирзонинг мулозими Маҳмуд қарвонбоши Сивида эди, у қалъани эгаллаб, беркиниб олди.

Ҳазратлари Сивидан олти қуруқ нарида тўхтадилар. Шу аснода «Мирулло Дўст билан Бобо Жужук Кобулдан Сивига келганига икки кун бўлди ва Шох Хусайн мирзонинг олдига кетишмоқда», деган хабар келди.

Мирузо Комрон Шох Хусайн мирзога сарполар, қўбчоқ отлар ва жуда кўп мевалар юбориб, унинг юннини ўзига сўратибди. Ҳазратларининг ўзлари Шох Ғозийга қараб: «Сен билан Аллоҳ Дўст орасидан ота ва болалик муносабати бор, шунинг учун унга бир хат ёзиб юбор, Мирузо Комроннинг бизга муносабати қандай экан ва агар биз унинг олдига борсак, қандай кутиб оларкин?» – деб буюрдилар.

Подшоҳ ҳазратлари Хожа Касакка, Сиви тарафга бориб, Мирулло Дўстга айт, бизнинг олдимизга келиб кўрсалар, яхши бўларди, деб айтдилар. Ўша Хожа Касак Сивига қараб кетди. Ҳазратлари [подшоҳ] то сен келмагунингча, бу ердан кўчмаймиз, дедилар. У Сивига яқин бортанида Маҳмуд қарвонбоши уни тутиб: «Бу ерга нима иш билан келдинг?» – деб сўрайди. У: «От ва туя сотиб олиш учун», – дейди. Қарвонбоши: «Бунинг ёнини ва бош қиймини текширинглар, эҳтимол, Аллоҳ Дўст ва Бобо Жужукка вожиб фармон келтирган бўлса», – дейди.

Уни тинтув қилишганда, ёнидан хат чиқади, у хатни бирон ёкка бекитишга улгурмаган эди. Хатни олиб ўқийди ва қайтиб бермайди. Ўша заҳоти Аллоҳ Дўст ва Бобо Жужукни қалъани ичкарисига олиб кириб, уларга анвои қўлликлар кўрсатади. «Бизнинг бунинг келишидан хабаримиз йўқ, бу киши менин қўлимда сабоқ олган, Хожа Ғозий бизга яқинлик жиҳати бор эди ва Мирузо Комроннинг олдига эди, шунинг учун хат ёган», – деб қасам ичади. Маҳмуд Касакни бир қуруқ хамроҳлари билан Шох Хусайн хузурига жўнатишга қарор қилди. Мируллох билан Бобо Жужук кечаси билан Маҳмуднинг олдига қолиб, уни юмшатдилар ва уни туткундан халос қилдилар.

Мирулло Дўст хазратларига [подшоҳ] уч анор ва юз беҳи бериб жўнатдилар, кўлга тушишдан кўркиб, арзларини ёзмадилар. Аммо: «Агар Мирзо Аскарйининг ёки амирларнинг арзномаси етиб келган бўлса, подшоҳ хазратларини кўришни хоҳласалар, Кобулга бориш ёмон бўлмайди, акс холда Кобулга боришни маслаҳат кўрмаймиз. Ахир хазратларининг одамлари кам, Худо билади не ходисалар рўй беради», – деб оғзаки айтиб юбордилар. Касак келиб, арзга етказди.

Хазратлари «Энди нима қилсам экан?» деб хайратланиб, ўйга толдилар. Кенгаш қилдилар. Турди Муҳаммадхон билан Байрамхон кенгаш бердиларки, Қандаҳорга чегарадош Шимолиён ва Шоли Мастонга азму жазм қилишдан ўзга чора йўқ. Чунки ўша атрофда афғонлар кўп, уларни ўз томонимизга тортамиз, Мирзо Аскарйининг амирлари ва мулозимлари ҳам биз томонга қочиб ўтсалар керак, дедилар.

Алқисса, ўзаро шундай қарорга келишиб, кўча-кўча Қандаҳорга қараб силжидилар.

Шоли Мастон яқинидаги Рали номли манзилга кўндилар. Бу ерда ёмғир, қор ёғиб, ҳаво ниҳоятда совуқ эди. Бу ердан Шоли Мастонга қараб кетишга қарор қилинганди. Намози аср вақтида бир ўзбек йигит қирчанги отда келиб, наъра торгди ва: «Хазратлари тезда отлансинлар, йўлда гапимни арзларига етказаман, вақт оз, ҳозир гапириб ўтиришга фурсат йўқ», – дедилар.

Хазратлари ўша заҳоти отга миндилар, шовқин-сурон бошланди ва подшоҳ йўлга тушдилар. Икки ўқ етар масофага борганларида подшоҳ хазратлари Ҳожи Муаззам ва Байрамхонни Ҳамидабонубегимни

келиришга юбордилар. Булар келиб бегимни отлан-тирдилар. Жалолиддин Муҳаммад Акбар подшоҳни олиб кетишга имконлари бўлмади. Бегим подшоҳга кўшилиш учун ўрдадан чиқиши ҳамоно Мирзо Аскарйин икки минг отлик билан кириб келдилар ва тўс-тўюлон кўтарилди.

Етиб келиши биланок ўрданинг дарвозасига шонилдилар ва: «Подшоҳ қаердалар?» – деб сўрадилар. Одамлар: «Овга кетганларига анча вақт бўлди», – дедилар. Подшоҳ чиқиб кетишга улгурганини билдилар. Сўнгра Жалолиддин Муҳаммад Акбар подшоҳни бирга олиб, ҳамма подшоҳ одамларини ўлдириб, Қандаҳорга олиб кетдилар. Муҳаммад Акбар подшоҳни ўз аёли Султонимбегимга топширдилар. Мирзо Аскарйининг аёли Султонимбегим ўта меҳрибонлик кўрсатиб, гамхўрлик қилдилар.

Подшоҳ отга миниб, тоғ тарафга юзландилар ва тўрт курухча йўл босдилар. Шундан сўнг шиддат билан олға юрдилар.

Ўша пайтда Байрамхон, Ҳожа Муаззам, Ҳожа Ниёзий, Надим кўка, Равшан кўка, Ҳожи Муҳаммадхон, Бобо Дўст бахши, Мирзо Қулибек Чўлий, Хайдар Муҳаммад Ахтабети, Шайх Юсуф Чўлий, Иброҳим эшик оға, Яъқуб кўрчи, Анбар нозир, Малик Мухтор, Сунбул Мирҳазор, Ҳожа Касакдан иборат жамоат унинг мулозаматида эдилар.

Ҳожа Ғозий, мен ҳам уларнинг мулозаматида эдим, дейди. Бу жамоа хазратлари билан бирга жўнадилар. Ҳамидабонубегим айтишича, ўттиз киши билан бирга эдилар ва аёллардан Ҳасан Али эшик оғанинг аёли ҳам улар билан бирга эди.

Хуфтон намози вақтидан ўтганда, тоғнинг таги-га етиб келдилар. Тоғни қалин қор босган, тоғ те-

пасига чиқишга йўл йўк эди. Ноинсоф Мирзо Аскарый оркадан етиб келмасайди, деб ҳадиксирашарди. Аранг йўл топиб, тоғ тепасига кўтарилдилар ва кечаси билан қор тагида қолдилар. Ўша пайтда олов ёқишга ўтин ҳам топилмади, ёйишга ҳам ҳеч вако йўк эди. Очлик ёмон қийнардди, одамлар чидай олмасдилар.

Ҳазратлари бир отни сўйинг, деб буюрдилар. Отни сўйгач, ош пиширишга қозон топилмасди. Дубулгада гўшт пишириб, кабоб қилишди. Тўрт томонда олов ёқишди. Ўзларининг муборак қўллари билан кабоб пишириб едилар. Ўз муборак тиллари билан баён қилишларича, қаҳратон қишда бунчалик совқотмаган эканлар.

Шундай қилиб, тонг отгач, яна бир тоғни кўрсатиб: «Ўша ерда одамлар яшайди, у ерда балужлар туришди, шу ёкка боришимиз керак», дейишди. Йўлга тушдилар. Икки кун деганда у ерга етиб бордилар.

Бир нечта уй кўрдилар. Бу уйларда биёбон девларидан иборат бир қанча ёввойи балужлар ўтиришарди. Ҳазратлари билан ўттизга яқин киши бор эди. Балужлар уларни кўришлари билан ҳаммалари тўпланишиб қелишдилар. Ҳазратлари чодирда подшоҳона қиёфада ўтирганларини кўриб, узокдан ҳазратларининг ўзлари эканини пайқадилар. Ўзаро: «Агар биз буларни тутиб, Мирзо Аскарыйнинг олдига олиб борсак, буларнинг яроқларини, албатта, бизга беришади, балки ундан ортиқроқ нарса ҳам инъом қилар», – деб гаплашардилар. Ҳасан Али эшик оғанинг хотини балуж эди ва у балуж тилини биларди. У бу биёбон девларининг ҳаёли бузуқлигини маълум қилди. Эртаси куни бу ердан кўчмоқчи бўлишди.

Балужлар: «Бизнинг бошлиғимиз ҳозир бу ерда йўк, у келгандан кейин кўчинглар», – дейишди.

Кеч кириб қолгани учун кечаси билан хушёр туришди. Кечаси алламаҳал бўлганда ўша бошлик балуж келиб, подшоҳнинг хузурларига кирдилар ва: «Мирзо Комрон ва Мирзо Аскарыйнинг фармони келди. Унда эшитишимизча, подшоҳ сизларнинг уйларингизга ташриф буюрганмишлар. Агар ўша ерда бўлсалар, зинҳор-базинҳор уни қўйманглар, уни тутиб, бизнинг олдимизга олиб келинглар. От ва мол-мулки сизларга тегади. Подшоҳни Қандахорга келтиринглар, деб ёзибдилар. Мен подшоҳни кўрмасимдан аввал ҳаёлим бузуқ эди. Ҳозир ҳазратларининг хузурига келганимдан кейин менинг жоним, хонадоним ва беш-олти фарзандим, ҳаммаси ҳазратларининг бош-кўзига, балки ҳазратларининг бир тола сочларига садақа. Ҳазратлари қаерга истаса, бораверсинлар. Мирзо Аскарый мени нима қилса қилсин», – деди.

Ўша балужга бир парча лаъл, марварид ва бошқа нарсалар иноят қилдилар. Эртаси куни кўчиб, Бобо Ҳожи қалъаси томонга ташриф буюрдилар.

Икки кундан кейин етиб қелишди. Бу қалъа Гармсер вилоятининг ичида, дарёнинг лабида жойлашган ва у ерда бир гуруҳ сайидлар яшашарди. Улар ҳазратларига таъзим бажо келтиришди ва меҳмондўстлик кўрсатишди. Эртаси куни Ҳожа Аловуддин Маҳмуд Мирзо Аскарыйдан қочиб келди. Бир қатор ҳачир ва от, чодир ва бошқа бисотларини ҳазратларига тортиқ қилишди. Шундан сўнг кўнгил хотиржам тортиди.

Индинига Ҳожи Муҳаммадхон Кўкай ўттиз-қирқ отлик билан келди ва бир гала ҳачир тортиқ қилди.

Ака-укаларнинг ўзаро келишмовчилиги ва амирларнинг орасида ҳамжихатлик йўқлигидан, чорасиз қолиб, шундай маслаҳатга келишдики, барча мавжудотларнинг сабабчиси хазратларига таваккал қилиб Хуросонга кетишга азму жазм қилишди. Йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, ахйри Хуросон минтақасига етиб келишди.

Хилманд дарёсига етиб келганида Шох Тахмос бу хабарни эшитиб, Ҳумоюн подшоҳни шу кўйга солган ва борлиқнинг яратувчиси бу ерларга олиб келган бу кажрафтор, ғаддор, носозгор фалакнинг ишларидан хайратга тушиб, фикрга толдилар.

Барча аҳоли ва валийлар, олийот ва олийнасаблар, катта-кичикни жамлаб, подшоҳ хазратларига пешвоз чиқардилар. Улар ҳаммаси Хилманд дарёсига келишди. Шох [Тахмос]нинг укалари Бахром мирзо, Алфоз мирзо ва Сом мирзо ҳаммани уларнинг истикболига жўнағди. Барчалари шох ҳузурига келдилар ва иззат-икром билан хазратларини олиб келдилар.

Яқинроқ етиб борганларида шохнинг укалари унга хабар бердилар. Шохнинг ўзи ҳам отга миниб хазратларининг истикболига чиқдилар. Улар бири бири билан дийдор кўришишди. Бу икки юксак мартабали подшоҳнинг ошначилиги ва ҳамжихатлиги худди бир пўст ичидаги икки бодом мағзининг бири-бирига яқинлигидай эди. Улар орасидаги ихлос ва иттифоқ шу даражага етдики, хазратлари у ерда бўлган бир канча муддат ичида кўпинча шох уларнинг манзилларига келардилар ва шох келмай қолган куни хазратлари уларнинг олдида таширф буюрардилар.

Хуросонда бўлган даврларида ҳамма боғу бўстонларни, Султон Хусайн мирзо барпо қилган ва ундан олдин қурилган олий иморатларни барчасига сайр қилдилар ва Ироқда бўлган пайтларида саккиз марта овга чиқдилар. У [шох Тахмос] хар гал овга чиқканларида хазратларини ҳам тақлиф қилардилар.

Ҳамидабонубегим ё кажавада, ё тахтиравонда ўтириб томоша қилардилар. Шохнинг синглиси малика Султоним отга миниб шохнинг орқа томонида турардилар. Хазратлари: «Овда шохнинг орқасида бир заифа отга миниб турарди ва унинг жиловида бир ошпок соқолли турарди», – деб гапиргандилар. Одамлар: «Бу шохнинг синглиси малика Султоним», – дедилар. Хулласи калом, шох [Тахмос] хазратларига ҳалдан зиёд меҳрибонлик ва мурувват кўрсатар, оталарча ғамхўрлик қилардилар.

Бир куни малика Султоним Ҳамидабонубегимни меҳмондорчиликка тақлиф қилганди. Шох синглисига: «Агар меҳмондорчилик қилсангиз, шаҳардан ташқарида маърақа барпо қилинг», – дегандилар. Шаҳардан икки курух наридаги бир кўркам майдон сахнида чодир тикиб, боргоҳлар барпо қилгандилар, соябонлар ва пештоқлар тиклагандилар. Хуросонда ва ўша томонларда шохона чодир тикилиб, орқа томони бекитилмасди, подшоҳ хазратлари эса тарвузга ўхшаш юм-юмалоқ чодир қурадилар. Шохнинг одамлари чодир, шийпон ва айвону соябонлар қуриб, гир атрофини ранг-баранг чийлар билан ўрагандилар. Ҳаммаси бўлиб ясан-гусан қилган мингта яқин, шохнинг қариндош-уруғлари: шохнинг аммаси, опа-сингиллари, ҳарами, хонлар ва султонларнинг аёллари ҳамда амирларнинг оиласи тўпланишганди.

Ўша куни малика Султоним Ҳаמידабонубегимдан: «Ҳиндистонда ҳам соябон ва айвонлар бўладими?» – деб сўрайди. Бегим унга жавобан: «Хурсонни икки донг¹, Ҳиндистонни олти донг, дейдилар. Ҳар қалай, икки донгда битган нарса тўрт донгда ундан аълороқ битса керак», – дейди. Шохнинг синглиси малика Султоним Ҳаמידабонубегимнинг сўзини қувватлаб: «Амма, сиз ҳамажойиб одамсиз-а, қайдаги гапларни гапирасиз. Икки донг қайда-ю, тўрт донг қайда, албатта, ундан яхшироқ ва афзалроғи топилади», – деб аммаларига жавоб беради. Бу маърака ва йигинни кун бўйи яхши ўтказадилар.

Таом тортилган пайтида амирларнинг хотинлари ўринларидан туриб хизмат қилишарди ва шохнинг ҳарамлари малика Султонимнинг олдида ош тортишарди. Ундан ташқари, зардўзи қилинган ва бошқа турли матолардан кераклигича Ҳаמידабонубегимга сарпо беришади. Шох [Тахмос] хуфтон намозига-ча подшоҳнинг манзилида бўлдилар. Шундан сўнг Ҳаמידабонубегим ўз уйларига қайтганларини эшитиб, подшоҳнинг олдидан туриб, ўзларининг уйларига кетадилар. Шу даражада иззат-икром ва ройиш кўрсатардилар.

Шу орада ўзининг вафодорлиги, собиқ хизматлариغا қарамай, ўша бегона ва хавф-хатарга тўла юрда бевафолик қилди.

Подшоҳ ҳазратларининг туморларида бир нечта дона қимматбаҳо лаъл бўларди. Ҳазратлари ва Ҳаמידабонубегимнинг ўзлариёқ биларди. Учинчи кишининг ундан хабари йўқ эди. Агар подшоҳ

¹ 6/1 қисми. Бу ерда дунёнинг 6/1 қисми назарда тутилмоқда.

бирон жойга ташриф буюргудай бўлса, бу туморни Ҳаמידабонубегимга топширарди. Бир куни бегим бошини ювишга кетдилар. Ўша туморни кир ўрайдиган сочикка туғиб, подшоҳ қаравагининг бош томонига бекитдилар. Равшан кўка фурсатини бой бермай, бешта лаълни ўғирлайди ва Ҳожа Ғозий билан тил бириктириб, уларни Ҳожа Ғозийга топширади. Бироз вақтни ўтказиб, сарфламоқчи бўлишади.

Ҳаמידабонубегим бошини ювиб қайтганидан сўнг подшоҳ ҳазратлари ўша туморни бегимга бердилар. Бегим кўлида турган туморнинг вазни қамайиб қолганини дарҳол пайқайди. Бегим буни подшоҳга айтди.

Ҳазратлари: «Бу қанақа гап бўлди? Сиз билан мендан бошқа учинчи кишининг бундан хабари йўқ эди. Нима бўлганин? Ким олганин?» – дедилар. Улар ҳайрон бўлиб қолдилар.

Бегим укалари Ҳожа Муаззамга шундай иш бўлди, деб айтди. «Агар шундай бир пайтда укалик бурчингизни бажо келтирсангиз ва бу ишни оргикча шовшувсиз, бир йўлни қилиб сўраб-суриштирсангиз, мени бу хижолатпазликдан қутқарсангиз, соз иш бўлур эди. Йўқса, то тирик эканман подшоҳнинг олдига юзим шувут бўлади», – дейди.

Ҳожа Муаззам: «Ҳаёлимдан бир фикр ўтди: мен подшоҳ ҳазратларига яқинлигимга қарамай, бир ориқ қирчанги от сотиб олишга қурбим етмайди. Ҳожа Ғозий ва Равшан кўка, аксинча, ўзларига тўбичоқ отлар сотиб олишган, лекин ҳали тилласини беришмаган. Уларнинг бу харидлари бир нарсага умидворлиги бўлмаса, бежиздан эмас», – дейди.

Бегим эса: «Эй, ука, опа-укаликни кўрсатиш вақти келди. Бу олди-сотдини, албатта, суриштириш керак», – дейди. Хожи Муаззам: «Моҳи чечам, сиз ҳеч кимга бу гапни айтманг. Иншооллох, ҳақ жойида қарор топади, деб умид қиламан», – дейди.

Бу ердан тўғри ўша савдогарларнинг олдига боради ва улардан: «Бу отларни қанчага сотдингиз? Қачон тилласини берасиз? Бу тиллаларни қай тариқа адо қиласиз?» – деб сўрайди. Савдогарлар: «Бизга бу икки шахс лаъл берамиз деб ваъда қилишди ва отларни олиб кетишди», – дейди.

Хожи Муаззам у ердан Хожа Ғозийнинг хизматкорини олдига келади. Ундан: «Хожа Ғозийнинг қийим-кечак бўҳчаси ва бор буди қаерда туради?» – деб сўрайди. Хожанинг еtimi: «Бизнинг Хожамизнинг бўҳча ва ашқол-дашқоли йўқ, битта тақияси бор, уни ухлаётганида гоҳи бошига, гоҳи қўйнига солиб ётади», – дейди.

Хожа Муаззам гап нимадалигини фахмлайди. Кўнглига келадики, ўша лаъллар Хожа Ғозийнинг қўлида ва уларни тақиясида сақламоқда. У хазратларининг олдига келиб: «Мен Хожа Ғозийнинг тақиясида ўша лаълларни дарагини топдим. Мен бир йўлини қилиб, уни ўғирламоқчиман. Агар Хожа Ғозий хазратларининг олдига келиб, мендан шикоят қилса, хазратлари менга ҳеч нарса демасинлар», – дейди. Хазратлари бунни эшитиб, табасум қиладилар.

Хожа Муаззам ўша кундан бошлаб, Хожа Ғозийга ҳазил-мутойиба ва қочирим қила бошлайди.

Хожа Ғозий келиб, подшоҳ хазратларига арз қилади: «Мен бир бечораҳол кишиман, ўзимга яраша обрў-иззатим бор. Бу қандай гапки, Хожа Муаз-

зам кичик ёшида бўлишига қарамай, бу бегона вилоятда мен билан ҳазил-мутойиба ва мазах қилади, мени таҳқирлайди?» Подшоҳ хазратлари: «Ҳечқиси йўқ, ёши кичик, бирон нарса ҳаёлига келиб қолган ва бу дилхираликлардан бироз кўнгил очиш учун беадаблик қилган бўлса керак, сиз ҳеч нарсани кўнглингизга олманг, у ёш бола», – дейдилар.

Бир куни Хожа Ғозий девонхонага келиб ўтирган эди. Хожа Муаззам уни ғафлатда қолдириб, тақиясини бошидан юлиб олади. Унинг ичидан тенги йўқ лаълларни олиб, подшоҳ хазратлари ва Ҳамидабонубегимнинг олдиларига олиб келиб қўяди. Подшоҳ хазратлари табасум қиладилар, Ҳамидабонубегим хурсанд бўладилар. Хожа Муаззамга офаринлар ва раҳматлар айтишади.

Хожа Ғозий ва Равшан кўка ўз қилмишларидан шарманда бўлиб, ҳар иккаласи шох [Тахмос]нинг олдида боришади ва шохга хуфёна бир нарсаларни етказишади. Шундай гапларни айтишадики, шохнинг кўнглида хиралик пайдо бўлади.

Подшоҳ хазратларига маълум бўладики, шохнинг ихлос ва эътиқоди бурунгидай эмас. Дарҳол нимаи-ки лаъл ва жавоҳири бўлса, ҳаммасини шохга тортиқ қилиб жўнатадилар. Шох подшоҳга, бизни бир-биримиздан бегона қилган Хожа Ғозий ва Равшан кўканинг гуноҳи, бўлмаса биз сизни ўзимиз билан ягона ҳисоблардик, дейди.

Ҳар иккала подшоҳ қайтадан яқдил бўлишди ва бир-бирига нисбатан кўнглидаги ғуборни чиқариб юборишди. Ўша икки ҳаромхўр ҳар иккала подшоҳ томонидан рад қилинди. Подшоҳ ҳар иккаласини шохга топширди. У лаълларни қандай қилиб бўлса

хам, қачон бўлса ҳам қайтиб олдилар, уларни эса тутқунга солишни буюрдилар.

Подшоҳ хазратлари Ироқда [Хуросон] бўлган даврларининг охиригача хурсандчилик билан ўтказдилар. Шох турли йўллар билан кўнгилларини кўтарар ва подшоҳ хазратларига ажойибу ғаройиб совғалар жўнатар эдилар. Ниҳоят, ўз ўғлини, хонлар, султонлар ва амирларини подшоҳ хазратлари билан бирга ёрдамга тайинлаб, кўнгилдагидай яроқ, чодир, ўтовлар, соябону айвонлар, ипак гиламлар, терма шолчалар ва ҳар хил уй анжомларидан кераклигича: тўшақхона, хазинахона, ҳар хил қорхоналар; бовур-чихона (ошхона) ва ҳашаматли мулозимлар хонаси тайёрлаб, қутлуғ соатда бу икки подшоҳи олиймақом бир-бирларига руҳсат беришди.

Подшоҳ хазратлари у ердан Қандаҳор томонга йўл олдилар. Подшоҳ хазратлари ўша пайтда бу икки бевафонинг гуноҳини шохдан тилаб, уларни кечириб, ўзлари билан бирга Қандаҳорга олиб кетдилар.

Подшоҳ хазратларининг Хуросондан қайтиб, Қандаҳорга келаётганини эшитган Мирзо Аскарый Жалолиддин Мухаммад Акбар подшоҳни Кобулга, Мирзо Комроннинг хузурларига жўнатдилар. Мирзо Комрон уни бизнинг аммамиз Хонзодабегимга – она-жонимга топширдилар.

Аммамиз уни олиб боққанларида Жалолиддин Мухаммад Акбар подшоҳ икки ярим ёшда эди. Уни жуда яхши кўрардилар. Қўл-оёғини ўпардилар ва худди укам Бобуршохнинг қўл-оёқларининг ўзгинаси, жудаям ўхшаш, дердилар.

Подшоҳ хазратларининг Қандаҳорга келганлари аниқлангач, Мирзо Комрон Хонзодабегим

хазратларига ялиниб-ёлвориб: «Сиз давлат томонидан подшоҳнинг хузурига Қандаҳорга боринг, бизни яраштириб қўйинг», – деб сўрарди.

Хонзодабегим хазратлари Акбар подшоҳни Мирзо Комронга топширдилар, Мирзо Комрон ўз аёлларига топширдилар ва зудлик билан Қандаҳорга кетдилар.

Подшоҳ хазратлари Қандаҳорга келганларидан сўнг Мирзо Комрон ва Мирзо Аскарыйни қирқ кун камал килдилар. Сўнг Байрамхонни Мирзо Комроннинг олдига элчиликка юбордилар.

Мирзо Аскарый ожиз ва забун ҳолатда ташқарига чиқиб, гуноҳидан ўтишларини сўради ва подшоҳ хазратларининг хизматларига етишди. Подшоҳ хазратлари Қандаҳорни олиб, зафар кучдилар ва шох [Тахмос]нинг ўғлига бердилар. Бир неча кундан сўнг шохнинг ўғли тоби қочиб ўлди. Подшоҳ хазратлари Байрамхон келганидан кейин Қандаҳорни унга бердилар.

Ҳамидабонубегимни ҳам Қандаҳорда қолдириб, Мирзо Комроннинг орқасидан йўлга тушдилар.

У билан бирга кетаётган онажоним Хонзодабегим Қабалҳак деган жойга етганда, уч кунгача иситмалади. Табиблар тузатишга қанча уринмасин, фойдаси бўлмади.

Тўртинчи куни сана тўққиз юз эллик бирда Ҳак раҳматига етишдилар. Ўша Қабалҳак мавзесида дафн қилдилар. Уч ой ўтгандан сўнг олиб келиб, подшоҳ отам хазратларининг макбарасига қўйдилар.

Мирзо Комрон Кобулда бўлган бир неча йил давомида ҳеч қачон юриш қилмагандилар. Подшоҳ хазратларининг келишларини эшитиб, бирданига

чопкин ясашга хаваслари кўзиб қолди. Чопкин ясаи учун хазоралар¹ томонга жўнади.

Шу аснода дарवेशлик гўшасини ихтиёр қилган Мирзо Ҳиндол подшоҳ хазратларининг Ироқ ва Хуро- сондан қайтганлари ҳамда Қандаҳор устидан ғалаба қозонганларини эшитиб, фурсатни ғанимат билиб Мирзо Ёдгор Носирни сўратиб: «Подшоҳ келиб Қандаҳорни фатҳ қилибди. Мирзо Комрон сулҳ тузиш учун Хонзодабегимни жўнатган эдилар. Подшоҳ бу тариқа сулҳни қабул қилмадилар. Подшоҳ хазратлари Байрамхонни элчи қилиб жўнатгандилар. Мир- зо Комрон Байрамхоннинг сўзларига кўнмадилар. Ҳозир подшоҳ Қандаҳорни Байрамхонга топшириб, Кобулга қараб келмоқдалар. Келинг, сизу биз бир- биримиз билан аҳду паймон қилиб, ҳийла билан подшоҳ хазратлари олдига етиб олайлик», – деди. Мирзо Ёдгор Носир рози бўлди. Бу икков ўзаро аҳду паймон туздилар.

Мирзо Ҳиндол: «Сиз қолишдан қочишни аф- зал кўринг. Мирзо Комрон эшитгач, албатта, менга, Мирзо Ёдгор Носир қочибди, сиз бориб кўнглини тинчитиб, олиб келинг, дейиши аниқ. Мен боргуним- ча, сиз аста-секин кетаверинг. Мен етиб олганимдан сўнг иккаламиниз биргалашиб, имкон борича тезроқ подшоҳ хазратларининг хизматларига етишамиз», – дейди. Мирзо Ёдгор Носир қарорни бир жойга қўйиб, қочади. Мирзо Комронга хабар кетади. Мирзо Комрон шу ондаёқ қайтиб Кобулга келади ва Мирзо Ҳиндолни тилатиб: «Сиз бориб Мирзо Ёдгор- нинг кўнглига таскин бериб олиб келинг», – дейди.

¹ Ҳазора – жой, кент, қасабага ўхшаш ҳудуд.

Улар шу заҳоти отга миниб, бор кучи билан унга етиб, ҳамроҳ бўладилар. У ердан илгарилаб, беш- олти кунда келиб, хазратларининг хизматларига му- шарраф бўладилар. Улар хазратларига Такия Ҳимор нули билан кетиш керак, деб арз қиладилар.

Ҳижрий 951 сана муборак рамазон ойининг тўққизиде Такия Ҳиморга тушдилар. Ўша куниёқ Мирзо Комронга хабар етиб борди. Мирзо Комрон бир ажиб изтиробга тушди. Ўша заҳоти чодирларни олиб чиқиб, Гузаргоҳ қаршисида тикди.

Подшоҳ хазратлари рамазон ойининг ўн бирин- чи кунни Жулга тепада тушдилар. Мирзо Комрон ҳам жанг қилиш мақсадида унинг рўпарасига туш- ди. Шу орада Мирзо Комроннинг барча амирлари ва сипоҳийлари қочиб келиб, подшоҳ хазратларининг оёқларини ўпишга мушарраф бўлдилар.

Мирзо Комроннинг донғи кетган амирлари- дан бири Бопус ўз жамоаси билан қочиб келиб, хазратларининг пойи қадамларини ўпишга муяссар бўлдилар.

Мирзо Комрон якка-ёлғиз қолдилар. Теварак- атрофида ҳеч ким қолмаганини кўргач, донғи кетган амирларидан бўлган Бопуснинг уйи шу яқинда эди, бориб унинг эшик деворини бузиб, вайрон қилдилар. Аста-секин юриб, Наврузий боғи ва Гулрухбегим қабристони олдидан ўтиб, ўн икки минг отлигини ташлаб кетдилар.

Қоронғи тушгач, ўша йўл билан кўл ёқасидаги Бобо Даштийга келиб тўхтадилар ва Мирзонинг қатта қизи Ҳабибабегим, Мирзо Комроннинг ўғли Иброҳим Султон мирзо, Хизрхоннинг акасининг қизи Ҳазорабегим, бегим харамининг синглиси Моҳбегим,

Ҳожибегимнинг онаси Меҳрафруз бека ҳамда Бонни кўканинг барчасини олиб келинг, деб Дўстий кўкини Жўтихонни юбордилар. Ниҳоят, бу гуруҳ Мирзо Комронга ҳамроҳ бўлдилар ва Мирзо Тата билан Бақарни қараб йўл олдилар.

Бақар йўлида жойлашган Хизрхоннинг вилоятини етганда Ҳабибабегимни Ок Султонга никоҳлаб бердилар, ўзлари эса Бақар ва Тата томонга жўнадилар. Подшоҳ хазратлари 12-рамазон куни кечаси соат 12 дан ўтганда ғалаба ва саодат билан Болои Ҳисорга келиб тушдилар. Подшоҳ хизматларига мушарраф бўлган Мирзо Комроннинг одамлари ноғора чалиб хазратларининг хизматларида Кобулга кириб келдилар. Шу ойнинг ўн иккинчи куни, онамиз хазратлари Дилдорбегим, Гулчехрабегим ва бу ҳақир хазратларининг дийдорларига мушарраф бўлдик.

Уларнинг мулозаматларидан беш йил давомида маҳрум эдик. Бу жудолик азобидан ва чеккан кулфатларимиздан халос бўлиб, ул валинеъматнинг висоли давлатига мушарраф бўлдик. Уларни кўришимиз билан ғам тўла дилга хузуру, хира тортган кўзларга нур тўлди. Хурсандчиликдан ҳадеб шукроналик намозини адо этардик.

Чауса, Канауж ва Бақар жангларида катнашиб, ўша жангу жадалларда хазратларининг тўдаларида бўлган ва шаҳид кетган, хаста одамларнинг бебалари, етимлари ҳамда аҳли оиласига вазифа ва рутба, ер-сув, қуллар иноят қилардилар. Хазратларининг давлат тепасида турган пайтларида лашкар одамлари, раият ва бошқалар осуда, роҳат-фароғатда яшадилар. Аксар кишилар хазратларининг умри узоқ бўлишини тилаб, дуои фотиҳа қилардилар.

Бир неча кундан сўнг Ҳамидабонубегимни тинчлатиб, Қандахорга одамларини юбордилар. Ҳамидабонубегим келганларидан кейин Жалолиддин Мухаммад Акбар подшоҳнинг хатна тўйини кўрдилар. Суннат тўйи анжомларини тайёрлашга киришилди.

Наврўздан сўнг ўн етти кун шодиёналар бўлиб, кўк либос кийишди. Ўттиз-қиркка яқин қизларга кўк либос кийиб, тоғнинг тепасига чиқишга ҳукм бўлди. Бир Наврўзда Ҳафт Додарон тоғига чиқишди. Аксар халқ хузуру-ҳаловатда ва фароғатда яшарди.

Мухаммад Акбар подшоҳ беш ёшга тўлганда, Кобулда хатна тўйи қилишди. Тўйни ўша катта девонхона ичида ўтказишди. Ҳамма бозорни безатишди. Мирзо Ҳиндол, Мирзо Ёдгор Носир, султонлар билан амирлар безаш учун кўркам ва чиройли жойларни тиклашганди. Бекабегимнинг боғида бегимлар ва заифалар ажойиб жойлар хозирлашганди. Барча мирзолар ва амирлар сочқини ўша девонхона боғига олиб келишганди.

Бир ажойиб ва ғаройиб маърака бўлди. Одамларга кўркам либослар ва кўпдан-кўп сарполар улашилди. Раият, уламою фузало, ғарибу ғуробо, бой ва камбағаллар, каттаю кичик барча инсонлар тинч-осуда ҳаёт кечирдилар.

Шундан сўнг Зафар қалъасига йўл олдилар. Бу қалъада Мирзо Сулаймон турарди. У жанг қилишга чиқди. Тўкнаш келгач, қаршилик кўрсатишга тоб беролмади ва қолишдан қочишни афзал билди.

Подшоҳ хазратлари ғалаба ва саодат билан Зафар қалъасига кирдилар. Кешимда подшоҳнинг ўзлари таширф буюргандилар.

Ўша пайтда муборак вужудларида андак беморлик аломати зохир бўлди ва ўша куннинг эртасига хушдан кетдилар. Хушларига келгач, Мунъимхоннинг укаси Фазойилбекни Кобулга юбордилар. «Сен бор, Кобул ахлига тасалли бериб, тинчлантир, бир амаллаб кўнглини кўтар. Ҳазратлари сал товлари йўқ эди, лекин хайрлик билан ўтиб кетди деб айт», – дедилар.

Фузайлбек Кобулга кетишдан бир кун олдин [кимдир] Кобулга борган эди. Кобулдан ёлгон хабар Бакардаги Мирзо Комронга етиб борганди. Мирзо Комрон ўша ондаёқ жадаллик билан Кобулга юриш бошлайди. Келганда Зоҳидбекни қатл қилишади ва Кобулга қараб жўнайди.

Саҳар пайти Кобул халқи ғафлатда қолиб, дарвозаларни ҳар кунгидай очишади. Сув ва ўт ташувчи ҳамда бошқалар кириб-чикиб туришарди. [Улар] ўша одамлар оммасига қўшилиб, қалъа ичига кириб олдилар. Ўша пайтда ҳаммомда бўлган Муҳаммад Али Тоғайни дарҳол ўлдирдилар ва Мулло Абдулҳолик мадрасасига тушдилар.

Ҳазратлари Зафар қалъасига ташриф буюрганларида Навкорни ҳарам дарвозасига тайинлагандилар. Мирзо Комрон: «Болои Ҳисорда ким?» – деб сўрадилар. Биронтаси Навкор деб айтган бўлса керак. Навкор бу хабарни эшитиб, ўша замониёқ аёллар кийимини кийиб, у ердан чикиб кетаётган эди. Мирзо Комроннинг одамлари – Ҳисорнинг дарвозабонларини тутиб олдилар ва Мирзо Комроннинг олдига олиб келдилар. Улар «Қаманглар», деб буюрдилар.

Ундан сўнг Мирзо Комроннинг одамлари Болон Ҳисорга бордилар. Ҳарам ахлининг беҳисоб асбоб-ан-

жомини талон-торож қилдилар ва Мирзо Комроннинг сарқорига топириб, бекитиб қўйдилар. Катта ёшдаги бегимларни Мирзо Аскарининг уйига ўтқизадилар. Уйнинг эшигини гишт, оҳак ва шағал билан уриб бекитдилар. Бу уйнинг тўрт девори устидан бегимларга сув ва овқат беришарди. Мирзо Ёдгор Носир турган уйга Хожа Муаззамни ўтқизадилар. Ҳазратларининг ҳарамлари ва бошқа бегимларнинг жойига ўз ахли оиласини жойлайдилар. Қочиб, ҳазратларининг хизматларига ўтган сипоҳийларнинг ахли оиласи ва болаларига ўта қўпол муомала қиладилар. Ҳар бирининг уйини талон-торож қилишади. Оила ахлининг ҳар бирини биронтасига беришади.

Ҳазратлари Мирзо Комрон Бакардан келиб, шундай ишлар қилганини эшитгач, Зафар қалъаси ва Андаротдан чикиб дабдабаю саодаг билан Кобулга қараб йўл оладилар. Зафар қалъасини Мирзо Сулаймонга иноят қиладилар.

Ҳазратлари Кобул агрофига етиб келгач, Мирзо Комрон волида ҳазратлари ва мени уйдан чақиртириб, волидам ҳазратларига қўрбегининг уйида бўлинг, деб хукм қилдилар. Менга эса, мана шу сизнинг уйингиз, шу ерда бўласиз, дедилар. Нега энди бу ерда бўлар эканман, волидам қаерда бўлса, мен ҳам ўша ерда бўламан, дедим. Улар менга жавобан айтдиларки, сиз, демак, Ҳизр хожaxonга бир хат ёзасиз, келиб бизга қўшилсин ва хотиржам бўлсинлар, Мирзо Аскарый билан Мирзо Ҳиндол менга ака-ука бўлганларидай улар ҳам менга ака-ука ва ҳозир айни мадад берадиган вақтлари.

Мен унга жавобан: «Ҳизр хожaxon саводи йўқки, мени хатимни таниса. Мен ҳеч қачон ўзим ёзма-

ганман», – дедим. «Ташқарида фарзандлари номидан ёзилади. Сиз ҳаёлингизга нима келса, шуни ёзинг», – дедилар. Ниҳоят, Маҳди Султон ва Шер Алихонни тилатиб жўнатдилар. Мен хатнинг бошида: «Сенинг ака-укаларинг Мирзо Комроннинг ёнида. Сен ҳам уларнинг олдига боришни ва ака-укаларингга қўшилишни сира ҳаёлингга келтирма. Зинҳор-базинҳор ҳазратларидан айрилишни ҳаёлингга келтирма», – деб ёздим.

Шундай, алҳамдулиллоҳ, шукрки, мен нима деб айтган бўлсам, хон ортикча иш қилмадилар.

Подшоҳ ҳазратлари Мирзо Комрон Маҳди Султон ва Шер Алини Хизр Хожахонни олиб келишга юборганини эшитиб, ҳазратлари ҳам Мирзо Хожининг отаси Қамбарбекни Хизр Хожахонни тилатиб юборди.

Ўша пайтларда хон ўзининг турар жойида эди. [Подшоҳ] айтиб юбордиларки, зинҳор-базинҳор Мирзо Комронга бориб қўшилмасин, бизнинг хизматимизга келсинлар. Шундай қилиб, Хизр Хожахон бу хабар ва қутлуғ тилакни эшиттач, ул фалак мақом хузурларига йўл олдилар ва келиб Уқобайнда хизматларига етишдилар.

Ниҳоят, ҳазратлари Минордан ўтганларида Шеруянинг отаси Шерафканни бош қилиб, лашкарини унга қўшиб, Мирзо Комрон билан жанг қилишга юборди. Биз тепаликдан туриб, унинг ногора чалиб Бобо Даштий ёнидан ўтиб кетаётганини кузатардик. Биз: «Худо сенга бориб жанг қилишни буюрма син», – дердик ва йиғлардик.

Ниҳоят, Деҳи Афғонга етганларида, икки томоннинг қоровул қўшинлари тўқнаш келди. Тўқнаш

қилиши биланок ҳазратларининг қоровул қўшини Мирзо Комроннинг қоровулларини қўлга олдилар ва ҳазратларининг олдига олиб бордилар.

Ҳазратлари мўғулларга буюриб, уларни пора-пора қилдирди. Жангга кирган Мирзо Комрон қўшинларининг аксарияти асир тушдилар. Ул ҳазратлари баъзиларни қатл қилдилар, баъзиларни қамокқа ташладилар. Шу жумладан, Мирзо Комроннинг амирларидан бўлган Жўтихон ҳам қўлга тушди.

Подшоҳ ҳазратлари ва уларнинг хизматларида бўлган Мирзо Ҳиндол зафар қучдилар ҳамда шодиёна қарнай-сурнай чалдириб, асьасая дабаба билан Уқобайнга кириб келдилар. У ерда ўзларига чодир, қўшқ, айвон барпо қилдилар. Мирзо Ҳиндолни Пули Мастон посбонлигига, ҳар жой-ҳар жойдан амирларга посбонлик жойини тайинладилар.

Етти ойгача қамал қилиб турдилар. Такдир тақозоси билан бир куни Мирзо Комрон ховлидан дахлиз томонга ўтиб кетаётган пайтда бир киши Уқобайдан тўфанг¹ отди. Улар чопқиллаганича ўзларини чекага олдилар. Акбар подшоҳни уларнинг рўпарасига олиб чиқиб, ушлаб туришни буюрдилар. Ахийри энг муқаддас ва олийзоғ Мирзо Мухаммад Акбарни рўпарада тутиб туришибди, деб огоҳлантирдилар. Ҳазратлари, тўфанг отманглар, деб буюрдилар. Шундан сўнг подшоҳлик одамлари Болои Ҳисордан тўфанг отмадилар. Мирзо Комроннинг одамлари Қобулдан Уқобайнга қараб тўфанг отардилар. Подшоҳнинг одамлари Мирзо Аскарини уларнинг рўпарасига турғизиб қўйишди. Подшоҳ қўшини одамлари ҳазил қилишарди. Мирзо Комроннинг

¹ Тўфанг – милтик.

одамлари қалъадан ташқари чиқиб жанг қилишарди ва икки томондан кишилар ҳалок бўлардилар.

Кўпинча ҳазратларининг одамлари ғолиб келардилар. Энди қалъадан довурак одамлар ташқарига чиқмасдилар. Ҳазратлари аёллар ва болалар, бегимлар ва аҳли ҳарамга бошқа қуроллардан оттирмасдилар ва уйларга сув етказиб беришни камайтирмасди.

Қамал ишлари узокқа чўзилгач, ҳазратларининг олдига Хожа Дўст Хованд элчи жўнатиб: «Худо ҳақки, Мирзо Комрон нима сўраса, рози бўлинг ва биз Худо бандаларини азобдан қутқаринг», – дейишди.

Ҳазратлари ташқаридан уларга атаб тўққизта кўй, етти шиша гулоб ва бир шиша лимон шарбади, етти тўққиз матолар ва бир қанча ярим тикилган кийимлар юбордилар. Улар: «Сизларни ўйлаб, қалъага қаттиқ хужумга ўтмаётибман, токи душманларингиз сизларга бошқача муомала қилмасинлар», – деб ёзибдилар.

Ўша пайтларда Жаҳон Султонбегим икки ёшда эди, камал даврида вафот қилди.

Улар: «Агар биз қалъага қаттиқ хужумга ўтсак, шу онда Мирзо Муҳаммад Акбарни яшириб қўйишлари мумкин», – дердилар. Хуллас, одамлар намозшомдан бомдодгача жанговар ҳолатда туриб, ғавго солишарди. Мирзо Комрон қочган кечаси, намозшом ўтди, хуфтон ҳам бўлдики, ҳеч бир шовкин-сурон кўтарилмади. Ўша ерда бир доvon бўлиб, пастдаги аҳоли тепага қараб чикарди. Шаҳар аҳолиси тинчланиб, ором олаётган бир пайтда бирданига жуббаю калкон ва зирхларнинг овози кўтарилди. Биз бир-биримизга ғала-ғовур бошланди деб хабар қилдик. Жиловхона [қабулхона] олдида мингта яқин одам турарди.

Ҳаммамиз ваҳимада, ҳеч нарсадан беҳабар ташқарига чиккандик. Шу пайт Қорачахоннинг ўғли Баҳодирхон келиб: «Мирзо [Комрон] кочибди», – деб хабар берди. Девор устидан аркон ташлаб, Хожа Муаззамни чиқариб олишди.

Бизнинг одамларимиз, бегимлар ва бошқалар ташқарида эдик. Бизнинг уйимизда бекитилган дарвозани очишди. Бекабегим: «Кетдик, уй-уйимизга бо-райлик!» – деб кистади.

Мен эса: «Бирпас сабр қилинглар, кўчадан юриб ўтишимиз керак, эҳтимол, ҳазратларининг олдида биронтаси келиб қолар», – дедим. Айни шу пайтда Акбар нозир келди ва: «Ҳазратлари мен келгунимча уйларида чикмасинлар, деб буюрдилар», – деди.

Бироз вақт ўтгач, ҳазратлари келдилар. Дилдорбегим ва мен билан кўришдилар. Ундан сўнг Бекабегим ва Ҳамидабонубегим билан кўришдилар. Сўнг: «Тез-да бу уйдан чиқинглар, бу қафасдан дўстларни Худо сакласин ва душманларга насиб қилсин», – дедилар. Нозирбекка: «Бир томонда сен бўлгин, бошқа томонда Турдибек туриб, бегимларни ўтказиб қўйинглар», – деб буюрдилар. Ниҳоят, ҳаммалари келдилар ва ўша кеча ҳазратларининг хизматларида бўлди. Хурсандчиликдан кеча бир зумда тонгга улашди. Лашкарда ҳазратлари билан бирга келган Мох Чучакбегим, Хониш оғо ва ҳарамлари билан кўришдик.

Ҳазратлари Бадахшонга кетганларида Мох Чучакхоним қиз туққан эди. Ўша кеча ҳазратлари туш кўрадилар ва тушларида Фаҳруннисо момом билан Давлатбаҳт бир нарса келтириб, менинг олдимга қўядилар. Қанча ўйламасин, бунинг тагига етолмай: «Бунинг табири не бўлғай?» – дедилар. Ахийри

уйларига келдики, киз туғилгани учун хар икковини номини қискартириб, биридан «нисо», бошқасидан «бахт»ни олиб, Бахтнисобегим деб исм қўйдилар.

Мох Чучакбегим тўрт киз ва икки ўғил қўрдилар: Бахтнисобегим, Сақинабонубегим, Оминабонубегим, Мухаммад Ҳаким мирзо ва Фаррухфол мирзолар. Ҳазратлари Ҳиндистон юришига отланганларида Моҳ Чучакбегим ҳомиладор эдилар, Кобулда ўғил қўрдилар.

Унга Фаррухфол¹ мирзо деб исм қўйдилар. Бироз муддатдан кейин Хонеш оғодан ўғил туғилди. Оти-ни Иброҳим Султон мирзо қўйишди. Бир ярим йил тўлиқ Кобулда бахт ва саодат билан яшадилар.

Мирзо Комрон Кобулдан кочиб, Бадахшонга кетди ва Толуконда яшаб турди. Ҳазратлари Ўртабўғда эрталаб намозга турганларида, хазратларининг мулозаматида бўлган Мирзо Комроннинг аксар амирлари кочиб кетдилар, деган хабар келди. Жумладан, Қорачахон, Мусохибхон, Муборизхон, Побусхон ва кўпчилик бетавфиқлар кечаси кочиб Бадахшонга кетдилар ва Мирзо Комронга қўшилдилар. Ҳазратлари бахтли соатда Бадахшонга йўл олиб, Мирзо Комрон-ни Толуконда камалга олдилар.

Бироз вақтдан кейин Мирзо Комрон унинг ҳукмронлигини қабул қилиб, итоат қилди ва хазратларига таъзим бажо келтирди.

Ҳазратлари Қўлобни Мирзо Комронга, Зафар қалъасини Мирзо Сулаймонга, Қандахорни Мирзо Ҳиндолга ва Толуконни Мирзо Аскарыйга иноят қилдилар.

¹ Фаррухфол – ахшиликка йўйилган фол маъносидан (Таржи-мон изоҳи).

Бир куни Кешимда чодир тикдилар, ака-укалардан Ҳумоюн подшоҳ хазратлари, Мирзо Комрон, Мирзо Аскарый, Мирзо Ҳиндол, Мирзо Сулаймон йиғилишдилар.

Подшоҳ хазратларининг хизматларида шай бўлган бир канча тўрага амр қилдиларки, офтоба-чилопчин обкелинглар, қўл ювиб, бирга таом тановул қилайлик. Аввал подшоҳ хазратлари, ундан сўнг Мирзо Комрон қўл ювдилар. Мирзо Сулаймон ёшга нисбатан Мирзо Аскарый ва Мирзо Ҳиндолдан улугроқ эди.

Хурмат юзасидан хар иккала ака-укалар офтоба ва чилопчинни Мирзо Сулаймоннинг олдига қўйдилар. Мирзо Сулаймон қўл ювгандан кейин буринини хунук қилиб қийшайтирди. Мирзо Аскарый ва Мирзо Ҳиндол ўта жаҳли чиқиб: «Бу қандай қишлоқлик? – дедилар. – Аввало, биз подшоҳ хазратлари хузурида қўл ювишга не ҳаддимиз бор? Лекин шундай ҳукм қилганлари учун ҳукминини ўзгартиролмадик. Бу бурун жийришни қандай тушунса бўлади?»

Шундан сўнг Мирзо Аскарый билан Мирзо Ҳиндол ташқарига чиқиб, қўлларини ювиб келиб ўтирдилар.

Мирзо Сулаймон каттик шарманда бўлди. Ҳаммалари бир дастурхонда ўтириб таом ейишди. Ҳазратлари бу йиғинда бу хакирни эсга оладилар ва укаларига қараб: «Гулбаданбегим Лохурда, менинг бир орзум бор, ҳамма ака-укаларни бир жойда қўрсам, дердилар. Бугун эрталаб ўтирганимизда шу сўзи ёдимга тушди. Иншооллох, Ҳақ субҳонаху таоло бизнинг йиғинимизни ўз паноҳида асрагай! Худоба маълумки, менинг замиримда ака-укаларга

зиён етказиш истаги у ёкда турсин, хатто бирон му-
сулмонга зиён-захмат етказиш истаги йўк. Сизлар-
нинг ҳаммангизга ўзаро бирдамлик ва ҳамжихатлик
тавфикини Аллоҳ таоло қаромат қилсин», – дедилар.
Одамлар орасида ажойиб кайфият ва хушнуд-
лик юзага келди. Негаки амирлар ва наварлар-
нинг аксарияти бир-бирига қавм-қариндош эдилар.
Ўз хўжайинларининг бир-биридан айрилгани жо-
нибидан, улар ҳам бир-биридан ажралган, балки
бир-бирининг қонларига ташна эдилар. Эндиликда
хаммалари бирлашиб, шоду хурамлик билан ҳаёт ке-
чиришарди.

Бадахшондан келгандан кейин бир ярим йил Ко-
булда бўлдилар. Ундан сўнг Балхга қараб азму жазм
қилдилар ва [у ерда] Дилқушо боғида манзил тутди-
лар. Ҳазратларининг давлатхоналарини ўша боғнинг
этагида барпо қилдилар. Бегимлар Кўлибекнинг
ховлиси яқин бўлгани учун ўша ерга тушдилар.

Ҳазратларига: «Равоч чиққанмикин?» – деб арзга
етказдилар. Ҳазратлари: «Лашкар билан кетаётгани-
миз учун тоғ этаклари орқали кетайлик, токи сизлар
равоч чиқишини кўринглар», – дедилар. Намозгар
пайтида ҳазратлари отга миниб, Дилқушо боғига кел-
дилар. Бегимлар тушган Кўлибекнинг ховлиси яқин
эди ва бу хонадон бошқа хонадонлар билан ёнма-ён
жойлашган эди.

Ҳазратлари келиб тўхтадилар. Бегимлар ҳам-
малари кўрдилар ва ўринларидан туриб кўриниш
бердилар. Бегимлар таъзим бажо келтириши билан
ҳазратлари муборак қўллари билан келинлар, деб
ишора бердилар.

Фахруннисо момо ва Афғоний оғоча олдинроқда
кетиншарди. Дилқушо боғининг тоғ этакларида арик
оқарди. Афғоний оғоча бу ариқдан ўтолмай от-
дан йиқилди. У билан овра бўлиб, бир соат тўхтаб
қолишди. Ниҳоят, бир соатдан кейин ул буюк олийзот
хизматларига мушарраф бўлди.

Мох Чучакбегимнинг отлари ўзлари билмаган
ҳолда юқорилаб кетди. Ҳазратлари буни кўриб ўта
хавотирландилар. Бу боғ тепаликда бўлиб, хали де-
ворлари олинмаган эди.

Лағмонотга етиб келганларида подшоҳлик чодир-
лари, кўшк-айвонлари, бегимларнинг чодирлари хали
етиб келмаган эди. Ўша вақтда факат Меҳромизнинг
чодир етиб келган эди. Биз билан Ҳамидабону ҳам
ўша чодирда ҳазратларининг хизматида ярим ке-
чагача бўлди. Охири ана шу чодирда ўша ҳақиқий
киблагохимиз хузурида уйкуга кетдик.

Эртасига бориб, равочни қандай ўсишини
кўрмоқчи бўлишди. Бегимларнинг отлари кишлоқда
эди, уни олиб келгунларича сайр вақти ўтиб борарди.
[Подшоҳ] ҳукм қилдиларки, ташқарида кимнинг оти
бўлса, келтиришсин. Отларни олиб келишгач, ми-
нишга буюрдилар.

Бекабегим ва Моҳ Чучакбегим ҳалиям сарпо-
ларини кийишарди. Мен: «Агар ижозат бўлса, бо-
риб уларни олиб келай», – дедим. «Тез бориб, олиб
кел!» – деб буюрдилар. Мен бегимлар, Чучакбегим
ва бошқа ҳарам аҳлларига: «Ҳазратларининг бошла-
рига садақа бўлай, тепада пойлаб турибдилар!» – де-
дим. Уларни отлантириб олиб келаётган ҳам эдимки,
ҳазратлари қаршимиздан ташриф буюрдилар ва мен-
га: «Ўлбадан, энди сайр вақти ўтиб бўлди, то у ерга

чиққунимизча, хаво исиб кетади. Иншооллох, пешин намозини адо қилгач, кетамиз», – дедилар.

[Бегим]лар Ҳамидабонубегимнинг чодирига келиб ўтиришди. Пешин намозидан кейин то отларин олиб келгунча, икки намоз ораси бўлди. Шундай пайтда йўлга чиқишди. Тоғ этакларига қаерда равон барг ёзган дара бўлса, сайру томоша қилишди ва шу зайдда шом вақти бўлди. Ўша ернинг устида чодир ва боргоҳ тутишиб, келиб ўтиришди.

Эрталаб намоз пайти ташқарига чиқдилар. Ташқаридан Бекабегим, Ҳамидабонубегим, Мох Чучакбегим ва камина ҳамда ҳамма бегимларга алоҳида хат ёзибдилар ва қилган гуноҳларингга иқрор бўлиб, узр тилаб ёзинлар, иншооллох, Фарза ёки Истолифда хайр-хўш қилиб, лашкарга кетсам керак, акс холда Худога топширдим, деб буюрибдилар. Охири ҳамма узр-маъзур сўраб зоти олийларига хат жўнатдилар. Ниҳоят, Ҳазратлари ва барча бегимлар отга миниб, Лағмонотдан Бехзодийга келдик. Кечаси ҳар ким ўз манзилига кетди. Эртаси куни таом едилар ва пешин намозидан сўнг отга миниб, Фарзага келдилар.

Ҳамидабонубегим бизнинг уйларимизга тўққиз-тўққиз бош қўй жўнатдилар. Биби Давлабхат бир кун олдинроқ Фарзага келган эдилар ва мўл-қўл ош-овқат, сут-қатик, ичимлик-шарбат ва бошқа егуликлар тайёрлашган эди. Эртаси куни Фарзанинг тепа томонидаги шаршарага бормоқчи бўлиб Истолифга жўнадилар ва уч кун Истолифда бўлдилар. Ундан сўнг кўчиб, 958 санада Балхга йўл олдилар.

Довондан ўтгач, Мирзо Комрон, Мирзо Сулаймон, Мирзо Аскаррийга хат ёзиб: «Биз ўзбек билан жангга отландик, бирдамлик ва ҳамжихатликни кўрсатиш

ниқти келди, зудлик билан етиб келинглар», – деб қабар қилдилар. Мирзо Сулаймон билан Мирзо Аскаррий келиб Ҳазратларига қўшилдилар. Кўча-кўча йўлгга етиб келдилар.

Балхда Пир Мухаммадхон турарди. Пир Мухаммадхоннинг одамлари ўша куни ташқари чиқиб, жангга саф тортидилар. Подшоҳ лашкарири голиб чиқди, Пир Мухаммадхоннинг одамлари мағлуб бўлиб шаҳар ичига кирдилар. Эртаси куни Пир Мухаммадхон «Чигатой зўр. Мен у билан жанг қила олмайман, яхшиси, чиқиб кетганим маъқул» деган қарорга келганди. Подшоҳ амирларидан бири: «Юрт ифлос бўлиб кетибди, агар бу ердан кўтарилиб даштда манзил тутсак, муносиброк бўлур», дейди. Ҳазратлари «Шундай қилинглар», деб ҳукм қилади.

Юк ташиб, ортга бошлашлари биланоқ одамлар талотумга келишди. Бир неча киши жар солса ҳам одамларга ҳеч ким бас келолмади.

Аллохнинг иродаси шу бўлгандан кейин ҳеч бир ганим яқинлашмай, ҳеч бир сабабсиз одамлар йўлга тушишди.

Ўзбекларга «Подшоҳ одамлари кўчиб кетишди», деган хабар етди. Ўзбеклар таажжубда қолишди ва подшоҳ ясовуллари қанча уринмасин, оломонга бас келолмадилар, йўлдан қайтаролмадилар. Одамлар кетавердилар.

Ҳазратлари бир муддат тўхтаб турдилар. Кўрдиларки, ҳеч ким қолмади. Зарурат юзасидан Ҳазратлари ҳам равона бўлдилар.

Мирзо Ҳиндол ва Мирзо Аскарийнинг подшоҳ лашқари пароканда бўлганидан хабарлари йўк эди. Улар отланиб, лашкароғхга келдилар, кўрдиларки,

лашкаргоҳда ҳеч ким қолмаган ва ўзбеклар орқадан келмоқда. Булар ҳам Қундуз тарафга жўнадилар. Ҳазратлари бироз йўл бостандан кейин тўхтадилар ва: «Укаларим хали ҳам келишмади, қандай қилиб олдинга кета оламан?» – дедилар.

Хизматларида бўлган баъзи амирлар ва бошқалар: «Биров бориб мирзолардан хабар келтиришса бўларди», – дейишди. Ҳеч ким жавоб бермади ва кетмади. Шундан сўнг Қундуздаги Мирзо одамларидан хабар келди. Улар: «Мағлубият юз берди, деб эшитилди, қайси томонга кетганларини билмадик», – деб арз қилибдилар.

Бу хат ҳазратларининг қўлига тушган, ўта безовта бўлдилар. Хизр Хожахон: «Агар ижозатлари бўлса, мен бориб хабар олиб келай», – дедилар. Подшоҳ: «Раҳматлар бўлсин, – дедилар. – Мирзо Қундузга кетгани рост бўлғай».

Иски кундан кейин Хизр Хожахон «Эсон-омон Қундузга етиб келибдилар», деб Мирзо Хиндолнинг хабарини келтирдилар. Ҳазратлари бу хабарни эшитиб, жуда хурсанд бўлдилар.

Мирзо Сулаймонни ўзининг ўрнига Қалъан Зафарга рухсат бердилар, ўзлари эса Кобулга равона бўлдилар.

Мирзо Комрон Кўлоба эди. Тархонбека номли бир айёр ва маккор кампир: «Ҳарамбегимга ошиқлик изҳор қилинг, бунда бир қанча манфатлар бор», деб йўл кўрсатди. Мирзо Комрон ҳам ўша ақли қалтанинг гапига кириб, Беги ого орқали Ҳарамбегимга хат ва рўмолча юборди. Бу кампир хат билан рўмолчани олиб, Ҳарамбегимнинг олдига қўяди ва Мирзо Комроннинг мулозамати-

ни, беҳад иштиёқини изҳор қилади. Ҳарамбегим: «Ҳозирча бу хат билан рўмолчани сақлаб қўйинг, қачон мирзолар ташқаридан келишса, бу хат билан рўмолчани келтиринг», – деди.

Беги ого йини-сиги ва илтимослар билан: «Бу хат на рўмолчани Мирзо Комрон сизга бериб юборди, анча пайтдан буён сизга ошиқ. Сиз бўлсангиз уларга нисбатан бемурувватлик қиляпсиз», – дейди.

Ҳарамбегим қаттиқ эътироз билдиради ва шу заҳоти Мирзо Сулаймон билан Мирзо Иброҳимни чакириб: «Мирзо Комрон сизларнинг номардликларингизни билганки, менга шу хатни ёзган. Ҳақиқатда, мен шунга лойиқ бўлсам керакки, менга шундай ёзган. Мирзо Комрон сенинг қатта аканг бўлса, мен эса уларга келин ўрнида бўлсам ва менга шунақа мазмунда хат ёзса. Бу хотинни тутиб тилка-пора қилинглар, токи бошқаларга ибрат бўлсин, ҳеч ким бировнинг онасига қўз олайтирмасин, бузук ҳаёлларга бормасин. Бу хотиннинг мендан ва болаларимдан кўрксмай, шундай хат келтиришига қандай ҳадди сингди?» – дейди.

Шу ондаёқ Биби Давлатнинг қасдини олиб Беги оғони пора-пора қилиб ташлашади. Мирзо Сулаймон ва Мирзо Иброҳим шу туфайли нафақат Мирзо Комрон билан оралари бузилди, балки душман бўлдилар. «[Мирзо Комрон] қарши чиқиш пайида, қаршилиқ бундан аниқроқ бўлмайди, чунки Балхга юриш пайида хизматларида бирга бормади», – деб ҳазратларига ёздилар. Мирзо Комрон Кўлоба бу гаплардан чўчиб, ўзини четга тортишдан бўлак илож топмадилар.

Ўғли Абулқосим мирзони Мирзо Аскарнинг олдида жўнатади ва кизи Ойша Султонбегимни олиб Мирзо Комрон Толукон томонга кетди.

Мирзо Комроннинг аёлининг исми Хоним Унга: «Сиз кизингиз билан орқадан келингиз, қўйлашсам, ўша жойга сизларни чақираман. Агар хозирча сиз Хўст ва Андаробга бориб туришсангиз, бу

Бу Хонимнинг ўзбек хонлари билан яна бор эди. У ўзбекларга маълум қиладикки, агар маъна ўлжа олиш бўлса, молу дунё ва бор қўлларини олишлар, заифаларни қўйинглар. Агар эртага Ойша Султонбегимнинг акасининг ўғли буни эшитса, сизларанжийди, дейди. Юз макру хийла, юз хайронингиз бехонумонлик билан ўзбеклар тутқунидан қутулсин. Хўст ва Андаробга етиб келиб, ўша ерга жойлашсин.

Мирзо Комрон Балх мағлубиятидан хабар топиб, Ҳазратлари мен ҳақда ўйлаганча эмас аслида, дейиб Кўлобдан чиқиб кетиб, ҳар қаерларда юрарди. Шу аснода Ҳазратлари Кобулдан чиқиб, Данди Қипчокка етиб бориб, ҳеч нарсадан беҳабар бир тўқаликка тушган эдилар. Мирзо Комрон тиш-тиронингизга қуролланган ҳолда юқоридан Ҳазратларининг лашкарига бостириб келдилар.

Аллоҳнинг иродаси экан, бўйининг училиғур, бир ситамкор золим, нобакор подшоҳ Ҳазратларини ардор қилди. Уларнинг [подшоҳ] муборак бошларига жароҳат етиб, бутун пешонаси ва кўзлари қонга қорланди.

Худди шундай подшоҳ Ҳазратлари, фирданг минан Бобурга мўғуллар билан жангда бир мўғул жароҳат етказган эди, ўшанда такайси ва салласи фирданг

бу аниқ муборак бошлари жароҳатланган эди. Ҳазратларнинг подшоҳ Ҳазратлари доим таажжубга тушиб: «Қандай ботиқ экан, такайси ва салла йиртилмаседа, жароҳатланган!» – дерди. Қисқаси, уларнинг муборак бошлари ҳам шундай бўлди.

Донини Қипчок мағлубиятидан кейин Ҳазратлари Ҳазратларни кетдилар. Мирзо Ҳиндол, Мирзо Султон, Мирзо Иброҳим Ҳазратларига таъзим бажо қилдилар ва Ҳазратлари Кобулга кетдилар. Мирзолар Ҳазратларни қўлиб-қувватлаб, яқдиллик ва ҳамжихатлик билан аниқда бўлганлари сабабли Мирзо Комрон Ҳазратларни кетдилар.

Подшоҳ Ҳазратлари: «Келинга айтинглари, зудлик билан Балхга шон лашкари ва одамларини тартиб бериб келингиз», – деб Ҳарамбегимга айтиб юборди. Ҳазратлар уга қисқа вақт ичида бир неча минг кишига таъзим бажо қилиб, уларни керакли анжом билан таъзим қилдилар ва доволгача ўзлари бирга келиб, у ерда Ҳазратларини олдинга жўнатдилар. Ўзлари орқага қолдилар. Бу лашкар келиб, подшоҳ Ҳазратларига қўлиб кетдилар.

Ҳазратлар ва Қорабоғда Мирзо Комрон билан қўлиб кетди. Ҳазратларининг лашкари қўлиб чиқиб, ардор қонди ва Мирзо Комронни мағлубиятта қўлиб кетдилар. Мирзо Комрон қочиб даралар ичига, қўлиб кетди.

Мирзо Комроннинг кўёви Оқ Султон: «Сиз доволгача Хумон подшоҳ Ҳазратларига қарши чиқасиз, қўлиб келингиз, маъна бор? Итоат қилиб, ҳукмга қўлиб келингиз? Чунки ҳамма биздан қўриқти», – дейди. Мирзо Комрон қўполлик қилиб: «Менинг иш-

ларим шу даражага етиб келибдики, энди сен менга насиҳат қиладиган бўлиб қолибсан», – деди. Оқ Султон ҳам аччиқ устида: «Агар мен сизнинг олдингизда қолсам, ҳалолим ҳаром бўлсин», – дейди. Оқ Султон Мирзо Комрондан Шох Хусайн мирзога фармон келди: «Оқ Султон мени ранжитиб кетди. Агар у ерга боргудай бўлса, уни хотини билан бирга бўлишга йўл қўйманг, аёлини ундан ажратинг ва унга «Тўрт томонинг қибла!» дег».

Шох Хусайн мирзо фармон келиши билан Хабибабегимни Оқ Султондан ажратади ва Султонга Маккаи муаззамага кетишга рухсат беради.

Ўша Чорикорон жангида Мирзо Комроннинг [амири] Қорачахон ва бошқа атоқли кишилари ўлдирилади. Ойша Султонбегим ва Давлатбахт оғоча қочиб, Қандаҳорга кетаётганларида подшоҳлик одамлари Такия Ҳимордан тутиб келишди. Мирзо Комрон афгонларга қўшилиб, уларнинг орасида яшарди.

Подшоҳ хазратлари ахён-ахёнда норинж¹ боғига бориб турарди. Ўша йили эски одатга кўра норинжни кўриш учун тоғ-дараларига кетдилар. Мирзо Ҳиндол уларнинг хизматида эди. Ҳарам ахлидан Бекабегим, Ҳамидабонубегим ва Мох Чучакбегим ва бошқа кўпчилик бегимлар бирга эди.

Менинг ўғлим Саодатёр ўша кунлари бемор эди, бинобарин, мен бора олмадим. Бир куни подшоҳ хазратлари даралар бағрида овда эдилар, Мирзо Ҳиндол хизматларида эди. Ов бароридан келиб ту-

¹ Норинж – (норанжа) Жанубий Осиёда ўсадиган яшил цитрус дарахти ва унинг апельсинга ўхшаш хушбўй, лекин нордон меваси.

рарди. Мирзо [Ҳиндол] қайси томонда ов қилса, хазратлари ҳам ўша томонга борарди. Мирзо кўп ов қилди. Мирзо Чингизхон тутумига кўра, ҳамма овларини хазратларига тақдим қилди. Чингизхон тўраларида кичиклар катталарга шундай муомала қилиши расм бўлган. Хуллас, у ҳамма овини хазратларига тортиқ қилади. Шундан сўнг «Опаларнинг хиссаси қолди-ку» деган фикр Мирзонинг дилдан ўтади. «Тагин опалар гинахонлик қилмасин! Яна бироз ов қилай-да, опаларга олиб борай», – деб Мирзо яна овга машғул бўлди. У бироз ов қилиб қайтаётганида, Мирзо Комрон тайинлаган одам йўлини тўсиб чиқади – Мирзо бундан беҳабар – унга қараб ўқ отади. Ўқи табаррук елкаларига тегарди. Ахли ҳарамларим ёки опаларим эшитиб безовга бўлмасин деб шу заҳоти «Келган бало ўзи билан даф бўлди», – деди. «Сизлар хотирингиз жам бўлсин. Мен соғ-саломатман», – деб ёзибди. Хулоса шуки, ҳаво исиб кетгач, хазратлари қайтиб Кобулга келдилар. Бир йил ўтгандан сўнг ўқнинг жароҳати тузалди.

Бир йилдан кейин, Мирзо Комрон яна атрофига одам тўплаб, жанг қилиш қобилиятига эга, дейишди. Хазратлари ҳам жангга тайёрланиб, дараликлар томон йўл олдилар. Мирзо Ҳиндол уларнинг хизматида эди.

Улар тоғ дараларига асъаса-дабаба билан етиб тушганларида, жосуслардан ҳар лаҳза ва ҳар соатда «Мирзо Комрон шу кеча чопкин ясашга қарор қилибди», деган хабар келарди.

Мирзо Ҳиндол келиб хазратларига арз қилдилар ва хазратлари мана шу тепаликда турсинлар, укам Жалолиддин Мухаммад Акбар подшоҳ хузурларида

бирга бўлсин. Бу тепаликда одамлар эҳтиётни қўлдан бермай, посбонлик қилсинлар, деб кенгаш бердилар. Ўзлари одамларини чакириб хар бирига алоҳида-алоҳида далда бердилар ва кўнгил кўтардилар. «Ҳамма хизматлар ҳам бир тараф, бугунги кеча-дагиси бир тараф. Иншооллох, дилларингда нима муддаоинглар бўлса, сизлар истагандек юксак даражада кадрланади», – деб таъкидладилар. Ҳаммани жой-жойига қўйиб, ўзларига жубба-жома, тақия ва дубулға келтиришларини сўрадилар.

Тўшакчи бўхчани энди қўлга олган ҳам эдики, кимдир акса урди. Тўшакчи бўхчани бир соат ушлаб турди. Кечикиб кетгани учун яна биттасини таъкидлаб юбордилар. Эслатгандан кейин ҳамма нарсани келтиришди. Ўзлари сўрадилар: «Нега кечикиб кетдинг?» Тўшакчи жавоб қилдики, энди бўхчани ердан кўтарган эдим, кимдир акса урди, шу сабабли бўхчани қайта қўйдим, кечикишимнинг сабаби шу, деди.

«Бекор қилибсан. Иншооллох, шаҳодат муборак бўлсин, дегин», – дедилар. Сўнг: «Дўстларнинг барчаси гувоҳ бўлсин, мен барча харом нарсалардан ва ношойишта амаллардан тавба қилдим», – дедилар.

Ҳозир бўлганлар барчаси фотиҳа ўқиб, муборакбод қилдилар. Кейин: «Нимча, кийим, жубба келтир», – дедилар ва уни кийиб хандақ тепасига кетдилар. Сипоҳийларга мардоналик тилаб тасалли бердилар.

Шу аснода Мирзо Ҳиндолнинг товоқчиси (ошпази) Мирзонинг овозини эшитиб: «Мени қилич билан чопишяпти», – деб фарёд солди. Мирзо уни эшитиши ҳамано отдан тушдилар ва уларга қараб: «Биродарлар, бизнинг товоқчини қилич билан чопишса-ю, биз

ёрдам бермасак, бу мардоналикдан эмас», – дедилар ва ўзлари хандакка тушдилар. Сипоҳийларнинг ҳеч бири отдан тушмади. Мирзо икки марта хандакдан чиқиб ҳамла қилдилар. Шу ҳаракатларда шахид бўлдилар. Билмадим, қайси бераҳм золим ўша беозор йигитни зулм тиги билан жонидан айирдийкин?! Кошки ўша бешафкат тиг менинг кўзу юрагимга ёки ўғлим Саодатёрга ёки Хизр Хожахонга санчилган бўлса! Ох, юз оху афсус, во дариф, минг дариф!

*Эй даруго, эй даруго, эй дариг,
Офтоб ниҳон бўлди ортида тиг.*

Хуллас, Мирзо Ҳиндол хазратларининг хизматларида дили ачишиб, жонбозлик қилди.

Мирбобо Дўст Мирзони кўтариб, хонадонларига олиб келди ва ҳеч кимга билдирмади. Ясовулларни олиб келиб, дарвозага қўйди: «Ким келиб сўраса, Мирзонинг жароҳати оғир, хазратлари «Ҳеч ким кирмасин» деб амр қилганлар, дейсизлар», – деди.

Подшоҳ хазратларининг хузурларига келиб: «Мирзо Ҳиндол ярадор бўлди», – деди. Хазратлари бориб Мирзони кўрай, деб от чақирдилар. Мир Абдулхай: «Уларнинг жароҳати оғир, хазратларининг боришлари ўринли эмас», – деди. Хазратлари тушундилар ва қанчалик ўзларини тутишга уринмасин, чи-долмадилар.

Хизр Хожахоннинг қароргоҳи Жўйи Шохийда эди. Хазратлари Хизр Хожахонни тилаб: «Мирзо Ҳиндолни Жўйи Шохийга олиб бориб, вақтинча ушлаб турин!» – дедилар. Хон туянинг жиловидан тутиб, хўнг-хўнг йиглаб, фарёд солиб кетар эди. Бу

хабар подшоҳ хазратларига етиб борди. Хизр Хожига: «Сабр килмок керак. Менинг дилим сеникидан баттар куймокда, аммо ўша конхўр, золим ғанимнинг дастидан сабрсизлик килмаётибман, холбуки, у якинда турибди, сабрдан ўзга чора йўк», – деб айтиб юбордилар.

Юз афсус ва надомат, дарду алам билан Жўйи Шохийга олиб бориб омонат қўйдилар.

Агар ўша золим, биродаркуш, бегонапарвар, бераҳм ўша кеча келмаганида, бу бало осмондан ёғилмас эди. Подшоҳ хазратлари Кобулга хатлар ёздилар. Бу хатлар опа-сингилларга етиб келиши билан бутун Кобул мотамсарога айланди ва саодатли шахид кетган Мирзонинг ҳолига бутун еру кўк фарёд чекиб, зор йигларди. Гулчехрабегим Қорахоннинг уйига кетган эдилар. Улар қайтиб келганларидан сўнг қиёмат қойим бўлди. Азбаройи кўп йиғлагани ва ғам-қайғудан бемор бўлиб қолганидан ақл-хушини йўқотди.

Мирзо Комрондай золим ва бераҳм кишининг баҳодирлигидан Мирзо Ҳиндол шахид бўлди. Шу кундан бошлаб Мирзо Комроннинг ишларида рушду ривож бўлганини эшитмадик, балки орқага, таназулга юз тутди, кундан-кун баттар бўлиб, ёмонлашаварди, шундан сўнг Мирзо Комронга давлат ёр бўлмади ва муродига етмади, гўё Мирзо Комроннинг ҳаёти, балки кўзининг нури Мирзо Ҳиндол бўлгандай эди.

Ўша мағлубиятдан сўнг тўғри Шерхоннинг ўғли Салимшоҳнинг олдига кочиб борди. У бир минг रुपия берди. Шу орада Мирзо Комрон арзи ҳол килиб, ундан кўмак сўрайди. Салимшоҳ Мирзога жавобан ҳеч нарса демайди, лекин орқаваротдан, ўз укаси

Мирзо Ҳиндолни ўлдирган одамга қандай қилиб ёрдам бериб бўлади, дейди. – Бундай одамни, аксинча, нобуд қилиб, ўлдирса, савоб бўлади.

Мирзо Комрон зимдан бу кенгашни эшитади ва ўз одамларига ҳам маслаҳат солмай, бир кечада жуфтани ростлаб қолади. Бундан Мирзонинг одамлари беҳабар қоладилар. Булар қолдилар. Салимшоҳга хабар етиши билан кўпчилик одамларини камокка ҳукм қилди. Мирзо Комрон Бхира ва Хушобга етиб борганда, ўша минтақадаги Одам Гаккар юз хийла ва макр билан уни қўлга тушириб, подшоҳ хазратларининг олдига олиб келди.

Оқибатда, Мирзо Комрондан кўнгли қолган барча хонлар ва аёёну ашроф, катта-кичик, синохийлар ва раият аҳли ўша йиғинда бирлашиб: «Подшоҳлик ва ҳукмронликда ака-укалик расми назарга олинмайди. Агар ака-укаликни юзхотир қилсангиз, подшоҳликни тарк этинг, агар подшоҳликни хоҳласангиз, укангиздан кечинг, Дашти Қипчоқда мана шу Мирзо Комроннинг дастидан муборак бошларига жароҳат етди, афгонларни макр-хийла билан алдаб, тил бириктириб, Мирзо Ҳиндолни ўлдирди. Мирзонинг дастидан кўпчилик Чингаой аҳли нобуд бўлди, оила аҳли камокка тушди, номусидан айрилди. Энди одамларнинг оилалари ва болаларининг асирликка, азоб чекишга тоб-тоқати қолмади ва бошқалар дўзах азоби-ни чекмокда. Бизнинг молу жонимиз, оила аҳли-миз хазратларининг бир тола тукларига садақа бўлсин. Бу ука эмас – бу хазратларининг душмани», – деб арз қилдилар. Хулосаи калом, ҳамма бир бўлиб, жиддий арзига етказдиларки, «...Мулк раҳнагари юзгубан бўлгани яхши». Подшоҳ хазратлари уларга жавобан

айтдиларки, гарчи сизларнинг айтган сўзларингиз менинг ёдимда бўлса ҳам йўнглим бўлмаётингиз. «Ўша арзга етказганларимиз айти муддао», – деб фарёд чекиб тиладилар.

Окибатда, хазратлари: «Агар барчангизнинг маслаҳатингиз ва ризолигингиз шу бўлса, ҳаммангиз йиғилиб тилхат ёзинг», – деб буюрдилар. Амирлар ҳаммаси ўнгу сўлдан йиғилиб, ўша «Мулк раҳнагари юзтубан бўлгани яхши!» мисрасини ёзиб бердилар.

Подшоҳ хазратлари ҳам мажбур бўлдилар. Раҳтош мавзесига етганда Сайид Муҳаммадга: «Мирзо Комроннинг кўзларига мил торт», – деб амр килдилар. Ўша заҳоти мил тортдилар. Подшоҳ хазратлари мил тортгандан сўнг..!

¹ Қўлзма шу ерда узилган. Унинг давом бор-йўқлиги маълум эмас. (Таржимон изоҳи.)

Муҳтарам китобхон!

Қўлзманинг узилиб қолиши, якунланмаганлиги сабаблари бизга қоронгу. Эҳтимол, Гулбаданбегим кейинги воқеаларни ёзишни давом эттирмаган ёки Акбаршоҳнинг тахтга ўтиришигача кечган воқеалар ҳақидаги маълумотлари номатълум сабабларга қўра йўқолган бўлиши ҳам мумкин.

Нима бўлган тақдирда ҳам «Ҳумоюннома» «Бобурнома»дан кейинги бобурийлар сулоласи тарихи ҳақидаги ўта муҳим ва қимматли манба ҳисобланади.

1556 йилдан Ҳумоюннинг ўғли Акбаршоҳ салтанатни бошқара бошлайди. Шундан кейин мамлакатда адабиёт, илм-фан, санъат, меъморчилик янада ривожланди. Сирасини айтганда, бобурийлар сулоласи Ҳиндистонда Баҳодиршоҳ II давригача 332 йил ҳукмронлик қилди ва бу давр Ҳиндистон тарихи ва маданиятида чуқур из қолдирди.

Адабий-бадиий нашр

Гулбаданбегим

Заҳриддин Муҳаммад Бобур қизи

ҲУМОЮННОМА

Мухаррир С. Саидмуродов

Бадий муҳаррир Р. Маликов

Техник муҳаррир Б. Қаримов

Мусаххих З. Қудратов

Кичик муҳаррирлар: Д. Холматова, Г. Ералиева

Компьютерда тайёрловчи Л. Абкеримова

Нашриёт лицензияси АИ № 158, 14.08.2009.

Босишга 2016 йил 4 апрелда рухсат этилди.

Офсет қоғози. Бичими 80x100¹/₃₂. «Times»
гарнитурасида офсет усулида босилди.

Шартли босма табоғи 5,55. Нашр табоғи 5,18.

Алади 3000 нусха. Буюртма № 16-177.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

Г 95 Ҳумоюннома [Матн]: Гулбаданбегим, Захириддин

Муҳаммад Бобур кизи; масъул муҳаррир [А. Иброҳимов]

форс тилидан А. Қуронбеков таржимаси. – Тошкент:
«O'zbekiston» НМИУ, 2016. – 120 б.

ISBN 978-9943-28-619-1

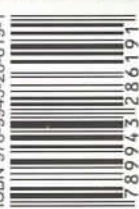
УЎК: 94(57%.)
КБК 63.3(58)

ПРОШЛОСТЬ

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-28-619-1

9 789943 286191